

Dimensies van sociale uitsluiting

Dimensies van sociale uitsluiting

Naar een verbeterd meetinstrument

Stella Hoff
Cok Vrooman

Sociaal en Cultureel Planbureau
Den Haag, juli 2011

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is ingesteld bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1973.

Het Bureau heeft tot taak:

- a wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn hier te lande en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen;
- b bij te dragen tot een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, benevens het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze doeleinden te bereiken;
- c informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.

Het Bureau verricht zijn taak in het bijzonder waar problemen in het geding zijn die het beleid van meer dan één departement raken. De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is als coördinerend minister voor het sociaal en cultureel welzijn verantwoordelijk voor het door het Bureau te voeren beleid. Omtrent de hoofdzaken van dit beleid treedt de minister in overleg met de minister van Algemene Zaken, van Justitie, van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, van Financiën, van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, van Economische Zaken, van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2011

SCP-publicatie 2011-20

Zet- en binnenwerk: Textcetera, Den Haag

Figuren: Mantext, Moerkapelle

Vertaling samenvatting: Julian Ross, Carlisle, Engeland

Omslagontwerp: Bureau Stijlzoorg, Utrecht

Foto's omslag: v.b.n.b.: Getty Images; Peter van Beek, Hollandse Hoogte; Getty Images; Getty Images

ISBN 978 90 377 0532 4

NUR 740

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.repro-recht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

Sociaal en Cultureel Planbureau

Parnassusplein 5

2511 vx Den Haag

Telefoon (070) 340 70 00

Fax (070) 340 70 44

Website: www.scp.nl

E-mail: info@scp.nl

De auteurs van SCP-publicaties zijn per e-mail te benaderen via de website.

Inhoud

Voorwoord	7
Samenvatting	9
1 Sociale uitsluiting in beleid, wetenschap en empirie	13
1.1 Een geleidelijke begripsverruiming	13
1.2 Sociale uitsluiting als beleidsconcept	14
1.3 Sociale uitsluiting als wetenschappelijk begrip	16
1.4 Sociale uitsluiting in de scp-benadering	17
1.5 Eerdere toepassingen van het meetinstrument	21
1.6 Het huidige project: redenen en doelstellingen	22
Noten	24
2 Focusgroepen en cognitieve tests	25
2.1 Focusgroepen over sociale uitsluiting	25
2.2 Wel of niet deelnemen aan de samenleving: wat, wie en waarom	27
2.3 Wijzigingen in de vragenlijst	34
2.4 De cognitieve tests	36
2.5 Samenvatting en evaluatie	38
Noot	39
3 De proefenquêtes	40
3.1 De bottom-up benadering	41
3.1.1 Onvoldoende sociale participatie	41
3.1.2 Onvoldoende normatieve integratie	47
3.1.3 Onvoldoende toegang tot sociale grondrechten	53
3.1.4 Materiële deprivatie	59
3.2 Van subschalen naar een algemene index	64
3.3 De top-down benadering	67
3.4 De algemene indices en hun verbanden met subjectieve sociale uitsluiting en met risicofactoren	71
3.5 Sociale uitsluiting in Nederland: hoe vaak komt het voor?	73
3.6 Samenvatting en conclusie	76
Noten	79
4 Slotbeschouwing	81
4.1 De betekenis van sociale uitsluiting	81
4.2 Lacunes in de bestaande meting van sociale uitsluiting	82

4.3	Naar een verbeterd meetinstrument voor sociale uitsluiting: de resultaten van het project	83
4.4	Conclusies	85
	Summary	88
	Bijlagen A en B zijn te vinden via www.scp.nl bij het desbetreffende rapport	
	Literatuur	95
	Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau	97

Voorwoord

Sociale uitsluiting is een van de kernthema's van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP). Sinds 2004 heeft het SCP diverse studies verricht naar het vóórkomen en de oorzaken van dit verschijnsel. Sociale uitsluiting kan tot uiting komen in een achterstand op het terrein van sociale participatie, een tekort aan normatieve integratie, onvoldoende toegang tot sociale grondrechten en/of in tekorten op materieel gebied. Voor het eerste SCP-onderzoek werden in 2004 ruim 800 personen mondeling ondervraagd over deze vier dimensies van sociale uitsluiting. In de jaren daarna zijn diverse varianten van het meetinstrument toegepast, onder meer ten behoeve van een schriftelijke enquête en ten behoeve van een meting bij kinderen. Uit elk van deze studies kwam naar voren dat de dimensies 'onvoldoende sociale participatie' en 'materieële deprivatie' goed werden weergegeven door de gebruikte indicatoren, maar dat dit voor de dimensies 'onvoldoende normatieve integratie' en 'onvoldoende toegang tot sociale grondrechten' veel minder gold.

Besloten is daarom een onderzoek te verrichten dat moest leiden tot een betere operationalisering van – vooral – deze laatste twee dimensies. Daarnaast wilden we uitkomen op een duidelijk kortere vragenlijst die zich zou lenen voor periodieke monitoring. In het voorjaar van 2010 is het project van start gegaan. Met behulp van focusgroepen en individuele cognitieve interviews is nagegaan of de bestaande vragen set de verschillende aspecten van sociale uitsluiting goed in beeld bracht en is de vraagstelling van de afzonderlijke items soms grondig herzien. Daarna is een nieuwe uitgebreide lijst met mogelijk geschikte vragen onder bijna 650 personen getest. Analyse van de uitkomsten van de enquête leerde dat het aantal vragen kan worden teruggebracht tot een handzame set van vijftien stuks, die in toekomstig onderzoek eenvoudig kan worden toegepast. De (verbeterde) vragen dekken alle dimensies, en elke dimensie heeft betrekking op een redelijke verscheidenheid aan onderwerpen. Het nieuwe meetinstrument is in beginsel toepasbaar voor de gehele volwassen bevolking; voor het meten van sociale uitsluiting onder kinderen blijft afzonderlijk onderzoek noodzakelijk.

Graag danken wij Yolanda Schothorst, Dieter Verhue en Simone Roos van onderzoeksbureau Veldkamp Marktonderzoek bv. Zij hebben niet alleen op kundige en efficiënte wijze de gesprekken geleid en het veldwerk verricht, maar ook constructief meegedacht bij de ontwikkeling van de uitgebreide versie van de vragenlijst. Dit is het eindproduct beslist ten goede gekomen.

Prof. dr. Paul Schnabel
Directeur Sociaal en Cultureel Planbureau

Samenvatting

Sinds 2004 publiceert het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) met grote regelmaat over sociale uitsluiting. Van sociale uitsluiting is sprake wanneer iemand een achterstand heeft op materieel gebied, wat betreft de toegang tot sociale grondrechten, wat betreft de sociale participatie en/of op het terrein van de culturele of normatieve integratie. Het SCP beschouwt sociale uitsluiting als een meerdimensioneel begrip: iemand is pas sociaal uitgesloten als hij of zij op meerdere van deze dimensies een achterstand heeft.

De afgelopen jaren heeft het SCP meermalen onderzoek verricht naar sociale uitsluiting, zowel onder de gehele bevolking als binnen bepaalde groepen (ouderen, kinderen). Hieruit kwam telkens naar voren dat voor de dimensies 'materiële deprivatie' en 'sociale participatie' goede subschalen waren te maken, maar dat de operationalisering van 'toegang tot sociale grondrechten' en 'normatieve integratie' moeizamer verliep. Een ander terugkerend probleem is dat door het relatieve karakter van sociale uitsluiting niet eenvoudig is vast te stellen of iemand nu wel of niet sociaal uitgesloten is.

Dit onderzoek heeft als doel de bestaande meting van sociale uitsluiting te verbeteren en om te zetten in een gemakkelijk toepasbaar meetinstrument, dat bruikbare resultaten oplevert voor het beleid en herkenbaar is voor de Nederlandse bevolking. Met behulp van focusgroepen en individuele interviews zijn de items uit eerder gebruikte vragenlijsten grondig besproken en waar nodig herzien. Daarna is de nieuwe vragenlijst getest via een enquête onder circa 650 volwassenen. Statistische analyse van de gegevens diende om te komen tot een beknopte, maar dekkende selectie van vragen, die een goede meting bieden van zowel de vier afzonderlijke dimensies als het overkoepelende begrip 'sociale uitsluiting'.

Focusgroepen en individuele interviews over de betekenis en meting van sociale uitsluiting

Voor het onderzoek zijn vier focusgroepbijeenkomsten georganiseerd, elke groep bestaande uit acht 'doorsneeburgers'. Onder leiding van een ervaren gespreksleider discussieerden zij allereerst over welke betekenis de begrippen 'deelnemen aan de samenleving' en 'sociale uitsluiting' voor hen hebben. Betrokkenheid bij andere mensen en bij de maatschappij bleek daarbij voor velen een sleutelbegrip. Een andere veelgenoemde associatie was 'sociaal doen', zowel in de betekenis van 'aanpassing aan de regels in de samenleving' als in termen van 'elkaar fatsoenlijk bejegenen'. Na deze algemene discussie kregen de leden van de focusgroepen de vragen voorgelegd die in eerder onderzoek zijn gebruikt om sociale uitsluiting te meten. Voor deze gelegenheid waren de vragen opgedeeld in subcategorieën. De deelnemers dienden te beoordelen of de vragen een goed en volledig beeld gaven van het onderwerp dat bovenaan zo'n categorie was verwoord. Over het algemeen waren de respondenten van mening dat de items inderdaad ter zake doende waren en geschikt als meting van het desbetreffende aspect van sociale uitsluiting. Elke groep deed echter ook suggesties ter verbetering van de vragenlijst. Na iedere bijeenkomst zijn deze opmerkingen door de onderzoekers

verwerkt, zodat de volgende focusgroep een nieuwe versie van de vragenlijst te zien kreeg.

Na de discussie in de vier focusgroepen is de nieuwe vragenlijst aan acht individuele respondenten voorgelegd voor een cognitief interview. Het doel daarvan was te achterhalen hoe men de vragen interpreteerde, hoe begrijpelijk men de formuleringen vond en hoe men de aangeboden antwoordmogelijkheden beoordeelde. Ook nu verwerkten de onderzoekers de gemaakte opmerkingen direct na de sessie, zodat ieder volgend interview een (licht) aangepaste versie van de vragenlijst betrof. Het invullen van de vragenlijst verliep over het algemeen zeer soepel; de deelnemers vonden de vragen niet te persoonlijk of bedreigend en men beoordeelde de begrijpelijkheid van de vragen als goed. De aanpassingen aan de vragenlijst, voor zover men die nodig vond, betroffen in vrijwel alle gevallen kleine wijzigingen in de vraagformulering of de antwoordcategorieën.

Proefenquêtees onder 650 volwassenen

De herziene vragenlijst is vervolgens afgenomen bij een groep van bijna 650 personen van 18 jaar of ouder. Voor dit onderzoek waren 1000 personen benaderd, zodat de respons bijna 65% bedroeg. Gestreefd is naar een steekproef die representatief is voor de Nederlandse bevolking wat betreft geslacht, leeftijd, opleidingsniveau, inkomen en regio. De vragenlijst is via internet (70%) en schriftelijk (30%) afgenomen.

Aan de hand van de enquêtegegevens hebben we gezocht naar goede, betrouwbare indices voor sociale uitsluiting en voor de vier dimensies die theoretisch aan dit begrip zijn te onderscheiden. Dit hebben we op twee verschillende manieren gedaan: via een bottom-up benadering en via een top-down benadering. In het eerste geval zijn we begonnen met de constructie van indices voor de vier dimensies, om vervolgens na te gaan of die samen ook sociale uitsluiting meten. In het tweede geval vormde de constructie van de algemene index het startpunt en keken we of daarbinnen de vier dimensies waren terug te vinden. Deze top-down benadering bleek een bredere, gevarieerdere en technisch betere meting van sociale uitsluiting op te leveren. Het resultaat was een algemene index van vijftien items, waarbij elk van de theoretische dimensies met drie à vier vragen vertegenwoordigd is (zie kader S.1).

Kader S.1 Index voor sociale uitsluiting, op basis van top-down benadering^a*onvoldoende sociale participatie:*

- er zijn mensen met wie ik goed kan praten (nee)
- voel me van andere mensen geïsoleerd (ja)
- er zijn mensen die me echt begrijpen (nee)
- contact met burens (nooit)

onvoldoende normatieve integratie:

- aan goede doelen geven (nee)
- soms iets doen voor burens (nee)
- glas in glasbak gooien (nooit)
- werken is slechts manier om geld te verdienen (mee eens)

onvoldoende toegang tot sociale grondrechten:

- medische of tandartsbehandeling niet gekregen (nee, niet)
- in buurt prettig met elkaar omgaan (oneens)
- tevreden over kwaliteit woning (nee)

materiële deprivatie:

- voldoende geld om huis te verwarmen (nee)
 - voldoende geld voor lidmaatschap clubs (nee)
 - voldoende geld op visite gaan (nee)
 - voldoende geld voor onverwachte uitgave (nooit)
-

Tussen haakjes staat het antwoord dat wijst op sociale uitsluiting.

a Zie internetbijlage B voor de volledige vraagformuleringen.

Aan de hand van deze index is berekend dat bijna 81% van de volwassen bevolking niet of nauwelijks uitgesloten is, en dat circa 15% enigszins uitgesloten is. Ongeveer 5% is tamelijk of zeer sociaal uitgesloten.

Het vervolg

De gevonden algemene index voor sociale uitsluiting betreft een beknopte set van indicatoren die gemakkelijk in toekomstig onderzoek kan worden toegepast. De vragen dekken alle vier de dimensies die theoretisch aan sociale uitsluiting zijn te onderscheiden en per dimensie komen verschillende aspecten aan bod. Wel is het noodzakelijk de stabiliteit van dit resultaat na te gaan. Een reden hiervoor is dat de steekproef voor de huidige enquête is getrokken uit een bestaand panel, wat ertoe kan hebben geleid dat de responsgroep relatief veel personen bevatte die niet sociaal uitgesloten zijn. Een andere reden is het vrij geringe aantal waarnemingen, waardoor al te gedetailleerde uitsplitsingen onmogelijk waren. In de toekomst dient nader te worden onderzocht of het instrument bruikbaar is voor alle groepen die men zou willen onderscheiden.

1 Sociale uitsluiting in beleid, wetenschap en empirie

Dit rapport gaat over sociale uitsluiting en de wijze waarop het (beter) kan worden gemeten. Voor het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) is het geen nieuw thema; al sinds 2004 publiceren we er regelmatig over. Wel blijkt het zowel begripsmatig als empirisch een vrij lastig onderwerp te zijn. In dit hoofdstuk schetsen we eerst de betekenis van (sociale) uitsluiting in het maatschappelijk debat en de vertaling daarvan in de beleidsvorming, die grotendeels haar beslag kreeg op Europees niveau. Daarna geven we aan hoe de wetenschappelijke benadering van het begrip sociale uitsluiting zich ontwikkelde, op welke wijze het SCP dit heeft omgezet in een concreet meet-instrument voor sociale uitsluiting en welke lacunes er blijken te bestaan. We besluiten het hoofdstuk met een beschrijving van de doelstellingen van het huidige onderzoek.

1.1 Een geleidelijke begripsverruiming

Het woord ‘uteslutinge’ kwam al in het Middelnederlands voor; en de zowel befaamde als verfoeide Akte van Seclusie uit 1654, die het Huis van Oranje het recht ontzegde ooit nog als stadhouder of legeraanvoerder van de Staten van Holland en West-Friesland op te treden, stond ook wel bekend als de Akte van Uitsluiting. Deze benaming verwijst naar de alledaagse betekenis van het concept: iemand is uitgesloten wanneer hij of zij ergens wordt buitengehouden of er geen toegang toe krijgt. Het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* geeft een specifiekere uitleg:

Het iemand buiten een bepaalde gemeenschap, groep, kring en dergelijke plaatsen, hem er geen deel meer van laten uitmaken of het er buiten geplaatst worden; het uit een bepaalde gemeenschap en dergelijk verdrijven, verstooten, uitstooten of verdreven, uitgestooten worden.

Het concept ‘sociale uitsluiting’ is van recenter datum en kreeg in het publieke debat een ruimere betekenis. Het verwijst niet alleen naar het individu dat op afstand van een concrete groep staat of wordt geplaatst, maar ook naar personen die niet mogen of kunnen meedoen in de wijdere samenleving, en hun sociale isolement. In een nog bredere zin gaat het bij sociale uitsluiting om maatschappelijke processen – zoals institutionele veranderingen, de-industrialisatie, teloorgang van traditionele vormen van solidariteit, de ‘vermarkting’ van allerlei levensdomeinen – die bepaalde groepen systematisch op achterstand plaatsen en daardoor uiteindelijk een onderklasse teweeg brengen. Een voorbeeld van de brede betekenis die aan sociale uitsluiting wordt gegeven, biedt de Duitse socioloog Heinz Bude (2009). Hij stelt dat de tegenwoordige groep ‘sociaal uitgeslotenen’ meer omvat dan de traditionele armen; het gaat volgens hem om een *...ongeregelde klasse van overtollige mensen, die [...] in een op dienstverlening georiënteerde en op kennis gebaseerde maatschappelijke ontwikkeling de meerderheid niet meer kunnen bijhouden, die afvallen omdat ze op een bepaald punt in hun levensloop de aansluiting verloren hebben of omdat ze van het begin af aan voor gesloten deuren stonden. [...Hun] syndroom [...] bestaat uit preciaire welstand, sociale-netwerkarmoede, gebrek aan vertrouwen in instituties*

en verminderde lichamelijke conditie en is niet alleen een gevolg van te weinig ...financiële speelruimte, maar ook van koerswijzigingen in het personeelsbeleid van ondernemingen waarop de enkeling geen invloed heeft, van de wisselende geografie van de productieve regio's, en van het ontbreken van vaardigheden die naar de heersende normen als volstrekt onmisbaar gelden.

Door deze conceptuele evolutie is het enigszins onduidelijk waarover men het heeft wanneer men zegt 'sociale uitsluiting' te willen tegengaan. Omdat het begrip in het sociaal beleid de laatste twee decennia steeds centraler is komen te staan, is het echter wel van belang om de inhoud ervan duidelijker te bepalen.

1.2 Sociale uitsluiting als beleidsconcept

De zwaardere rol in het beleid ontstond vooral doordat sociale uitsluiting op Europees niveau steeds meer als speerpunt werd gezien; aan het begrip werd een cruciale rol toegedicht bij de totstandkoming van een Europese 'Sociale Agenda', die duidelijk moest maken dat de Europese Unie niet uitsluitend een financieel-monetair project was, maar ook een sociaal gezicht had. In een van de vroegste beleidsdocumenten op dit terrein stelde de Europese Commissie (1992: 8) dat sociale uitsluiting verwijst naar:

...the multidimensional nature of the mechanisms whereby individuals and groups are excluded from taking part in the social exchanges, from the component practices and rights of social integration.

Deze betrekkelijk vage omschrijving werd een aantal jaren later aangescherpt, waarbij opvalt dat armoede en sociale uitsluiting in één adem werden genoemd en betrekking hadden op een groot aantal samenhangende verschijnselen (EC 2000):

Poverty and social exclusion take complex and multidimensional forms which require the mobilisation of a wide range of policies under that general strategy. Alongside employment policy, social protection has a pre-eminent role to play, while the importance of other factors such as housing, education, health, information and communications, mobility, security and justice, leisure and culture should also be acknowledged.

Na het Verdrag van Nice (1999) werd sociale uitsluiting als Europees beleidsthema uitgewerkt via de *open method of coordination* (OMC). Om de autonomie van de lidstaten op sociaal terrein intact te laten, zijn er geen dwingende Europese regels over sociale uitsluiting uitgevaardigd en is ook niet voorzien in officiële sancties indien landen de doelstellingen niet realiseren. Het beleid komt tot stand door het opstellen van richtlijnen en indicatoren, het beoordelen van de resultaten door *benchmarking*, en het bevorderen van de uitwisseling van *best practices*. Omdat er geen sancties zijn, moet de OMC haar invloed vooral ontleenen aan informele druk, die berust op de veronderstelling dat lidstaten niet graag 'de stoutste jongen van de klas' willen zijn. Dit in essentie vrijwillige proces kende bij sociale uitsluiting drie elementen:

- het vaststellen van gemeenschappelijke doelstellingen op Europees niveau en van gedeelde indicatoren die aangeven in welke mate er voortgang wordt geboekt bij het realiseren ervan;
- het vertalen van de gemeenschappelijke doelstellingen door de lidstaten naar de eigen nationale context en het rapporteren over de voortgang. Dit gebeurde via tweejaarlijkse Nationale Actieplannen, die iedere lidstaat zelf opstelde;
- het synthetiseren en beoordelen van de nationale rapporten door de Europese Commissie in 'Joint Reports'. Daarbij ging specifieke aandacht uit naar wederzijdse leerprocessen, onder andere door het aan de orde stellen van goede voorbeelden tijdens *peer review-seminars*.

In 2010, het jaar dat als streefdatum gold voor de Lissabondoelstellingen van de EU, zijn de oogmerken geherformuleerd, mede in het licht van de economische crisis. Het onderwerp blijft in het nieuwe programma 'Europe 2020' centraal staan. Hierin is het Europees Platform tegen Armoede een van de zeven zogeheten *flagship initiatives*. Het beoogt *... to ensure social and territorial cohesion such that the benefits of growth and jobs are widely shared and people experiencing poverty and social exclusion are enabled to live in dignity and take an active part in society [...] The number of Europeans living below the national poverty lines should be reduced by 25%, lifting over 20 million people out of poverty.*

Bij het vaststellen van de gemeenschappelijke Europese indicatoren voor sociale uitsluiting koos de EU niet voor een expliciete definitie van sociale uitsluiting die vervolgens in concrete indicatoren werd uitgewerkt, maar is besloten in het *monitoring instrument* een groot aantal factoren op te nemen waarvan verondersteld werd dat ze de kans op sociale uitsluiting vergroten. Hierbij werd uitgegaan van een rapport dat Atkinson et al. (2002) hadden opgesteld. In het eerste Joint Report (EC 2002) ging het om de factoren laag inkomen, laaggekwalificeerde arbeid, een laag opleidingsniveau, schooluitval, een zwakke gezondheid, immigratie, discriminatie en racisme, ongelijkheid tussen mannen en vrouwen, arbeidsongeschiktheid, ouderdom, echtscheiding, dakloosheid, drugsmisbruik, alcoholisme en wonen in een probleemcumulatiegebied. In de loop der tijd is deze uitvoerige lijst enigszins ingedamd. De coördinerende Social Protection Committee (SPC) van de EU heeft in 2010 drie criteria aanbevolen om armoede en sociale uitsluiting in de lidstaten te monitoren:

- het armoederisico, bepaald via het aandeel mensen met een huishoudensinkomen dat minder bedraagt dan 60% van het mediane besteedbare inkomen in hun land;
- het voorkomen van materiële deprivatie, afgemeten aan het aandeel mensen dat zich drie à vier van negen centraal geachte uitgavenposten¹ niet kan veroorloven;
- een lage deelname aan de formele arbeidsmarkt, te begrijpen als het aandeel personen verblijvend in huishoudens met een 'lage arbeidsintensiteit', dat wil zeggen waar beduidend minder wordt gewerkt dan in binsel mogelijk zou zijn.²

In de loop der tijd is in EU-verband ook stilzwijgend besloten niet langer te spreken van *social exclusion*, maar van *social inclusion*. Hoewel men zo'n onderscheid theoretisch wel kan maken – sociale uitsluiting betreft dan het maatschappelijk probleem, sociale

insluiting het proces waarbij men dit probeert op te lossen – gaat het in de praktijk om complementaire begrippen, waarvoor ook dezelfde indicatoren worden gehanteerd. In de Europese beleidsdiscussie werd eerst het vrij alarmistische begrip ‘armoede’ (dat in een welvarende samenleving al snel de lading krijgt dat het niet zou mogen voorkomen) aangevuld met ‘sociale uitsluiting’, dat een minder negatieve en veel anoniemere connotatie heeft (cf. Berghman 1995). Door dat begrip te vervangen door ‘sociale insluiting’ wekt men de positieve indruk dat er hard wordt gewerkt om het probleem op te lossen. De benadering van sociale uitsluiting in het EU-beleid heeft een aantal nadelen. Omdat het begrip zelf niet is gedefinieerd, kan men er een vrijwel onbegrensd aantal zaken onder vatten. Als men ernaar streeft een (quasi-)uitputtende lijst van operationele indicatoren op te stellen, wordt sociale uitsluiting al snel een containerbegrip voor allerlei vormen van maatschappelijke differentiatie en achterstand. Indien men een beknopte indicatorenset beoogt, zoals in de recente benadering van de Social Protection Committee, ontstaat echter al snel een indruk van willekeur: wordt sociale uitsluiting niet te zeer ingeperkt tot gemakkelijk meetbare sociaaleconomische verschillen (inkomensongelijkheid, materiële tekorten en een lage deelname aan de formele arbeidsmarkt) die de huidige beleidsagenda domineren? En is het eigenlijk wel verstandig sociale uitsluiting af te meten aan risicofactoren? Deze vragen maken het de moeite waard te bezien hoe het begrip in de wetenschappelijke benadering wordt ingevuld.

1.3 Sociale uitsluiting als wetenschappelijk begrip

Aan een wetenschappelijke conceptualisering van sociale uitsluiting worden striktere voorwaarden verbonden. Een eerste eis die men kan stellen, is dat er sprake is van een waarneembaar verschijnsel, dat een goede weerspiegeling is van een onderliggend theoretisch begrip: is er een *valide* operationalisering denkbaar? En in hoeverre correleert het meetinstrument met kenmerken waarvan op theoretische gronden te verwachten is dat ze met het te meten verschijnsel samenhangen? Een tweede criterium heeft betrekking op de *betrouwbaarheid* van de meting van de operationele begrippen. Dit is af te meten aan de onderlinge samenhang van de onderdelen van een schaal. Daarnaast geeft de mate waarin een tweede meting hetzelfde resultaat oplevert informatie over de betrouwbaarheid van een vragenset. Aanvullend hierop kan men, zeker in toegepast sociaalwetenschappelijk onderzoek, het van belang vinden dat er sprake is van *sociaal-normatieve geloofwaardigheid* (herkennen de betrokken actoren zich in de manier van meting en de uitkomsten?) en dat het meetinstrument eenvoudig en efficiënt *toepasbaar* is in de onderzoekspraktijk.

Het begrip sociale uitsluiting werd in de jaren negentig van de twintigste eeuw gevoed vanuit twee wetenschappelijke tradities. De Angelsaksische lijn gaat terug tot het groot-schalige onderzoek van Stouffer (1949) naar attitudes van Amerikaanse soldaten tijdens de Tweede Wereldoorlog. Daaruit kwam het concept ‘relatieve deprivatie’ voort: de notie dat mensen of groepen zichzelf als achtergesteld beschouwen ten opzichte van anderen met vergelijkbare kenmerken (hun referentiegroep). Merton (1968) plaatste dit begrip in een functionalistisch theoretisch kader, en in Engeland stond het centraal in het werk

van Runciman (1966) en Townsend (1979). Bij die auteurs lag de nadruk eerder op een ‘objectieve’ opvatting in termen van *social indicators*, die voor het beleid bruikbaar was, dan op de complexe subjectieve vergelijkingsprocessen op groepsniveau van het eerdere Amerikaanse werk (cf. Fahey 2010). Daardoor kwamen in deze traditie bij de meting van sociale uitsluiting de verdelingsverschillen, vooral in termen van sociaaleconomische posities en rechten, centraal te staan.

De tweede traditie is de ‘Franse school’. Deze grijpt terug op Durkheims (1897) analyse van anomie – maatschappelijke vervreemding – als verklaring voor zelfmoord. Na de invoering van de Franse bijstandswet kreeg ze een nieuwe impuls (Paugam 1996), waarbij het accent werd gelegd op de sociaal-culturele aspecten van sociale uitsluiting: de mate waarin mensen geïntegreerd zijn in hun samenleving of juist anomisch zijn, en de mogelijkheden zich met anderen te verbinden.

1.4 Sociale uitsluiting in de SCP-benadering

Tegen deze achtergrond heeft het SCP de afgelopen jaren een meetinstrument voor sociale uitsluiting ontwikkeld (Jehoel-Gijsbers 2004; Jehoel-Gijsbers en Vrooman 2007; Jehoel-Gijsbers et al. 2009). Beoogd werd een valide en betrouwbare methodiek te ontwikkelen, die goed toepasbaar is in de onderzoekspraktijk en die beschikt over voldoende sociaal-normatieve geloofwaardigheid. Het uitgangspunt van de SCP-benadering was de volgende begripsafbakening:

Iemand is sociaal uitgesloten wanneer er sprake is van een achterstand op twee of meer van de volgende terreinen: op materieel gebied, wat betreft de toegang tot sociale grondrechten, wat betreft de sociale participatie en op het terrein van de culturele of normatieve integratie.

Tekorten op materieel gebied kunnen blijken uit het ontbreken van bepaalde duurzame goederen (bv. een televisie of een wasmachine), maar ook uit het feit dat men zich bepaalde elementaire zaken niet kan veroorloven (bv. dagelijks een volwaardige warme maaltijd gebruiken) of dat men niet in staat is onverwachte uitgaven op te vangen (zie ook Guiaux 2011). De sociale grondrechten betreffen onder andere het recht op medische zorg, huisvesting en onderwijs. Er is sprake van onvoldoende toegang tot deze rechten indien men te maken heeft met lange wachtlijsten of financiële drempels, of indien bepaalde diensten en voorzieningen worden geweigerd (Jehoel-Gijsbers 2004: 34). Deze eerste twee aspecten van sociale uitsluiting – materiële deprivatie en onvoldoende toegang tot sociale grondrechten – worden tezamen aangeduid als economisch-structurele uitsluiting.

De laatste twee aspecten betreffen het relationele en normatieve domein. Bij achterstanden wat betreft de sociale participatie gaat het om onvoldoende deelname aan formele en informele sociale netwerken, sociaal isolement en onvoldoende sociale betrokkenheid. Een tekort aan culturele of normatieve integratie, tot slot, heeft te maken met onvoldoende naleving van centrale waarden en normen in de samenleving. Hieronder kunnen zaken vallen als delinquent gedrag en misbruik van de sociale zekerheid, maar ook bijvoorbeeld een gering arbeidsethos of afwijkende opvattingen over de gelijkheid van mannen en vrouwen. Beide aspecten zijn op te vatten als vormen van sociaal-culturele uitsluiting.

Deze invulling van het begrip sociale uitsluiting, uitgaande van een economisch-structurele en een sociaal-culturele hoofddimensie, doet recht aan zowel de Angelsaksische als de Franse traditie en dekt daarmee de belangrijkste conceptuele betekenissen die men in de literatuur tegenkomt.

Uit de definitie komt naar voren dat het SCP sociale uitsluiting beschouwt als een meerdimensioneel begrip: iemand is pas sociaal uitgesloten als hij of zij op meerdere dimensies een achterstand heeft. Dit betekent niet dat er op alle dimensies tekorten hoeven te bestaan of dat die tekorten in alle gevallen even groot dienen te zijn. We veronderstellen echter dat de mate van sociale uitsluiting toeneemt naarmate er op meer dimensies achterstand is en naarmate die achterstand groter is (zie ook Jehoel-Gijsbers 2004: 35-36).

Sociale uitsluiting versus armoede

Hoewel armoede en sociale uitsluiting regelmatig in één adem worden genoemd, moeten deze begrippen van elkaar worden onderscheiden. Het SCP gaat uit van de volgende definitie van armoede (Vrooman 2009: 344-426; SCP/CBS 2010: 43):

Iemand is arm als hij over een langere periode niet de middelen heeft om te kunnen beschikken over hetgeen in zijn samenleving minimaal noodzakelijk is.

Zo opgevat is armoede veel eendimensioneler en ‘absoluter’ dan sociale uitsluiting. Het gaat vooral om een tekort aan geld, waarbij het er niet toe doet in welke mate anderen – de doorsneeburger of bepaalde referentiegroepen – over het minimaal noodzakelijke beschikken. Bij sociale uitsluiting zijn daarentegen vier samenhangende dimensies in het geding en staat juist de relatieve verhouding ten opzichte van anderen centraal. Door deze conceptuele verschillen is te verwachten dat er geen een-op-eenrelatie bestaat tussen armoede en sociale uitsluiting: arme mensen zijn niet automatisch in alle opzichten sociaal uitgesloten, en andersom kan men sociaal uitgesloten zijn om andere redenen dan de inkomenspositie (bv. vanwege gezondheid of etnische herkomst). Empirisch onderzoek in Nederland en elders wijst er inderdaad meestal op dat het verband tussen inkomensarmoede en verschillende aspecten van sociale uitsluiting niet heel sterk is (Whelan et al. 2004; Devicienti en Poggi 2007; Jehoel-Gijsbers 2004; Jehoel-Gijsbers en Vrooman 2008a; Roest et al. 2010).

Er is wel enige verwantschap tussen armoede en het materiële-deprivatieaspect van sociale uitsluiting, maar theoretisch bestaat ook daar een belangrijk verschil. Bij armoede kijkt men naar de consumptiemogelijkheden in de vorm van het *inkomen* dat men te besteden heeft, bij materiële deprivatie naar de *feitelijke tekorten* bij de consumptie van centraal geachte goederen. Het een volgt niet automatisch uit het ander: een gering inkomen kan leiden tot materiële deprivatie, maar het kan ook zijn dat mensen interen op hun reserves of schulden maken om de goederen toch te betalen. Tevens is het mogelijk dat iemand ‘besluit’ dat hij of zij een bepaald artikel vanwege specifieke voorkeuren of omstandigheden helemaal niet wil hebben (bv. geen auto bezitten omwille van het milieu of in verband met een gebrek aan parkeerruimte). Vanwege deze verschillen heeft het SCP voor armoede een afzonderlijk meetinstrument ontwikkeld (Soede 2006, 2011; Soede en Vrooman 2008).

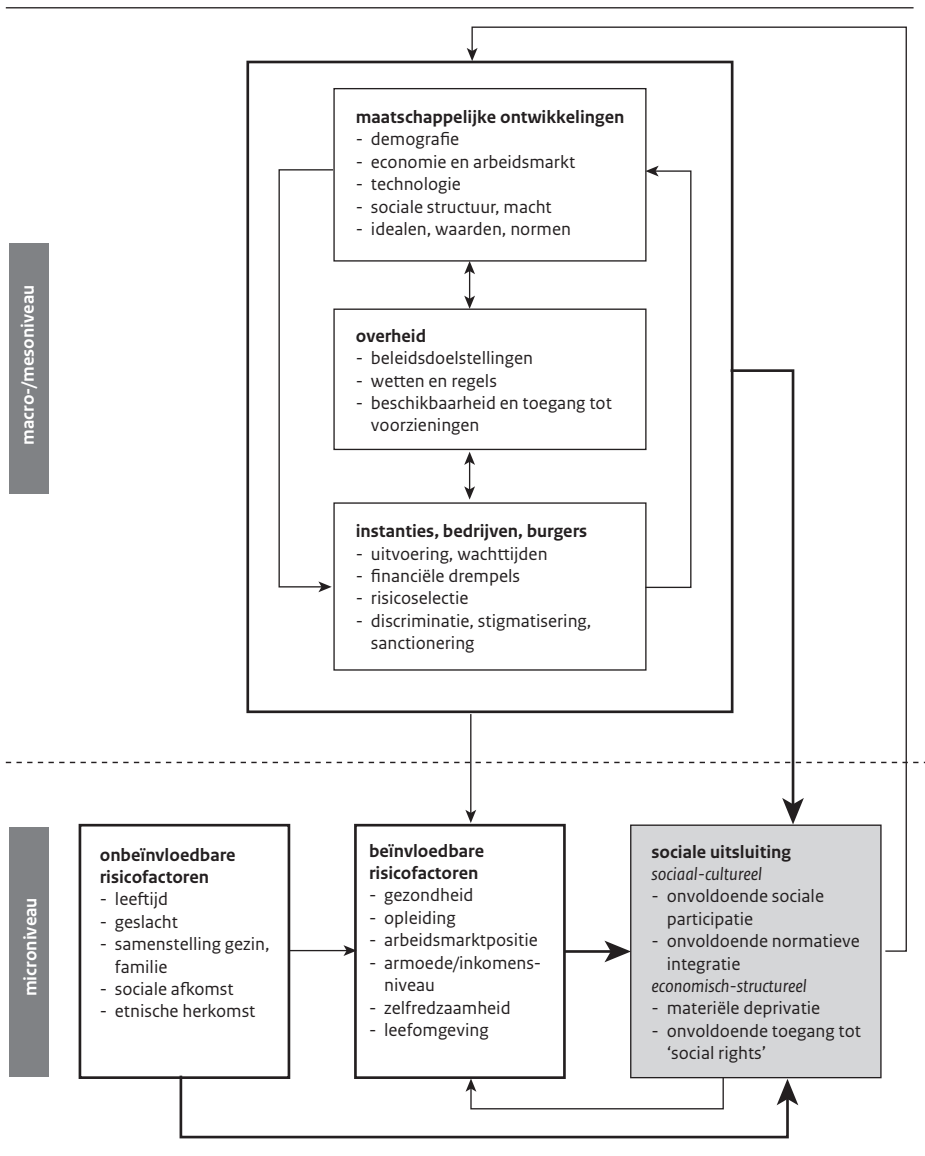
Implicaties van de gekozen definitie van sociale uitsluiting

Het sCP geeft de voorkeur aan een *directe meting* van sociale uitsluiting in plaats van indirect via de aanwezigheid van risicofactoren. Dat schept allereerst duidelijkheid over de omstandigheden waarin iemand moet verkeren, wil er sprake zijn van sociale uitsluiting. Wanneer men onderscheid maakt tussen sociale uitsluiting op zichzelf en de risicofactoren die eraan ten grondslag liggen, kan men bovendien onderzoeken wat het relatieve gewicht is van verschillende mogelijke oorzaken, en hoe deze onderling verweven zijn. Dit biedt voor het beleid vermoedelijk concretere aanknopingspunten dan de moeilijk houdbare veronderstelling van de Social Protection Committee dat iedereen die in een huishouden met geringe arbeidsdeelname verblijft geïndiceerd is als sociaal uitgesloten. Immers, renteniers zijn over het algemeen niet materieel gedepriveerd, leden van uitkeringsgezinnen kennen niet noodzakelijkerwijs weinig sociale participatie, enzovoort. Ook voorkomt men met een directe meting dat sommige groepen automatisch als sterk sociaal uitgesloten worden aangemerkt, omdat ze per definitie hoog scoren op sommige risicofactoren. Dit doet zich bijvoorbeeld voor bij ouderen, kinderen en gehandicapten. Juist om te voorkomen dat deze groepen de maximale score op de risicofactor 'lage arbeidsintensiteit' zouden bereiken, heeft de Social Protection Committee besloten ze niet mee te tellen. Dat heeft echter direct als nadeel dat de indicator niet universeel bruikbaar is; in Nederland was hij in 2010 bij ruwweg 47% van de bevolking niet van toepassing.³

Een implicatie van de hiervoor weergegeven sCP-definitie is dat we sociale uitsluiting beschouwen als iets wat betrekking heeft op *personen*: het gaat om mensen die sociaal uitgesloten zijn. Sociale uitsluiting is derhalve geen groepsverschijnsel, alhoewel er wel sprake kan zijn van een concentratie binnen bepaalde groepen. Tegelijkertijd kunnen de leden van zo'n groep zich daarbinnen wel degelijk 'ingesloten' voelen. Een voorbeeld betreft de Chinezen in Nederland: hoewel ze wellicht vrij slecht zouden 'scoren' in termen van sociale uitsluiting zoals hiervoor gedefinieerd, staan ze – vooral degenen die tot de eerste generatie behoren – bekend als een hechte gemeenschap (zie ook Huijnk 2011). Dat we sociale uitsluiting als een individueel verschijnsel zien, betekent niet dat er geen aandacht is voor hogere aggregatieniveaus: in theorie kan sociale uitsluiting ontstaan door drijvende krachten op macroniveau (demografische en conjuncturele ontwikkelingen, het gevoerde overheidsbeleid) en op mesoniveau (gedrag van bedrijven en instanties, wachttijden, financiële drempels). Andersom heeft het bestaan van sociaal uitgesloten individuen ook repercussies voor de groepen waartoe ze behoren en de bredere samenleving (verdeling van macht, sociale stratificatie, hulpbronnen). De invloed van en op die hogere niveaus wordt in de sCP-benadering echter beschouwd als een context van de sociale uitsluiting van individuele actoren (zie figuur 1.1).

Figuur 1.1

Conceptueel model: risicofactoren en kenmerken van sociale uitsluiting

Bron: Jehoel-Gijsbers (2004) bewerkt

Uit de definitie volgt ook dat sociale uitsluiting verwijst naar een bepaalde *toestand* van personen en niet naar een proces. Het is echter in beginsel goed mogelijk die toestand op meerdere momenten te vergelijken, en – indien men beschikt over longitudinale

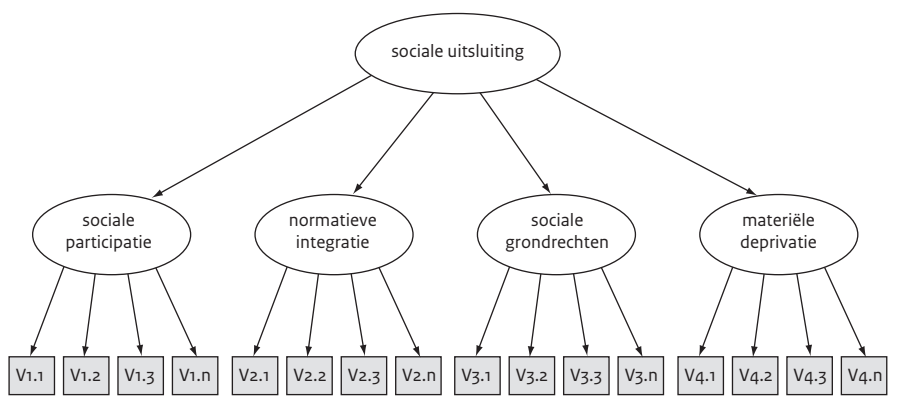
gegevens – de veranderingen op het individuele niveau te relateren aan wijzigingen in de maatschappelijke context en op mesoniveau.

Ten slotte is gekozen voor een ‘open’ en empirische opvatting van sociale uitsluiting. Naarmate de verschillende aspecten van sociale uitsluiting in de praktijk sterker samenvallen, duiden ze op striktere maatschappelijke scheidslijnen en zal het eenvoudiger zijn een onderliggende algemene maatstaf voor sociale uitsluiting te identificeren. Het is echter ook denkbaar dat bepaalde vormen van uitsluiting nauwelijks voorkomen (bv. als de sociale grondrechten voor vrijwel iedereen verzekerd zijn), of dat de dimensies niet samenvallen (bv. wanneer personen die normatief minder geïntegreerd zijn in de informele economie een inkomen verwerven dat toereikend is om niet materieel gedepriveerd te zijn). Dit moet uiteindelijk uit empirische analyses blijken.

1.5 Eerdere toepassingen van het meetinstrument

Figuur 1.2 laat het meetmodel voor sociale uitsluiting zien. Voor elk van de vier dimensies bestaat een aantal geobserveerde indicatoren (1 ... n). Wat de indicatoren gemeen hebben, bepaalt de vier niet-geobserveerde (latente) dimensies ‘sociale participatie’, ‘normatieve integratie’, ‘toegang tot sociale grondrechten’ en ‘materieële deprivatie’. Sociale uitsluiting is vervolgens een latent kenmerk dat weerspiegelt wat de vier dimensies gemeenschappelijk hebben.

Figuur 1.2
Meetmodel voor sociale uitsluiting

De afgelopen jaren is het meetmodel in verschillende varianten toegepast in een aantal SCP-onderzoeken. Jehoel-Gijsbers (2004) baseerde zich op een zeer uitvoerige, speciaal voor dit doel afgenomen enquête onder 860 volwassenen in Nederland. Voor elk van de vier dimensies zijn tal van indicatoren bekeken; een selectie daarvan is gebruikt om een algemene index te creëren. Deze bestond uit subschalen voor materieële deprivatie,

sociale participatie en twee aspecten van sociale grondrechten (aangeduid als ‘toegang tot instanties’ en ‘toegang tot een veilige en goede leefomgeving’). De dimensie ‘normatieve integratie’ vormde echter een probleem: van de diverse onderzochte aspecten (delinquent gedrag en misbruik van de sociale zekerheid, betrokkenheid bij en vertrouwen in de samenleving, gelijke behandeling van mannen en vrouwen, arbeidsethos) hingen alleen enkele vragen over wetsovertreding en fraude voldoende met elkaar samen om als één onderliggende schaal te worden beschouwd. Deze subschaal bleek bovendien nauwelijks bij te dragen aan de algemene index voor sociale uitsluiting. Sinds 2004 heeft het SCP, zoals gezegd, nog meermalen onderzoek verricht naar sociale uitsluiting. De aandacht richtte zich daarbij op ouderen (Lautenbach et al. 2005; Jehoel-Gijsbers 2007) of juist op kinderen (Vrooman et al. 2007; Roest et al. 2010). In enkele studies lag de focus uitsluitend op de situatie in Nederland (bv. Lautenbach et al. 2005; Vrooman et al. 2007), in andere gevallen is een internationale vergelijking gemaakt (bv. Jehoel-Gijsbers en Vrooman 2008a, 2008b). De bevindingen zijn echter, althans wat betreft de schaalconstructie voor de theoretische dimensies, vergelijkbaar met die van de studie van Jehoel-Gijsbers (2004): voor ‘sociale participatie’ en ‘materiële deprivatie’ zijn goede subschalen te maken, maar voor de beide andere dimensies gaat dat moeizamer. Dit heeft voor een belangrijk deel te maken met de beschikbare gegevens; vooral in de internationale databestanden ontbreken indicatoren voor ‘normatieve integratie’ volledig, terwijl voor de dimensie ‘toegang tot sociale grondrechten’ vaak alleen informatie beschikbaar is over adequate huisvesting en toegang tot medische voorzieningen. Dit komt mede doordat deze datasets niet speciaal verzameld zijn om sociale uitsluiting te meten.

Op verzoek van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid heeft het SCP recent een project uitgevoerd dat tot doel had inzicht te geven in de omvang, oorzaken en gevolgen van sociale uitsluiting bij een specifieke beleidsdoelgroep: kinderen jonger dan 18 jaar. Dit zogeheten ASOUK-project omvat meerdere deelstudies. Een daarvan betreft de effecten van de inzet van extra geld om het ‘maatschappelijk meedoen’ – met name sport en andere vormen van vrijetijdsbesteding – bij kinderen te bevorderen (Jehoel-Gijsbers 2009; Roest 2011). Daarnaast is een studie verschenen waarin de mechanismen die sociale uitsluiting bij kinderen teweegbrengen centraal stonden (Roest et al. 2010) en is een langetermijnanalyse van het ‘littkeneffect’ gemaakt (Guiaux 2011). Overigens blijkt de dimensie ‘onvoldoende normatieve integratie’ ook bij kinderen van 12-17 jaar enigszins problematisch te zijn. Weliswaar was het mogelijk een betrouwbare subschaal voor dit aspect van sociale uitsluiting te construeren, maar inhoudelijk bleek die niet goed aan te sluiten bij de andere drie dimensies (Roest et al. 2010: 53).

1.6 Het huidige project: redenen en doelstellingen

Hoewel de voorgaande projecten het inzicht omtrent sociale uitsluiting hebben vergroot, blijken er aan de bestaande meetinstrumenten beperkingen te kleven. Allereerst is de dataverzameling in reguliere surveys – zoals het Periodiek Onderzoek naar de Leefsituatie (POLS) van het CBS, het European Social Survey (ESS) en de European Union Statistics on Income and Living Conditions (EU-SILC) – te beperkt om te kunnen

spreken van een ‘dekkende’ meting van het concept. Het accent ligt sterk op de materiële deprivatie en op een beperkt aantal aspecten van sociale grondrechten en sociale participatie. Aan de andere kant leent de zeer uitgebreide meting in de studie van Jehoel-Gijsbers (2004) zich niet voor periodieke toepassing. Het is daarom wenselijk om op basis van de eerdere ervaringen een beknopt meetinstrument (ca. twintig items) te ontwikkelen, dat alle aspecten van sociale uitsluiting dekt én bijvoorbeeld jaarlijks kan worden afgenomen.

Eerder hebben SCP en CBS gezamenlijk onderzocht welke methode het meest geschikt is voor de constructie van een algemene index voor sociale uitsluiting (Jehoel-Gijsbers et al. 2009). Aan de hand van gegevens uit EU-SILC 2006 zijn meerdere analysetechnieken uitgetoetst en onderling vergeleken. De Overals-techniek⁴ kreeg uiteindelijk de voorkeur. Tegelijkertijd gaven de auteurs aan dat de kwaliteit van een index voor een belangrijk deel afhangt van de kwaliteit van de onderliggende indicatoren. Aangezien operationalisering van het theoretische concept met behulp van EU-SILC slechts beperkt mogelijk was, luidde de conclusie dat die operationalisering nog altijd nader onderzoek vergde.

Een derde beperking is het feit dat de dimensie ‘onvoldoende normatieve integratie’ in de analyses een uitbijter blijkt te zijn. Als er al een goede index voor deze theoretische dimensie wordt gevonden, blijkt deze niet samen te hangen met de andere aspecten van sociale uitsluiting, zoals verondersteld in het meetmodel. Hiervoor kunnen verschillende redenen zijn: misschien zijn tot nu toe de verkeerde vragen gesteld, in technische zin (onduidelijke formuleringen) of in termen van de operationalisatie (de geselecteerde onderwerpen weerspiegelen het theoretische begrip ‘onvoldoende normatieve integratie’ niet goed). Het is ook mogelijk dat normatieve integratie wel van belang is voor het verschijnsel sociale uitsluiting, maar naar aard en onderliggende causaliteit in de praktijk verschilt van de andere dimensies, waardoor er empirisch twee vormen van sociale uitsluiting zouden zijn. Tot slot is het denkbaar dat normatieve integratie vooral een construct is dat onderzoekers theoretisch van belang lijkt, maar dat in de alledaagse praktijk niet als aspect van sociale uitsluiting geldt.

Deze laatste veronderstelling verwijst naar nog een ander manco: het meetinstrument berust tot nu toe volledig op een *expert judgement* en is niet getoetst aan de hand van het oordeel van burgers, zoals dat voor de armoedemethodiek van het SCP onlangs wel gebeurde (Hoff et al. 2010). Een dergelijke externe validatie bleek bij dat onderwerp zeer nuttig.

Ten slotte maakt het relatieve karakter van sociale uitsluiting het lastig om een duidelijke grens tussen wel en niet uitgesloten zijn te bepalen. Soms is gekozen voor een vuistregel (een bepaalde standaardafwijking van het gemiddelde), in andere gevallen zijn verschillende gradaties van sociale uitsluiting (lopend van ‘niet’ tot ‘zeer’) gepresenteerd. Het zou nuttig zijn een standaardmethode voor dit afbakeningsprobleem te ontwikkelen.

Het huidige project stelt zich dan ook ten doel het wetenschappelijke meetinstrument te optimaliseren en te valideren, zodat het gemakkelijk in onderzoek kan worden toegepast, bruikbare resultaten voor het beleid oplevert en herkenbaar is voor de Nederlandse bevolking. Het theoretische kader staat daarbij niet ter discussie; net als

Jehoel-Gijsbers (2004) gaan we uit van een verschijnsel met twee hoofddimensies, het sociaal-culturele en het economisch-structurele domein, die elk zijn onder te verdelen in twee onderliggende dimensies: ‘onvoldoende sociale participatie’ en ‘onvoldoende normatieve integratie’, respectievelijk ‘onvoldoende toegang tot sociale grondrechten’ en ‘materiële deprivatie’.

In dit onderzoek gaat het vooral om het verbeteren van de operationalisering van deze begrippen. Hiertoe maken we gebruik van verschillende methoden van dataverzameling. Allereerst laten we in focusgroepen de conceptuele aspecten en de concrete items van de eerder gebruikte vragenlijsten bespreken door een dwarsdoorsnede van de bevolking. Daarna volgt een aantal cognitieve interviews, waarbij een aangepaste vragenlijst met mogelijke items nauwgezet wordt beoordeeld op consistentie en begrijpelijkheid. Ten slotte nemen we de definitieve vragenlijst af via een enquête onder circa 650 volwassenen. Met behulp van statistische analyses van de antwoorden proberen we een beknopte, maar dekkende selectie van vragen te maken, die een goede meting bieden van zowel de afzonderlijke dimensies als het overkoepelende begrip.

Noten

- 1 Deze negen items zijn: het betalen van huur, hypotheek of nutsbedrijven; het huis goed kunnen verwarmen; onverwachte uitgaven kunnen dragen; regelmatig vlees of andere proteïnen eten; op vakantie gaan; een tv bezitten; een koelkast bezitten; een auto bezitten; een telefoon bezitten. Indien men zich drie van deze zaken niet kan veroorloven terwijl men dat wel zou willen, is iemand volgens de Social Protection Committee materieel gedepriveerd. Als het om vier of meer items gaat, is men in ernstige mate (*severely*) materieel gedepriveerd.
- 2 Van een *low work intensity* is sprake indien de verhouding tussen het totaal aantal feitelijk gewerkte maanden van alle huishoudensleden in de leeftijd van 18-59 jaar en het aantal maanden dat ze hadden *kunnen* werken kleiner is dan 0,20. Inwonende studenten tussen 18 en 24 jaar worden bij de berekening niet meegeteld. Huishoudens die volledig bestaan uit studenten jonger dan 25, kinderen of 60-plussers blijven in hun geheel buiten beschouwing.
- 3 In 2010 waren 6,9 miljoen personen in Nederland jonger dan 18 jaar of ouder dan 60 jaar. Samen met de ruim 750.000 studenten van 18-24 jaar maken zij 47% uit van de niet-institutionele bevolking van 16,3 miljoen. Bij de berekening van dit percentage is geen rekening gehouden met de verdeling over huishoudens.
- 4 Het programma Overals is een optimale schalingstechniek, bedoeld om een groot aantal variabelen te reduceren tot een set die met zo min mogelijk vragen het achterliggende concept zo goed mogelijk beschrijft.

2 Focusgroepen en cognitieve tests

Zoals in hoofdstuk 1 is aangestipt, behelst dit project ter verbetering van de meting van sociale uitsluiting drie onderzoeksfasen. In dit hoofdstuk beschrijven we de uitkomsten van de eerste twee fasen. Deze betreffen respectievelijk bijeenkomsten van focusgroepen en individuele testinterviews.

2.1 Focusgroepen over sociale uitsluiting

In de maanden februari en maart 2010 zijn in totaal vier bijeenkomsten met focusgroepen georganiseerd, waarvan de leden discussieerden over het begrip sociale uitsluiting. Aan de orde kwam niet alleen waar men bij dit begrip aan denkt en welke aspecten men eraan onderscheidt, maar ook hoe sociale uitsluiting zou moeten worden gemeten. Dit laatste gebeurde grotendeels aan de hand van vragen die al eerder zijn gebruikt om de vier theoretische dimensies van sociale uitsluiting te operationaliseren. Op grond van de opmerkingen van de respondenten is de vragenlijst na elke bijeenkomst aangepast, waarna de nieuwe lijst met vragen als basis diende voor de volgende focusgroep. Op deze manier beoogden we uiteindelijk tot een optimale meting van de verschillende dimensies van sociale uitsluiting te komen.

Werving en samenstelling van de focusgroepen

De organisatie van de focusgroepbijeenkomsten is, evenals die van de twee andere onderzoeksfasen, uitbesteed aan onderzoeksbureau Veldkamp uit Amsterdam. Aan elk van de vier bijeenkomsten namen acht respondenten van 18 jaar of ouder deel. Iedere sessie duurde circa tweeënhalve uur en werd begeleid door dezelfde gespreksleider van bureau Veldkamp. Van alle groepsgesprekken zijn zowel notulen als dvd-opnamen gemaakt. De SCP-onderzoekers volgden de bijeenkomsten vanuit een andere ruimte met behulp van een cameraverbinding.

Voor de werving van de deelnemers aan de focusgroepen is door Veldkamp een selectiebureau ingeschakeld. Bij de werving is geselecteerd op geslacht, leeftijd, gezinsamenstelling, inkomen en opleidingsniveau, en gezondheid. Wat betreft de eerste drie kenmerken dienden de groepen een gemengde samenstelling te krijgen. Omdat we een oververtegenwoordiging wensten van personen met een hoog risico op sociale uitsluiting, mochten het opleidingsniveau en inkomen echter niet te hoog zijn. Om deze reden zijn studenten uitgesloten van deelname aan het onderzoek en dienden – in drie van de focusgroepen – vijf van de respondenten zowel een laag inkomen (minder dan 120% van het sociaal minimum) als een lage opleiding (minder dan mbo) te hebben. In de vierde focusgroep (die als derde in de tijd plaatsvond) werd deze combinatie van kenmerken aan alle acht deelnemers opgelegd. Uit eerder onderzoek is gebleken dat ook de gezondheidstoestand bepalend is voor het risico van sociale uitsluiting. Voor iedere focusgroep zijn daarom ten minste twee personen met gezondheidsbeperkingen geworven. Tabel 2.1 geeft nadere informatie over de uiteindelijke samenstelling van de focusgroepen.

Tabel 2.1

Samenstelling van de vier focusgroepen, naar enkele achtergrondkenmerken (in absolute aantallen)

	groep A	groep B	groep C	groep D
man	3	3	3	3
vrouw	5	5	5	5
18-34 jaar	2	0	1	1
35-49 jaar	4	4	4	3
≥ 50 jaar	2	4	3	4
alleenstaand, < 65 jaar	2	2	2	2
alleenstaand, ≥ 65 jaar	2	2	2	2
alleenstaande ouder	1	1	1	1
lid van paar zonder kinderen	1	1	1	1
lid van paar met kinderen	2	2	2	2
inkomen < 120% sociaal minimum	5	5	8	5
hoger inkomen	3	3	0	3
werkzaam	4	3	3	3
werkloos	1	1	0	1
arbeidsongeschikt	1	0	2	1
gepensioneerd	2	2	2	2
overig niet-participerend	0	2	1	1

Bron: SCP (Verbetering meetinstrument sociale uitsluiting '10)

De opzet van de bijeenkomsten

Om de deelnemers aan de focusgroepen voor te bereiden op de bijeenkomst is besloten hen vooraf thuis een opdracht te laten maken waardoor ze alvast zouden nadenken over het verschijnsel sociale uitsluiting. Concreet hield deze opdracht in dat men foto's van vijf personen te zien kreeg. Vier van hen waren te beschouwen als representant van de theoretische dimensies van sociale uitsluiting (zie het omslag van dit rapport), de vijfde persoon zou men eerder associëren met 'niet uitgesloten zijn' (zie ook bijlage A, te vinden via www.scp.nl bij het desbetreffende rapport). De respondent is gevraagd om bij elke foto door middel van een rapportcijfer aan te geven in welke mate de persoon volgens hem of haar aan de samenleving meedoet. Daarnaast stonden bij iedere foto tien woordenparen die elkaars tegengestelden waren (bv. arm/rijk, en ongezond/gezond). Bij elk begrippenpaar diende de respondent aan te kruisen welke omschrijving hij of zij het meest van toepassing vond. De ingevulde lijst moest men meenemen naar de bijeenkomst.

Iedere focusgroepbijeenkomst volgde een stramien dat vooraf door bureau Veldkamp in overleg met het SCP was opgesteld. Na een korte introductie van het onderzoeksthema en een kennismakingsronde volgde een eerste discussie over het onderwerp 'meedoen

aan de samenleving'. De centrale vraag daarbij was wanneer iemand wel aan de samenleving meedoet en wanneer niet. Bij deze discussie werd ook de huiswerkopdracht betrokken; nagegaan werd in hoeverre men de personen op de foto's beoordeelde als 'wel of niet meedoend aan de samenleving' en hoe men tot dit oordeel was gekomen. Het volgende onderdeel betrof een algemene verkenning van het begrip sociale uitsluiting, waarbij vooral werd ingegaan op de associaties die men bij die term heeft en op de wijze waarop kan worden herkend of iemand wel of niet sociaal uitgesloten is. Tijdens dit onderdeel introduceerde de gespreksleider de vier theoretische dimensies van sociale uitsluiting en is geïventariseerd in hoeverre de door de respondenten genoemde kenmerken daarin waren onder te brengen.

Tijdens de tweede helft van de sessie kwam de vragenlijst voor sociale uitsluiting aan de orde. De respondenten kregen telkens de items behorend bij een van de theoretische dimensies voorgelegd, met het verzoek hun oordeel te geven: zeggen de vragen inderdaad iets over sociale uitsluiting? Mist men bepaalde vragen? En staan er vragen bij die overbodig zijn? Doel van dit onderdeel was het bestaande meetinstrument te beoordelen op zijn geschiktheid als operationalisering van de vier dimensies. Aan de hand van de commentaren zijn de vragen aangepast en aangevuld, waarna de herziene versie van de lijst aan de volgende focusgroep is voorgelegd.

Tot slot van de bijeenkomst vatte de gespreksleider de belangrijkste uitkomsten samen en werd het SCP bekendgemaakt als opdrachtgever van het onderzoek.

2.2 Wel of niet deelnemen aan de samenleving: wat, wie en waarom

De eerste helft van de bijeenkomsten van de focusgroepen ging, zoals in paragraaf 2.1 al is beschreven, voornamelijk over de associaties die men heeft bij de begrippen 'deelnemen aan de samenleving' en 'sociale uitsluiting'. Deze begrippen zijn door de gespreksleider als min of meer elkaars tegenhanger gepresenteerd, maar blijken voor de respondenten deels verschillende connotaties te hebben.

Meedoen aan de samenleving

Op de vragen 'Wat is meedoen aan de samenleving?' en 'Wanneer doet iemand mee?' reageerden de deelnemers vaak door te verwijzen naar een gevoel van betrokkenheid, zowel bij andere mensen als bij de maatschappij. Betrokkenheid bij andere mensen kan zich uiten in het hebben van sociale contacten, maar ook in het klaarstaan voor anderen. Hierna volgen enkele voorbeelden van reacties van de deelnemers.

Ik vind dat het al begint in je eigen buurt. Hoe ga je met je burens om? Kun je elkaar een beetje naar boven halen om een beetje saamhorigheid te creëren? Als dat niet gebeurt, gaan mensen zich afzonderen. (man uit groep D, 71 jaar, gepensioneerd, hoger inkomen)

Ik denk dat het een heel ruim begrip is, zelfs wat wij nu hadden met dat slechte weer, dat iedereen even zijn stoepje schoonveegt zodat je niet je nek breekt op de stoep. Dat vind ik ook een bijdrage leveren aan de samenleving. Dat zijn van die hele kleine dingetjes, het hoeft niet er in te zitten dat je Nederland rijker maakt op zakelijk gebied of zelfverrijking. Het is ook iets overhebben voor een ander. (vrouw uit groep C, 38 jaar, arbeidsongeschikt, laag inkomen)

Anderen niet tot last zijn, er zijn voor anderen. (man uit groep A, 42 jaar, werkzaam, laag inkomen)

Goed opschieten met je burens, een voorbeeld laten zien. (vrouw uit groep C, 35 jaar, niet-participerend, laag inkomen)

Betrokkenheid bij de maatschappij uit zich volgens enkele respondenten in politieke betrokkenheid en milieubewust zijn, maar heeft volgens de meesten vooral te maken met geïnteresseerd zijn in wat er in de samenleving gebeurt. Vooral ouderen ziet men als een groep die dit laatste vaak ontbeert.

Ik heb heel lang in de ouderenzorg gezeten en dan lagen die mensen op bed en dan gafje die prikken en de kousen werden aangedaan, maar die hebben zo weinig sociale contacten. [...] Ze weten ook niet meer wat er buiten gebeurt. (vrouw uit groep A, 46 jaar, werkzaam, laag inkomen)

Oudere mensen die de hele dag thuis blijven zitten, waardoor hun wereld heel erg klein wordt. (man uit groep D, 52 jaar, werkzaam, hoger inkomen)

Er zijn nog meer groepen die volgens de respondenten – buiten hun schuld om –, minder meedoen in de samenleving. Een van de factoren die hierbij een rol spelen, is de aanwezigheid van een lichamelijke beperking.

Soms zou je wel willen, maar dan kan je niet, bijvoorbeeld met een beperking. Ik zou zo graag willen, maar als ik het 's morgens niet red, dan heb ik een rotbui, maar dan is mijn stukje dat ik meedoe aan de samenleving erg weinig. Dat is puur persoonlijk gezien, ik lever ook niet elke dag netjes een bijdrage dan. (vrouw uit groep C, 38 jaar, arbeidsongeschikt, laag inkomen)

Mensen voelen zich vaak [...], ze willen wel, maar kunnen misschien niet, omdat ze beperkt zijn, in alles. Gehandicapt, sociale achterstand. (man uit groep B, 65 jaar, gepensioneerd, laag inkomen)

Ik denk dat sommige mensen een iets mindere grote rol hebben in de samenleving doordat ze dat niet kunnen gezien een lichamelijke beperking of omdat ze de taal niet helemaal eigen hebben gemaakt of niet weten bij wie ze terecht moeten, of ze hebben geen mensen om zich aan vast te klampen of zo, een kennissenkring, of ze hebben niet de financiële mogelijkheden. Dat staat allemaal in verband met elkaar. (man uit groep B, 41 jaar, werkzaam, hoger inkomen)

Enkele respondenten menen dat er ook sprake kan zijn van vrijwillig niet deelnemen.

Ik denk aan mensen die zich afzonderen en helemaal de deur niet meer uit komen. Die doen niet meer mee. (man uit groep D, 32 jaar, arbeidsongeschikt, hoger inkomen)

Sommige mensen hebben er ook meer behoefte aan dan anderen, hè. Dan zeggen mensen: ga erop uit, maar dat willen ze helemaal niet. Mijn schoonmoeder bijvoorbeeld, die heeft helemaal niets te doen, maar dat wil ze. (vrouw uit groep D, 49 jaar, werkloos, laag inkomen)

Een andere veelgenoemde associatie bij het begrip ‘meedoen in de samenleving’ is ‘sociaal doen’, bijvoorbeeld in de betekenis van je aanpassen aan de regels in de samenleving.

Of niet sociaal. Ja, door je niet aan te passen in de samenleving, bewust niet willen werken. Bewust niet werken omdat het hier in Nederland wel erg makkelijk gemaakt is. Ja, dat heb ik van heel dichtbij ondervonden. (man uit groep B, 40 jaar, werkzaam, hoger inkomen)
Ik denk dan echt aan die krakersgroepen, die echt ontzettend anti zijn en alleen maar aan hunzelf denken. Zoals die laatste foto ook, die krakers die doen alleen maar drugs en zo en ik denk niet dat dat is hoe het hoort. (vrouw uit groep A, 27 jaar, werkzaam, hoger inkomen)

Daarnaast ziet men het ‘sociaal doen’ vaak in termen van elkaar fatsoenlijk bejegenen.

Alleen al bij de bus in stappen: gewoon goedemorgen zeggen, en dank u wel. (vrouw uit groep A, 48 jaar, arbeidsongeschikt, laag inkomen)
Respectvol, ja, als je staat te schoppen tegen een prullenbak, dan vraag ik me af of je dan wel meedoet aan de maatschappij. (vrouw uit groep C, 41 jaar, arbeidsongeschikt, laag inkomen)

In alle vier de focusgroepen komt ook het betalen van belasting naar boven als kenmerk van meedoen aan de maatschappij. Dit is onder meer als volgt verwoord.

Ik heb zo'n idee van je doet helemaal niet mee als je leeft als kluizenaar en daarbij nog geen sofinummer hebt. Ik zie dat ook wel beleidsmatig van overheidsperspectief uit, en als je dan ook geen belasting betaalt, dan doe je echt niet mee. Dus dat is dan echt heel strikt. (vrouw uit groep B, 38 jaar, werkloos, laag inkomen)
Iedereen betaalt belasting, dus we doen allemaal mee aan de maatschappij. (man uit groep D, 52 jaar, werkzaam, hoger inkomen)

Het hebben van betaald werk leidt volgens de respondenten vrijwel automatisch tot deelname aan de samenleving. Werkloosheid hoeft echter niet te betekenen dat men geen bijdrage levert aan de maatschappij.

Als je werkt doe je mee, als je betrokken bent, als je je aan de regels houdt. (vrouw uit groep A, 27 jaar, werkzaam, hoger inkomen)
Ik ben nu werkloos, maar doe heel veel dingen op school van mijn zoon. Dus ik doe nog wel mee. (vrouw uit groep D, 49 jaar, werkloos, laag inkomen)

Tot slot trekt een aantal respondenten de discussie naar een hoger abstractieniveau. Sommigen stellen dat iedereen bij de samenleving hoort en dat er dus helemaal geen sprake is van ‘wel of niet meedoen’.

Het is geen kwestie van meedoen of niet meedoen, alle mensen samen zijn een samenleving, iedereen hoort er gewoon bij. (vrouw uit groep A, 65 jaar, gepensioneerd, laag inkomen)
Ik vind dat iedereen meedoet. Iedereen hoort bij deze maatschappij, ook als je in de gevangenis zit. Er zijn mensen die zijn schrijver en die zitten de hele dag binnenskamers. (vrouw uit groep D, 50 jaar, werkzaam, laag inkomen)

Anderen menen dat er altijd sprake is van deelname aan slechts een deel van de samenleving

Ik denk dat er heel veel mensen zijn die contact hebben met hun subcultuur, drugsgebruikers, asielzoekers of wat ook, maar dat het alleen maar in hun subcultuur is en dat het heel weinig contacten zijn buiten die groep. Maar ja, je hebt ook zakenjongens op de beurs, dat is ook erg afgesloten van [...] Je doet wel mee aan de samenleving maar altijd alleen maar in een fractie van de samenleving. (man uit groep A, 42 jaar, werkzaam, laag inkomen)

Sociale uitsluiting in beeld: de foto's van de huiswerkopdracht

Aan de hand van de foto's van de huiswerkopdracht (zie internetbijlage A) is nader geïnventariseerd waarom sommige daarvan van de respondenten een hoge score krijgen voor het meedoen aan de samenleving en andere een lage score. Over het algemeen gaat men vooral af op het uiterlijk van de gefotografeerde persoon en zijn of haar gezichtsuitdrukking. Ook let men op de attributen die (eventueel) op de foto staan, en speelt een rol of de persoon een associatie oproept met iemand uit de eigen omgeving.

Vrijwel alle respondenten beoordelen de man met de laptop (foto 1) als niet uitgesloten. Men vindt dat hij er gelukkig uitziet en een verzorgd uiterlijk heeft. Andere kwalificaties zijn dat hij een slimme man is die weet wat hij wil, en dat hij 'een doorsnee-Nederlander' is. Het gegeven dat de man achter een computer zit, beschouwt men als teken dat hij een baan heeft, waardoor hij goed kan rondkomen en veel sociale contacten heeft. Dit verwoordt men als volgt.

*Zijn gezicht, ik vond dat hij er goed uitzag en dat hij knap was en sociaal. Ja, het lijkt me gewoon dat het iemand is waar je heel gemakkelijk contact mee legt. [...] Ik vind ook dat hij intelligent uit zijn ogen kijkt. (man uit groep A, 42 jaar, werkzaam, laag inkomen).
Ook die achtergrond, dat licht en dat groen. Het ziet er vrij modern uit. De inrichting en ook hoe hij eruitziet straalt uit dat hij ook een centje meer te besteden heeft. (vrouw uit groep C, 38 jaar, arbeidsongeschikt, laag inkomen)
Dat is gewoon een eigen baas, eigen bedrijfje, kantoor aan huis, een eigen internetsite en zo, gewoon goed. (man uit groep B, 65 jaar, gepensioneerd, laag inkomen)
Volgens mij heeft hij een vrouw en twee kinderen, en kijkt hij gewoon het journaal. (vrouw uit groep A, 27 jaar, werkzaam, hoger inkomen)*

De man in de rolstoel (foto 3) krijgt van de meeste respondenten eveneens een hoge score. Dit ligt voor een belangrijk deel aan de attributen en aan de omgeving waarin de man is gefotografeerd. Daarnaast geeft een aantal deelnemers te kennen dat gehandicapt zijn volgens hen niet gelijkstaat aan niet meedoen aan de samenleving.

*Die invalide man zit wel gewoon op kantoor volgens mij, dus dan doet hij wel gewoon mee. (vrouw uit groep D, 49 jaar, werkloos, laag inkomen).
Die meneer zit namelijk in een sportrolstoel en dat kost een vermogen. Je moet dus heel wat doen om die te bemachtigen, je moet daar heel veel instanties voor af. Je moet redelijk intelligent zijn om zo'n ding te pakken te krijgen. En op z'n rug gezien zag hij er goed gekleed uit, die meneer is wel bezig met de wereld. (man uit groep B, 40 jaar, werkzaam, hoger inkomen)*

Ik zie in mijn buurthuis mensen van 90 en 95 jaar die heel veel komen. En ik zie mensen die invalide zijn, die doen heel veel. (vrouw uit groep D, 72 jaar, gepensioneerd, laag inkomen)

Een invalide is niet zielig. (man uit groep D, 52 jaar, werkzaam, hoger inkomen)

Vooral de vrouw met het kind op haar schoot (foto 2) wordt door de deelnemers gezien als iemand die niet meedoet aan de samenleving. De vrouw komt ongezonder en ongelukkig over, waarbij ook het woord 'moe' meermalen naar boven komt.

Die mevrouw met haar dochtertje, die kan ook best ongezonder zijn. [...] Ik vind dat ze moe is. [...] Maar eigenlijk wel heel mooi, want ze is zo lief met haar kind, je ziet het aan haar handen. Ze houdt haar vast en dat is voor mij heel belangrijk. (vrouw uit groep A, 48 jaar, arbeidsongeschikt, laag inkomen)

Ze zullen ook niet zo rijk zijn, zo ziet het eruit. Ook misschien schulden met dat kind, eh, ja ik denk niet echt dat ze heel erg mee zal doen. (vrouw uit groep A, 26 jaar, werkloos, laag inkomen)

De mevrouw met de baby ziet er ongezonder uit, ik heb de indruk dat ze weinig buitenshuis doet, dat ze zich achtergesteld voelt en dat ze heel weinig contacten maakt. (man uit groep D, 71 jaar, gepensioneerd, hoger inkomen)

Associaties bij het begrip sociale uitsluiting

Na de discussie over meedoen in de samenleving – deels aan de hand van de vijf foto's van de huiswerkopdracht – ging het gesprek over op het onderwerp sociale uitsluiting. Uit de reacties van de respondenten blijkt dat ze hier onderscheid maken tussen 'buiten de samenleving staan' en 'buiten de samenleving geplaatst worden'. In het eerste geval doen mensen het zichzelf aan, in het tweede geval komt het door omstandigheden waar men weinig aan kan doen.

Verscheidene deelnemers aan de focusgroepen zien een buitenlandse afkomst en, in samenhang daarmee, een slechte beheersing van de Nederlandse taal als factor die de kans op sociale uitsluiting verhoogt. Sommigen zijn van mening dat de migranten hier zelf schuld aan hebben, anderen stellen zich milder op.

Mensen die bijvoorbeeld niet de taal spreken en dat ook niet willen, dus die niet integreren op wat voor manier dan ook. (man uit groep B, 41 jaar, werkzaam, hoger inkomen)

Ze zeggen wel als je naar Nederland komt, dan moet je maar Nederlands leren, maar als je uit Somalië komt, dan spreek je niet zomaar na een paar maanden vloeiend Nederlands en dat is dan toch iets dat je overkomt, vind ik. (man uit groep A, 42 jaar, werkzaam, laag inkomen)

Andere groepen die men als sociaal uitgesloten beschouwt, betreffen drugs- en alcoholverslaafden, daklozen en prostituees. Ook over deze mensen stelt een aantal respondenten dat ze hun geïsoleerde positie aan zichzelf te wijten hebben.

Hun eigen verwaarlozen, dat zie je toch ook heel vaak. (vrouw uit groep A, 46 jaar, werkzaam, laag inkomen)

De hele dag in het park zitten en bier drinken. (man uit groep C, 31 jaar, werkzaam, laag inkomen)

Een deel van de discussie sluit aan bij de opmerkingen die gemaakt zijn in verband met het thema 'meedoen in de samenleving'. Zo stellen enkele deelnemers sociale uitsluiting gelijk aan asociaal of zelfs crimineel gedrag.

Geen respect hebben voor een ander, geen waarden en normen, niet even de deur openhouden, even bedankt zeggen met wisselgeld terugkrijgen, van die hele kleine dingetjes. (vrouw uit groep C, 38 jaar, arbeidsongeschikt, laag inkomen)

Agressief negatief gedrag. (man uit groep A, 44 jaar, werkzaam, hoger inkomen)

Regels overtreden. Ik kan me niet voorstellen als je half open ligt en je komt in het ziekenhuis dat je de eerste de beste arts ongepermitteerd op z'n bek gaat lopen slaan. Asociaal gedrag. (man uit groep B, 40 jaar, werkzaam, hoger inkomen)

De vuilniszak op dinsdag buiten zetten terwijl het pas op woensdag mag. Asociaal. (vrouw uit groep C, 44 jaar, werkzaam, laag inkomen)

Anderen omschrijven sociale uitsluiting eerder in termen van sociaal isolement, waarbij vooral ouderen en gehandicapten kwetsbare groepen vormen.

Mensen die heel erg gehandicapt zijn en de kans niet hebben om naar buiten te gaan. (vrouw uit groep B, 38 jaar, werkloos, laag inkomen)

Mensen die ziek zijn, thuis zitten, niemand kijkt naar ze om. (vrouw uit groep D, 72 jaar, gepensioneerd, laag inkomen)

Oude mensen. Als oudere ben je dan ook gevangen. Dan willen mensen niet met je omgaan. (man uit groep D, 52 jaar, werkzaam, hoger inkomen)

Ik zie het bij een vriendin van mij. Die had ooit de baan van haar leven en kreeg toen een hersenbloeding, en nu zit ze in een rolstoel en kan ze helemaal niks meer. Die is gewoon al haar sociale contacten kwijt. (vrouw uit groep B, 40 jaar, werkzaam, laag inkomen)

De situatie dat ik niet meer werk, dus ik mis toch de sociale contacten met collega's. En vooroordelen, dat als mensen mij meemaken, dat ze dan denken: 'Waarom kan ze niet meer werken?' (vrouw uit groep A, 48 jaar, arbeidsongeschikt, laag inkomen)

Nog weer anderen vatten sociale uitsluiting op als een gebrek aan interesse voor de buitenwereld. Deze respondenten houden de betrokkenen grotendeels zelf verantwoordelijk voor hun situatie.

Geen nieuws of krant lezen, geen interesse in de buitenwereld. (vrouw uit groep A, 27 jaar, werkzaam, hoger inkomen)

Verveling. Dat de mensen niet weten wat ze moeten doen, dan gaan ze maar in huis zitten en zo. Hangen de hele dag. (man uit groep B, 65 jaar, gepensioneerd, laag inkomen)

Het is natuurlijk heel breed, er zijn mensen die zijn geïnteresseerd in de burens en die maken een sociaal praatje van wat erg dat je naar het ziekenhuis moet of weet ik wat. Dat is ook meedoen. (man uit groep C, 68 jaar, gepensioneerd, laag inkomen)

Mensen die de hele dag thuis zijn, achter de buis en de hele dag slapen en pas tegen de avond buiten komen. (man uit groep C, 51 jaar, werkzaam, laag inkomen)

Ik vind thuiszitten, geen contacten, niemand toelaten in hun leven, geen interesse hebben. (vrouw uit groep D, 46 jaar, werkzaam, laag inkomen)

Ten slotte beschrijven de deelnemers een aantal situaties en factoren die volgens hen gewoonlijk samengaan met sociale uitsluiting. Deze situaties en factoren kunnen van materiële of immateriële aard zijn, en kunnen al dan niet verwijtbaar zijn.

Die het financieel heel slecht hebben. Kinderen die niet naar clubjes of dingen kunnen, die staan buiten de samenleving. (vrouw uit groep D, 49 jaar, werkloos, laag inkomen)

Wat ook vaak gebeurt, dat is met mensen met overgewicht. Als je wat flinker gebouwd bent, dan discrimineren ze ook, dat maak ik tenminste vaak mee. Want dan kijken ze je al meteen aan van of je niks bent of zo. (vrouw uit groep A, 26 jaar, werkloos, laag inkomen)

Veel binnen zijn, veel thuis zitten. Paniekaanvallen. (vrouw uit groep D, 39 jaar, niet-participerend, laag inkomen)

In de gevangenis. (vrouw uit groep B, 38 jaar, werkloos, laag inkomen)

Mensen die lang in het ziekenhuis liggen. (vrouw uit groep C, 70 jaar, gepensioneerd, laag inkomen)

De associaties gecategoriseerd

In aansluiting op de discussie over de kenmerken van sociale uitsluiting en de manier waarop men kan herkennen of iemand sociaal uitgesloten is, introduceerde de gespreksleider de vier theoretische dimensies van sociale uitsluiting. Omwille van de begrijpelijkheid waren deze anders geformuleerd dan in de onderzoeksliteratuur. Zo werd gesproken van ‘deelname aan het sociale leven’ in plaats van ‘sociale participatie’, en van ‘aanpassing aan de regels van de samenleving’ in plaats van ‘normatieve integratie’. De respondenten dienden nu in overleg met elkaar te inventariseren of de door hen genoemde kenmerken bij deze dimensies waren onder te brengen, en zo ja bij welke. Dit gebeurde met behulp van Post-its, waardoor alle associaties op eenvoudige wijze konden worden gecategoriseerd en direct duidelijk was welke dimensie kennelijk het meeste oproept bij de gedachte aan sociale uitsluiting. De nadere indeling van de diverse associaties bleek weinig problemen op te leveren: over het algemeen waren de respondenten het er snel over eens bij welke theoretische dimensie een bepaald kenmerk hoorde. Evenmin kwam uit de discussie naar voren dat een bepaalde dimensie overbodig zou zijn of dat men juist een dimensie miste.

De leden van groep A denken bij de term sociale uitsluiting vooral aan deelnemen aan het sociale leven (‘sociale participatie’) en aan aanpassing aan de regels van de samenleving (‘normatieve integratie’). Dit blijkt uit de associaties met onder meer ‘geen lid zijn van verenigingen’, ‘verlegenheid’ en ‘de taal niet spreken’. Hetzelfde geldt voor groep B, hoewel in deze laatste groep ook de toegang tot financiële middelen (‘materiële deprivatie’) enigszins aan de orde kwam. Wat betreft dit laatste stelt een respondent bijvoorbeeld dat sociale uitsluiting te maken heeft met:

[...] weinig geld, want dan heb je ook weinig mogelijkheden. (vrouw uit groep B, 67 jaar, gepensioneerd, hoger inkomen)

Voor de leden van groep C ligt de nadruk sterk op het terrein van je aanpassen aan de regels van de samenleving. Meedoen aan de samenleving is in hun ogen vooral ‘je steentje bijdragen’ aan die samenleving. Sociale uitsluiting is voor deze groep ook veelal een kwestie van eigen keuze: het gaat om mensen die voor overlast zorgen en die geen

betrokkenheid en geen respect tonen. Een verklaring voor deze nadruk op ‘goed burgerschap’ is wellicht gelegen in het feit dat in deze groep de gespreksleider sprak over ‘niet meedoen aan de samenleving’ in plaats van over ‘sociale uitsluiting’. Pas aan het eind van de discussie, toen ze specifiek vroeg of ‘uitgesloten zijn’ hetzelfde is als ‘niet meedoen’, werd duidelijk dat men dit als twee heel verschillende zaken ervaart.

Niet meedoen, daar kies je zelf voor. Uitgesloten zijn lijkt me heel erg. (man uit groep C, 31 jaar, werkzaam, laag inkomen)

Uitgesloten is als je vreselijk eenzaam bent, dat je elke dag een klein beetje kapotgaat. (vrouw uit groep C, 38 jaar, arbeidsongeschikt, laag inkomen)

Ook voor de deelnemers aan groep D ligt de nadruk sterk op je aanpassen aan de regels van de samenleving. Ze benoemen echter zowel bevolkingsgroepen die gedwongen buiten de samenleving staan, zoals zieken en ouderen, als groepen die daar (min of meer) zelf voor kiezen, zoals daklozen en hangjongeren. In beide focusgroepen komt in tweede instantie ook het terrein ‘deelname aan het sociale leven’ naar voren.

In de loop van de discussies over meedoen aan de samenleving en sociale uitsluiting zijn er bij de respondenten weinig of geen associaties opgekomen die betrekking hebben op de dimensie ‘toegang tot sociale grondrechten’. Wanneer de gespreksleider de deelnemers met deze bevinding confronteert, geven de leden van groep B te kennen dat ze niet goed weten hoe ze aan dit terrein invulling moeten geven, wat er onder ‘sociale rechten’ kan vallen. Om deze reden is de dimensie aan de latere focusgroepen gepresenteerd als ‘het recht op medische zorg, veiligheid en opleiding’, maar dit blijkt geen verschil te maken. Zoals de leden van groep D het verwoorden, zijn deze rechten kenmerkend zo vanzelfsprekend (‘die basisdingen zijn er gewoon’) dat het niet bij mensen opkomt dat men ervan uitgesloten kan worden.

2.3 Wijzigingen in de vragenlijst

Tijdens het tweede deel van de bijeenkomst van de focusgroepen kregen de deelnemers de vragen voorgelegd die in eerder onderzoek (bv. Jehoel-Gijsbers 2004; Lautenbach et al. 2005) zijn gebruikt om de vier theoretische dimensies van sociale uitsluiting te meten. De vragen waren opgedeeld in subcategorieën, die elk een eigen titel hadden. Zo waren de vragen met betrekking tot ‘deelname aan het sociale leven’ opgedeeld in ‘informele contacten’ en ‘georganiseerde contacten’. Per categorie dienden de respondenten te beoordelen of de desbetreffende vragen een goed en volledig beeld gaven van het onderwerp dat in de titel was verwoord.

Over het algemeen waren de focusgroepen van mening dat de items ter zake doende waren en geschikt waren als meting van het desbetreffende aspect van sociale uitsluiting. Elke groep deed echter ook suggesties ter verbetering van de vragenlijst. In verband met de theoretische dimensie ‘onvoldoende normatieve integratie’ was bijvoorbeeld een discussiepunt op welk moment er sprake is van niet geïntegreerd zijn: als iemand een bepaalde norm niet onderschrijft of pas als hij of zij het bijbehorende gedrag vertoont? Is een persoon minder normatief geïntegreerd wanneer hij of zij vindt dat regel-

overtreding soms gerechtvaardigd is, of wanneer hij of zij daadwerkelijk bepaalde regels heeft overtreden? In het eerste geval kunnen we in een enquête volstaan met vragen naar opvattingen, in het tweede geval dienen we te vragen naar gedrag. Op grond van de opmerkingen vanuit de focusgroepen is besloten om zo veel mogelijk naar het gedrag te vragen. Een item dat aanvankelijk luidde ‘als er verkiezingen voor de gemeenteraad zijn, hoor je te gaan stemmen’ is om die reden geherformuleerd tot ‘als er verkiezingen voor de gemeenteraad zijn, ga ik stemmen’. Om dezelfde reden is het item ‘ik heb wel eens gewerkt zonder daarvoor belastingen en premies af te dragen’ aan de lijst toegevoegd, terwijl voorheen werd gevraagd naar de opvatting of zwartwerken volgens de respondent acceptabel is.

Zoals hiervoor al is aangegeven, is aan elke groep een versie van de vragenlijst voorgelegd waarin de opmerkingen van de voorgaande focusgroepen zijn verwerkt. In een aantal gevallen leidde dit in de loop van het proces tot een nieuwe invalshoek en zelfs het toevoegen of verwijderen van een hele categorie vragen. Zo vroegen we in de eerste focusgroepen of men via de kerk of moskee wel eens aan sociale activiteiten meedoet, zoals in het kerkkoor zingen, een gespreksgroep bijwonen of een cursus volgen. Bij nader inzien hoeft men echter niet tot een geloofsgemeenschap te behoren om dergelijke activiteiten te ondernemen; dit kan bijvoorbeeld ook via een buurthuis. Besloten is daarom te vragen naar ‘activiteiten die mensen gewoonlijk buitenshuis doen’.¹

In de eerste versie van de vragenlijst bestond het onderdeel ‘maatschappelijke deelname’ uit een item over het al dan niet verrichten van vrijwilligerswerk en een item over de mate waarin men het gevoel heeft mee te tellen in de samenleving. De leden van groep A deden vervolgens de suggestie om laatstgenoemde vraag pas aan het eind van de lijst te stellen. Ze zagen dit item als een algemene subjectieve meting van sociale uitsluiting en daarom als een goede afsluiter van de vragenlijst. Door de verplaatsing bleef in de categorie ‘maatschappelijke deelname’ alleen het item over vrijwilligerswerk over. In de latere bijeenkomsten is deze categorie aanzienlijk uitgebreid: niet alleen zijn vragen toegevoegd waarmee de inhoud van en de tijdsbesteding aan het vrijwilligerswerk is gespecificeerd, maar ook waren de respondenten van mening dat het verlenen van mantelzorg eveneens een vorm van maatschappelijke deelname is. In de lijst zijn daarom twee algemene vragen opgenomen: of men zelf geregeld hulp geeft aan zieke en hulpbehoevende mensen in de omgeving, en hoeveel tijd men daaraan besteedt. Daarnaast is besloten om voor vier verschillende soorten hulp (bv. lichamelijke verzorging, huishoudelijke hulp) en vijf typen relaties (bv. gezinsleden, niet-inwonende familieleden, burens) na te gaan aan wie men welke hulp geeft. Overigens is er veel voor te zeggen om het verlenen van mantelzorg te behandelen als een risicofactor voor sociale uitsluiting in plaats van als een onderdeel ervan. Uit eerder onderzoek blijkt immers dat mantelzorgers zich vaak ernstig belast voelen, zeker wanneer ze langere tijd intensief betrokken zijn bij de zorg voor iemand die hun erg na staan, zoals de partner of een kind. Die overbelasting uit zich onder meer in het gevoel altijd klaar te moeten staan voor degene die ze verzorgen, en het gevoel dat daardoor de eigen zelfstandigheid in de knel komt (bv. Broese van Groenou en De Boer 2009). Het is goed denkbaar dat een en ander negatieve gevolgen heeft voor met name de sociale participatie van mantelzorgers.

Een van de thema's die als onderdeel van 'normatieve integratie' zijn te beschouwen, betreft de opvattingen over gelijkheid van mannen en vrouwen. In de enquête was daarom een categorie 'emancipatie' opgenomen, bestaande uit zeven items over de rol van mannen en vrouwen op de arbeidsmarkt en binnen het gezin. Drie van de items zijn op instigatie van leden van focusgroep A verwijderd, vanuit de overweging dat het antwoord niets zegt over sociale uitsluiting. Zo maakt het weinig uit in hoeverre men het eens of oneens is met de stelling 'mannen en vrouwen moeten huishoudelijk werk gelijk onder elkaar verdelen'; het antwoord daarop geeft geen informatie over de taakverdeling bij de respondent, noch over het oordeel van de respondent over die eigen taakverdeling. Onderzoek laat bovendien telkens weer zien dat vooral vrouwen vaak instemmen met de uitspraak, terwijl ze tegelijkertijd het leeuwendeel van de huishoudelijke taken op zich nemen (zie o.a. Merens et al. 2011). In een latere focusgroep zijn vervolgens de vier overgebleven emancipatievragen eveneens geschrapt, omdat hun betekenis voor de mate van 'aanpassing aan de regels van de samenleving' onduidelijk werd gevonden. De respondenten meenden dat een traditionele rolopvatting niet gelijkstaat aan een geringere mate van aanpassing aan of geïntegreerdheid in de samenleving, al stelde een enkeling wel dat personen met dergelijke opvattingen zowel zichzelf als de partner in hun vrijheid beperken.

Een andere grotere wijziging in de vragenlijst betrof de toevoeging van een aantal items over de leefomgeving (onderdeel van de dimensie 'toegang tot sociale grondrechten'). Hierbij ging het onder meer om de vraag hoe men oordeelt over het aantal winkels en voorzieningen in de buurt, over de mate van overlast door het verkeer en door coffee-shops, en over het toezicht door de politie.

Tot slot is de categorie 'contacten met instanties' (eveneens onderdeel van de dimensie 'toegang tot sociale grondrechten') op aanwijzing van de respondenten uitgebreid. In eerste instantie werd alleen gevraagd of men wel eens hulp heeft gewenst bij bijvoorbeeld werk zoeken of de opvoeding van de kinderen, waarna één algemene vraag volgde of het gemakkelijk of moeilijk was de juiste instantie te vinden om hierbij te helpen. Voor iemand die te kennen geeft op meerdere terreinen een hulpwens te hebben, kan het echter moeilijk zijn om de vraag over het vinden van de juiste instantie te beantwoorden; een mogelijkheid is immers dat dit in het ene geval gemakkelijker ging dan in het andere. Om dit probleem te omzeilen, hebben we besloten de desbetreffende vraag voor elke hulpwens afzonderlijk te stellen. Bovendien is de categorie aangevuld met – eveneens per hulpwens – de vraag of men de gewenste hulp heeft gekregen en, als dat niet of slechts gedeeltelijk zo was, de vraag wat daarvan de reden was.

2.4 De cognitieve tests

Op grond van de opmerkingen van de deelnemers aan de vier focusgroepen is de oorspronkelijke vragenlijst aangepast: er zijn vragen aangevuld, geherformuleerd en verwijderd. De nieuwe versie van de lijst is vervolgens in de tweede fase van het onderzoek aan acht individuele respondenten voorgelegd. Het doel hiervan was te achterhalen wat men nu van het meetinstrument vond: hoe interpreteert men de vragen, hoe begrijpelijk vindt men de formuleringen en hoe beoordeelt men de aangeboden

antwoordmogelijkheden? Om dit te achterhalen, was bij iedere test een interviewer aanwezig, die de respondent aanmoedigde zo veel mogelijk hardop te denken en die – waar nodig – doorvroeg naar het begrip, de interpretatie en de beleving van de vragenlijst. De acht cognitieve interviews zijn op twee testdagen in april 2010 afgenomen. Voor elk interview was een uur ingepland, waarna de onderzoekers de resultaten onderling bespraken en eventuele wijzigingen in de enquête doorvoerden. Ieder volgend interview betrof op die manier een (licht) aangepaste versie van de vragenlijst.

Op de eerste testdag zijn drie vrouwen en een man geïnterviewd, op de tweede testdag een vrouw en drie mannen. De leeftijden liepen uiteen van 20 tot en met 69 jaar. Alle respondenten hadden een lager tot middelbaar opleidingsniveau. Voor de werving van de respondenten is een selectiebureau ingeschakeld.

Het invullen van de vragenlijst verliep over het algemeen zeer soepel. De deelnemers vonden de vragen niet te persoonlijk of bedreigend, mede omdat er niet werd gevraagd naar bijvoorbeeld de hoogte van het inkomen of de politieke voorkeur. Het feit dat er in de enquête wel items waren opgenomen over het kunnen rondkomen of de aanwezigheid van betalingsachterstanden was voor hen kennelijk niet bezwaarlijk, net zoals de aanwezigheid van vragen over het (voorgenomen) stemgedrag.

De begrijpelijkheid van de vragen beoordeelde men als goed. Wel bleken oudere respondenten meer tijd nodig te hebben om de enquête in te vullen dan jongere respondenten. Dit had voor een deel te maken met de wijze van dataverzameling (zelf de antwoorden invullen op de computer), maar ook met een langere denktijd over de interpretatie van de items. Enkele (autochtone) respondenten meenden dat de vragenlijst voor niet-westerse migranten misschien moeilijker te begrijpen zou zijn, maar uit de interviews met niet-westerse respondenten kwam dit niet naar voren.

Zoals hiervoor werd aangestipt, is de vragenlijst aan de hand van de opmerkingen van de deelnemers aan de cognitieve interviews telkens verder aangepast. In vrijwel alle gevallen betroffen dit vrij kleine wijzigingen in de vraagformulering of de antwoordcategorieën. Een voorbeeld betreft de vragen naar de frequentie van het contact met respectievelijk familie, vrienden, burens en collega's: het antwoord 'minder dan één keer per maand' is hier veranderd in 'enkele keren per jaar'. Een ander voorbeeld betreft een item behorend tot de dimensie 'materiële deprivatie'. De oorspronkelijke vraag 'als u de huidige financiële situatie van uw huishouden vergelijkt met die van twee jaar geleden, komt u nu dan makkelijker of moeilijker rond dan twee jaar geleden?' is vervangen door een aanzienlijk kortere en begrijpelijker versie: 'Kunt u nu makkelijker of moeilijker rondkomen dan twee jaar geleden?'

Een grotere wijziging betreft de vragen met betrekking tot het verkrijgen van hulp van instanties bij bijvoorbeeld het zoeken naar werk of de opvoeding van de kinderen (zie ook § 2.3). De respondenten bleken het moeilijk te vinden onderscheid te maken tussen hulp wensen, zoeken, vinden en krijgen. Daarom hebben we besloten tot verwijdering van de vragen naar het gemak om de juiste instantie te vinden. Om dit op te vangen is een extra antwoordmogelijkheid toegevoegd bij de items over de reden waarom men geen (of slechts gedeeltelijk) hulp heeft gekregen. Het is aannemelijk dat personen die hier aangeven dat ze 'niet de juiste instantie gevonden hebben' bij de oorspronkelijke vragen zouden hebben geantwoord dat het moeilijk is om de juiste instantie te vinden.

Tot slot zijn er aan het eind van de enquête enkele vragen toegevoegd over levensgebeurtenissen die vrijwel automatisch zullen leiden tot enige mate van sociale uitsluiting. Overigens is dit besluit niet genomen omdat de deelnemers aan de cognitieve tests dat onderwerp misten, maar komt de beslissing voort uit opmerkingen van enkele leden van de focusgroepen (zie § 2.2). Zij stelden namelijk dat ‘in de gevangenis zitten’ of ‘lang in het ziekenhuis liggen’ samengaat met sociaal uitgesloten zijn. Besloten is daarom een aantal van dergelijke situaties in de lijst op te nemen en te vragen of men dit heeft meegemaakt en hoe lang dat geleden was. Naast de twee genoemde situaties gaat het daarbij onder meer om de ervaring van een echtscheiding, onvrijwillig ontslag en het slachtofferschap van een ernstig misdrijf.

Bijlage B (te vinden via www.scp.nl bij het desbetreffende rapport) toont de definitieve versie van vragenlijst, die in de derde fase van het onderzoek als proef is uitgezet bij een steekproef van bijna 650 respondenten van 18 jaar en ouder. De bevindingen van dit kwantitatieve onderdeel van onze studie komen aan de orde in hoofdstuk 3.

2.5 Samenvatting en evaluatie

Dit hoofdstuk beschreef de resultaten van een aantal focusgroepbijeenkomsten en individuele interviews, die waren georganiseerd om in kaart te brengen welke associaties mensen hebben bij het begrip sociale uitsluiting en hoe ze denken over de vragen waarmee we dit verschijnsel tot nog toe hebben gemeten.

Uit de vier focusgroepen kwam naar voren dat men bij de term ‘meedoen aan de samenleving’ vooral denkt aan betrokkenheid bij andere mensen en bij de maatschappij. Daarnaast heeft men associaties met ‘sociaal doen’, zowel in de zin van je aanpassen aan de regels van de samenleving als in termen van elkaar fatsoenlijk behandelen. Deze uitkomsten wijzen erop dat de dimensies ‘sociale participatie’ en ‘normatieve integratie’ het meest leven voor de respondenten als het gaat om meedoen aan de samenleving. Dit geldt in veel mindere mate voor de dimensie ‘materiële deprivatie’ en helemaal niet voor de ‘toegang tot sociale grondrechten’. Bij deze laatste dimensie is dit in feite een positief teken: mensen vinden het recht op zaken als medische zorg, onderwijs en gelijke behandeling zo vanzelfsprekend dat het nauwelijks bij hen opkomt dat er (in Nederland) op deze terreinen sprake kan zijn van uitsluiting.

Uit de discussies met de focusgroepen kwam tevens naar boven dat het uitmaakt in welke termen we het begrip sociale uitsluiting presenteren. De focusgroep waarin de gespreksleider consequent sprak over ‘wel/niet meedoen aan de samenleving’ (groep C) bleek, meer dan de andere groepen, te denken in termen van ‘goed burgerschap’ en ‘een steentje bijdragen’. Desgevraagd gaven deze respondenten te kennen dat volgens hen iemand er zelf voor kiest om ‘niet mee te doen’, terwijl ‘uitgesloten zijn’ iets is wat je overkomt.

De individuele cognitieve interviews waren vooral bedoeld om de nieuwe versie van de vragenlijst nader onder de loep te nemen. De deelnemers konden aangeven of ze de vragen duidelijk vonden en begrepen wat we ermee willen meten, of de antwoordmogelijkheden logisch waren en of ze nog een thema misten in de enquête. Over het algemeen

bleek men de lijst positief te beoordelen; een aantal kleinere wijzigingen is er alsnog in verwerkt.

Evaluatie van de methode

Het inzetten van focusgroepen biedt inzicht in hoe 'doorsneeburgers' in Nederland denken over een bepaald onderwerp, zoals sociale uitsluiting. Door de onderlinge discussies tussen de deelnemers, aangestuurd door een ervaren gespreksleider, komt daarbij een breed scala aan associaties naar boven. Nu is het in theorie mogelijk dat bepaalde groepsleden de discussie zodanig domineren dat anderen erdoor 'ondergesneeuwd' raken en hun mening niet kunnen uiten. In de praktijk bleek dit echter mee te vallen. In alle vier de focusgroepen waren weliswaar enkele personen nadrukkelijker aanwezig dan andere, maar over het algemeen toonde iedereen zich redelijk betrokken bij het onderwerp en nam men actief deel aan het gesprek. De conclusie is dan ook gerechtvaardigd dat de resultaten de mening van de totale groep weergeven.

De cognitieve interviews blijken een goede aanvulling te zijn geweest op de focusgroep-bijeenkomsten. In de focusgroepen ging de discussie over de vragenlijst vooral over de grote lijnen. Men gaf aan of de voorgelegde vragen geschikt leken als meting van de vier dimensies van sociale uitsluiting, en of men bepaalde items overbodig vond of juist miste. In de cognitieve tests was het daarentegen mogelijk gedetailleerd commentaar te geven: is het duidelijk wat de vragen beogen te meten, is er sprake van wederzijds uitsluitende antwoordcategorieën en sluiten vraag en antwoordmogelijkheden logisch op elkaar aan? De cognitieve tests vormen daarom een onmisbare gelegenheid om de laatste foutjes uit een enquête te halen.

Noot

- 1 Er is afzonderlijk gevraagd naar lidmaatschappen; hier gaat het om activiteiten die men niet bij een vereniging of club doet.

3 De proefenquêtes

Na de discussies door de focusgroepen en de acht cognitieve interviews is de hernieuwde vragenlijst afgenomen bij een steekproef van bijna 650 personen van 18 jaar en ouder. Gestreefd is naar een steekproef die representatief is voor de Nederlandse bevolking wat betreft geslacht, leeftijd, opleidingsniveau en inkomen, en regio. De afname van de vragenlijst vond plaats via internet (70%) en schriftelijk per post (30%). Voor het online onderzoek is gebruikgemaakt van het onderzoekspanel van TNS NIPO, dat in totaal ongeveer 140.000 personen omvat. Voor de schriftelijke dataverzameling is gebruikgemaakt van het Cendris-bestand, waarin huishoudens vertegenwoordigd zijn die niet over een internetverbinding beschikken.

In totaal zijn er 600 personen benaderd met de internetenquête en nog eens 400 personen met de schriftelijke vragenlijst. Alle potentiële respondenten ontvingen een introductiebrief waarin het doel en de achtergronden van het onderzoek werden uiteengezet en waarin ze werden uitgenodigd aan het onderzoek mee te werken. Uiteindelijk hebben respectievelijk 453 en 195 personen deelgenomen. De respons bedroeg daarmee 76% voor de online dataverzameling en 49% voor de schriftelijke enquête.

Het doel van de enquête was na te gaan of er betrouwbare indices kunnen worden geconstrueerd voor sociale uitsluiting en voor de vier theoretische dimensies die aan dit begrip ten grondslag liggen. In de paragrafen hierna beschrijven we de procedures die daartoe zijn gevolgd, de redenen voor bepaalde keuzes die zijn gemaakt en de resultaten van de analyses. We bekijken de materie op twee verschillende manieren. De *bottom-up benadering*, die ook in de eerdere studies naar sociale uitsluiting is gebruikt, probeert eerst tot goede subschalen voor de theoretische dimensies te komen en gaat vervolgens na of op basis daarvan een meting van het algemene begrip kan worden verkregen. Een nadeel van deze methode is de impliciete veronderstelling dat het geheel niet meer is dan de som der delen: er vindt een optimalisatie van de indices voor de theoretische dimensies plaats, ervan uitgaand dat ze dan samen ook sociale uitsluiting meten. Het is de vraag of die aanname geheel gerechtvaardigd is. De twee stappen van de *bottom-up benadering* – het vaststellen van de subschalen en vervolgens van de algemene index – komen aan de orde in respectievelijk paragraaf 3.1 en paragraaf 3.2.

De tweede manier om vast te stellen met welke vragenset sociale uitsluiting het best te meten is, is via een *top-down benadering*. In dit geval zijn we eveneens geïnteresseerd in de subschalen voor de onderliggende dimensies, maar slechts vanuit het perspectief van het begrip sociale uitsluiting. We zoeken dus eerst naar een goede meting van het algemene begrip en kijken daarna of daarbinnen de theoretische dimensies zijn terug te vinden. Dit alles vindt plaats in één en dezelfde stap, waardoor deze benaderingswijze minder bewerkelijk is dan de *bottom-up* methode. Een nadeel van de methode is dat in het uiteindelijke meetinstrument mogelijk alleen die items uit een bepaalde subscala een plek zullen vinden die sterk correleren met de andere subschalen. Paragraaf 3.3 beschrijft de procedure en bevindingen van de *top-down benadering*.

3.1 De bottom-up benadering

Net als in het onderzoek naar sociale uitsluiting dat eerder door het SCP is uitgevoerd, zoeken we eerst naar goede schalen voor de vier theoretische dimensies en vervolgens proberen we op basis daarvan te komen tot een meting van het algemene begrip. Voorafgaand hieraan zijn er enkele voorbereidende stappen gezet. Waar nodig zijn de scores gehercodeerd, zodat bij alle items een hogere score verwijst naar respectievelijk een geringe mate van sociale participatie, minder normatieve integratie, minder toegang tot sociale grondrechten en meer materiële deprivatie. Daarnaast zijn de items met een zeer scheve verdeling van de gegeven antwoorden (minder dan vijftien respondenten aan een zijde van de schaal) verwijderd.

De resterende items van elke theoretische dimensie zijn onderworpen aan een categoriale principale componentenanalyse (CatPCA). Met deze optimale schalingstechniek gaan we na welke indicatoren voldoende met elkaar samenhangen om te kunnen spreken van een goede, betrouwbare meting van de desbetreffende dimensie. Bij elke dimensie onderzoeken we daarbij tevens of een model met meerdere subschalen een betere oplossing geeft. Gezien het uiteindelijke doel van het onderzoek – te komen tot een keuze van items voor een meetinstrument voor sociale uitsluiting – is besloten om bij de analyses alleen de oorspronkelijke vragen te betrekken. Het gebruik van variabelen waarbij meerdere items zijn samengevoegd tot gemiddelde scores of tot somscores zou aan dat doel voorbijgaan.

De variabelen die uit de analyses naar voren komen als goede indicatoren voor de verschillende dimensies dienen vervolgens als input voor de volgende fase, die tot doel heeft een index voor het algemene begrip sociale uitsluiting te construeren. Hiervoor maken we gebruik van het statistische programma Overals. Deze methode is, net als CatPCA, bedoeld om een groot aantal variabelen te reduceren tot een set die met zo min mogelijk vragen het achterliggende concept zo goed mogelijk beschrijft (zie Boelhouwer 2010: 190-193). Overals biedt echter, in tegenstelling tot CatPCA, de mogelijkheid om de vier theoretisch onderscheiden dimensies van sociale uitsluiting ook in de analyse tot uitdrukking te laten komen. Niet alleen wordt er een score op de totale index vastgesteld, maar ook is het mogelijk om voor elke subset van indicatoren een deelscore te berekenen. Deze kan – net als de totaalscore – worden gebruikt bij het vaststellen van veranderingen in de tijd of van de incidentie van sociale uitsluiting binnen bepaalde bevolkingsgroepen.

3.1.1 Onvoldoende sociale participatie

Uit de voorgaande onderzoeksfases (die van de focusgroepen en de cognitieve tests) is een lijst met 45 vragen met betrekking tot sociale participatie voortgekomen. Een van de items ('er zijn mensen met wie ik goed kan praten') bleek een zeer scheve antwoordverdeling te hebben en is verder buiten beschouwing gelaten. De overige vragen gingen over gevoelens van eenzaamheid, de frequentie van contact met familieleden, vrienden en kennissen, lidmaatschappen van clubs en verenigingen, de frequentie waarmee men samen met anderen bepaalde activiteiten buitenshuis onderneemt, het verrichten van

vrijwilligerswerk en het verlenen van mantelzorg (zie bijlage B, te vinden via www.scp.nl bij het desbetreffende rapport).

Bij de eerste schaal die met behulp van de CatPCA is getoetst, waren alle 44 overgebleven items betrokken. De resultaten maakten al snel duidelijk dat dit model aanpassing behoefde. Vooral de vragen over het verlenen van mantelzorg bleken problematisch te zijn. Dit was het gevolg van het feit dat het antwoord op de vraag of men mantelzorg verricht, bepalend is voor het antwoord op de vraag hoeveel tijd men daaraan besteedt, aan wie men die hulp geeft en om wat voor soort hulp het gaat. Een bijkomend probleem was bovendien het feit dat in de enquête deze laatste vragen als zogeheten ‘matrixvragen’ waren gepresenteerd: de vraag aan wie men hulp geeft (zes antwoordmogelijkheden), was gecombineerd met de vraag waaruit die hulp bestaat (vijf antwoordmogelijkheden). Hierdoor maakt de informatie over bijvoorbeeld het al dan niet verrichten van huishoudelijke taken voor een familielid deel uit van zowel het item ‘geeft hulp aan familielid’ als van het item ‘verricht huishoudelijke taken’. Om deze reden is besloten deze vragen verder van de analyse uit te sluiten. Tabel 3.1 laat de uitkomsten zien van de analyses aan de hand van de resterende vragen over sociale participatie.

Het verwijderen van de vragen over de personen aan wie men mantelzorg verleent en over het soort gegeven hulp heeft tot gevolg dat ook de twee algemene vragen over dit onderwerp nauwelijks nog van belang zijn voor de onderliggende dimensie: de twee componentladingen bedragen slechts -0,08 en -0,13 (zie model 1 in tabel 3.1). De interne consistentie van de schaal is echter ruim voldoende (Cronbach's alpha = 0,84).

Hierna is een model getoetst waarbij het thema mantelzorg volledig buiten beschouwing is gelaten en waaruit bovendien alle overige items met een te lage componentlading (minder dan 0,40) zijn verwijderd. Dit levert opnieuw een schaal op die als intern consistent kan worden beschouwd. Vrijwel alle overgebleven items hebben een componentlading die ruim boven het criterium ligt. Een uitzondering betreft de vraag over samen met anderen bezoeken van een sportkantine of buurthuis (zie model 2 in tabel 3.1). Besloten is daarom dit item alsnog uit de analyse weg te laten.

Het antwoord op de vraag hoeveel tijd men per week besteedt aan vrijwilligerswerk is – uiteraard – voor een belangrijk deel afhankelijk van de vraag of men überhaupt vrijwilligerswerk verricht. De items waarin is gevraagd naar de vrijwillige inzet voor diverse typen organisaties blijken lage ladingen op te leveren en zijn daarom uit het model verwijderd. Dit leidt ertoe dat de vraag naar de tijdsbesteding aan vrijwilligerswerk evenmin nog de vereiste lading van 0,40 of meer heeft. In het derde model is dit item eveneens vervallen. Alle overgebleven indicatoren hebben een voldoende sterke componentlading en de interne consistentie is eveneens ruim voldoende (model 3 in tabel 3.1).

Tabel 3.1

Analyses voor 'onvoldoende sociale participatie', diverse modellen (in componentladingen, n = 648)^a

	model 1 alle items, excl. 'aan wie' en 'welk type' mantelzorg	model 2 excl. mantelzorg en ladingen < 0,40	model 3 excl. resterende ladingen < 0,40
voel me van andere mensen geïsoleerd (ja)	0,44	0,49	0,50
er zijn mensen die me echt begrijpen (nee)	0,42	0,46	0,46
maak deel uit van groep vrienden (nee)	0,62	0,67	0,67
contacten oppervlakkig (ja)	0,61	0,66	0,66
aantal mensen persoonlijke kwesties bespreken (geen)	0,60	0,63	0,63
vergeleken met anderen: tijdbesteding contacten (minder)	0,65	0,66	0,66
wil meer contacten hebben (ja)	0,31	-	
uitgaan met anderen (nooit)	0,55	0,63	0,63
contact met familieleden (nooit)	0,32	-	
contact met vrienden/kennissen (nooit)	0,51	0,56	0,56
contact met burens (nooit)	0,29	-	
contact met collega's (nooit)	0,51	0,53	0,52
lid sportclub (nee)	0,37	-	
lid muziekclub (nee)	0,16	-	
lid politieke organisatie (nee)	0,16	-	
lid vakbond (nee)	0,06	-	
lid andere club of vereniging (nee)	0,31	-	
zingen met anderen (nooit)	0,25	-	
cursus volgen buitenshuis (nooit)	0,36	-	
sporten met anderen, niet in club (nooit)	0,46	0,46	0,46
sportwedstrijd bekijken met anderen (nooit)	0,38	-	
sportkantine bezoeken met anderen (nooit)	0,43	0,35	-
wandelen/fietsen met anderen (nooit)	0,45	0,48	0,49
winkelen met anderen (nooit)	0,44	0,50	0,51
uitstapjes maken met anderen (nooit)	0,52	0,60	0,61
vrijwilligerswerk voor hobbyvereniging (nee)	0,39	-	
idem, voor belangenorganisatie (nee)	0,17	-	
idem, voor hulporganisatie (nee)	0,31	-	
idem, voor buurthuis/bejaardentehuis (nee)	0,27	-	
idem, voor school/crèche (nee)	0,22	-	
idem, andere organisatie (nee)	0,31	-	
tijdbesteding vrijwilligerswerk (geen)	0,53	0,35	-
verricht mantelzorg (nee)	-0,08	-	
tijdbesteding mantelzorg (geen)	-0,13	-	
Cronbach's alpha	0,84	0,83	0,83

a Alle antwoordschalen zijn nominaal dan wel ordinaal; tussen haakjes staat welk antwoord wijst op sociale uitsluiting (zie ook internetbijlage B).

Bron: SCP (Verbetering meetinstrument sociale uitsluiting '10)

Verdere beperking van het aantal items

Om uit te komen op een handzaam meetinstrument dient het aantal items verder te worden ingeperkt. Dit mag niet leiden tot een te groot verlies aan interne consistentie, maar de resterende vragen moeten wel een zekere variatie aan onderwerpen vertegenwoordigen. Item-restcorrelaties wijzen uit dat vijf van de dertien overgebleven indicatoren van 'onvoldoende sociale participatie' (zie model 3 in tabel 3.1) betrekkelijk zwak gecorreleerd zijn met de overige items ($r < 0,40$). Het gaat hier om twee vragen over eenzaamheid ('ik voel me van andere mensen geïsoleerd' en 'er zijn mensen die me echt begrijpen'), om het item 'frequentie van contact met collega's' en om de sociale activiteiten 'sporten (niet in clubverband)' en 'wandelen of fietsen'. Verwijdering van deze indicatoren heeft tot gevolg dat de interne consistentie licht afneemt tot 0,80. Bovendien wordt duidelijk dat de activiteit 'winkelen' nu een relatief zwakke componentlading heeft, terwijl een nieuwe betrouwbaarheidsanalyse laat zien dat ook de item-restcorrelatie gering is. Nadat ook dit item is verwijderd, bedraagt Cronbach's alpha nog 0,79. Tabel 3.2 toont de overgebleven items en hun componentladingen.

Tabel 3.2

Definitieve keuze van indicatoren voor 'onvoldoende sociale participatie' (n = 648)^a

	componentlading
<i>geringe sociale contacten en activiteiten</i>	
maak deel uit van groep vrienden (nee)	0,73
contacten oppervlakkig (ja)	0,70
aantal mensen persoonlijke kwesties bespreken (geen)	0,68
vergeleken met anderen: tijdbesteding contacten (minder)	0,70
uitgaan met anderen (nooit)	0,66
contact met vrienden/kennissen (nooit)	0,62
uitstapjes maken met anderen (nooit)	0,56
 Cronbach's alpha	 0,79

a Alle antwoordschalen zijn nominaal dan wel ordinaal; tussen haakjes staat welk antwoord wijst op sociale uitsluiting (zie ook internetbijlage B).

Bron: SCP (Verbetering meetinstrument sociale uitsluiting '10)

Het verband met subjectieve sociale uitsluiting en met risicofactoren

Een van de eisen die men kan stellen aan een wetenschappelijke conceptualisering van een begrip als sociale uitsluiting is dat er sprake is van constructvaliditeit. Dit wil zeggen dat het meetinstrument in de verwachte richting dient te correleren met externe kenmerken waarvan op theoretische gronden kan worden aangenomen dat ze samenhangen met het te meten begrip. Voor alle indices die uit dit onderzoek naar voren komen, te beginnen met de schaal 'geringe sociale contacten en activiteiten', gaan we na of ze in dit opzicht als valide zijn te beschouwen.

Aan het eind van de vragenlijst zijn twee algemene vragen opgenomen die te interpreteren zijn als meting van subjectieve sociale uitsluiting. Deze zijn geformuleerd als 'heeft u het gevoel mee te tellen in de samenleving?' (vier antwoordmogelijkheden, variërend van 'volledig' tot 'helemaal niet') en 'heeft u weleens het gevoel buiten de samenleving te staan?' (vijf antwoordmogelijkheden, variërend van 'nooit' tot 'zeer vaak'). De schaal-score voor 'geringe sociale contacten en activiteiten' blijkt met beide vragen statistisch significant te correleren; in beide gevallen gaat het om een correlatie van circa 0,35. Mensen die weinig sociaal participeren, hebben kennelijk vaker het gevoel uitgesloten te zijn van de maatschappij.

In de enquête is tevens gevraagd of men in bepaalde situaties heeft gezeten waarvan kan worden verondersteld dat ze haast per definitie zullen leiden tot (enige mate van) sociale uitsluiting. Het gaat hier onder meer om langdurige ziekte, gedetineerd zijn geweest, echtscheiding en ontslagen zijn. De uitkomsten laten zien dat personen die een of meer van dergelijke situaties hebben meegemaakt tevens hoger scoren op de subschaal 'geringe sociale contacten en activiteiten' ($r = 0,12$).

Zoals in hoofdstuk 1 is beschreven, heeft het SCP meerdere studies verricht naar sociale uitsluiting, zowel onder de gehele Nederlandse bevolking als binnen bepaalde bevolkingsgroepen (ouderen, kinderen). Daarbij zijn diverse kenmerken als risicofactor voor sociale uitsluiting aangemerkt. Zo vond Jehoel-Gijsbers (2004) dat mensen met een slechte fysieke gezondheid een belangrijke risicogroep vormen voor sociale uitsluiting, evenals mensen met een geringe mate van psychisch welbevinden. Ook het huishoudensinkomen en de inkomensbron zijn van belang: personen behorend tot een huishouden met een netto-inkomen dat lager is dan 105% van het sociaal minimum hebben relatief vaak met sociale uitsluiting te maken, net als ontvangers van een werkloosheids-, bijstands- of arbeidsongeschiktheidsuitkering. Andere factoren die blijkens eerder onderzoek het risico van sociale uitsluiting verhogen, zijn het opleidingsniveau, een gebrek aan (taal)vaardigheden, het behoren tot een eenoudergezin en de leeftijd. Ten aanzien van de etnische herkomst kwam naar voren dat niet-westerse migranten meer uitgesloten zijn dan autochtone Nederlanders, maar dat het hier om een indirect effect gaat: hun hogere mate van sociale uitsluiting komt doordat ze veel risicokenmerken bezitten (zoals laag opleidingsniveau, slechte beheersing van de Nederlandse taal, een slechtere gezondheid), niet door hun etnische afkomst op zichzelf (Jehoel-Gijsbers 2004: 140-143).

Tabel 3.3 geeft weer in hoeverre deze en andere risicofactoren samenhangen met de score voor de subschaal 'geringe sociale contacten en activiteiten' die in het huidige onderzoek is gevonden. Uit de tabel blijkt dat ouderen, personen die zelf laagopgeleid zijn en personen met een laagopgeleide vader vaker geringe sociale contacten hebben en weinig aan sociale activiteiten meedoen. Hetzelfde geldt voor niet-werkenden en leden van huishoudens met een benedenmodaal inkomen,¹ evenals voor personen met een – naar eigen opgave – tamelijk slechte gezondheid en personen met een gering subjectief welbevinden. Ten slotte is een verband gevonden met een slechte beheersing van de Nederlandse taal en met een gebrek aan moderne vaardigheden, zoals kunnen omgaan met een mobiele telefoon of met internet. Overigens moet hierbij worden bedacht dat veel van de genoemde risicogroepen elkaar overlappen. Ouderen bijvoorbeeld hebben

vaker een lager opleidingsniveau dan personen jonger dan 65 jaar, verkeren vaker in een slechtere gezondheid (De Boer 2006) en zijn ook minder actief op het terrein van nieuwe media (Van Ingen et al. 2007).

Tabel 3.3

Verbanden tussen 'geringe sociale contacten en activiteiten' en diverse risicofactoren (in Pearson-correlaties)

	geringe sociale contacten en activiteiten
vrouw	-0,05
≥ 65 jaar	0,12**
opleidingsniveau maximaal lbo/mavo	0,21**
opleidingsniveau vader maximaal basisschool	0,20**
niet-westerse migrant	-0,04
alleenstaand	-0,06
eenoudergezin met minderjarige kinderen	-0,01
paar met minderjarige kinderen	0,06
geen betaald werk	0,18**
in laatste vijf jaar werkloos geweest	-0,03
ontvangt ww, wwb of Ao-uitkering	0,03
huishouden heeft minimuminkomen	0,04
inkomen onder modaal	0,20**
gezondheid hooguit redelijk	0,18**
heeft handicap of chronische ziekte	0,16**
in laatste vijf jaar langdurig ziek geweest	0,07
gering subjectief welbevinden	0,22**
problemen met lezen/begrijpen Nederlands	0,11**
hulp nodig bij invullen formulieren	0,08
maximaal twee (van vier) moderne vaardigheden	0,21**

* Significant verband tussen score op subschaal en kenmerk, $p < 0,05$.

** Significant verband tussen score op subschaal en kenmerk, $p < 0,01$.

Bron: SCP (Verbetering meetinstrument sociale uitsluiting '10)

Samenvattend

In deze paragraaf zijn de 45 items die aanvankelijk in de enquête waren opgenomen ter meting van de dimensie ‘sociale participatie’ teruggebracht tot zeven vragen over sociale contacten en activiteiten. Ze hebben betrekking op gevoelens van eenzaamheid, de frequentie van contact met vrienden en kennissen en de frequentie waarmee men samen met anderen bepaalde activiteiten buitenshuis onderneemt. De vragen over het verlenen van mantelzorg bleken niet bij te dragen aan de schaal: de algemene vragen over dit onderwerp (‘geeft u wel eens hulp?’ en ‘hoeveel tijd besteedt u daaraan?’) hadden een te lage componentlading en de specifieke vragen (‘aan wie geeft u hulp?’ en ‘wat voor type hulp is dat?’) waren onderling gecombineerd en bevatten dus overlappende informatie. Ook is in de uiteindelijke lijst niets terug te vinden over lidmaatschappen van clubs en verenigingen, of over het verrichten van vrijwilligerswerk; de lage componentladingen leidden tot het besluit om de desbetreffende variabelen uit de lijst te verwijderen.

De subschaal ‘geringe sociale contacten en activiteiten’ blijkt in de verwachte richting te correleren met een aantal externe factoren. Mensen met een hogere score op de schaal rapporteren vaker het gevoel niet mee te tellen en buiten de samenleving te staan, en melden tevens vaker dat ze in een situatie hebben verkeerd die vrijwel vanzelf enige mate van sociale uitsluiting tot gevolg heeft. Daarnaast zijn verbanden aangetroffen met kenmerken die in eerder onderzoek als risicofactoren zijn genoemd: in overeenstemming met de verwachting hebben vooral 65-plussers, laagopgeleiden, niet-werkenden en mensen met een slechtere gezondheid minder sociale contacten en activiteiten.

3.1.2 Onvoldoende normatieve integratie

De dimensie ‘onvoldoende normatieve integratie’ is eerder omschreven als ‘onvoldoende naleving van centrale waarden en normen behorend bij actief sociaal burgerschap’ (zie Jehoel-Gijsbers 2004: 34). In de vragenlijst zijn in totaal 38 items opgenomen die betrekking hebben op deze dimensie. Onder meer gaat het om metingen van het arbeidsethos, delinquent gedrag, misbruik van sociale zekerheid, het al dan niet stemmen tijdens verkiezingen en opvattingen over ‘een goede burger zijn’.

Voor deze dimensie is dezelfde procedure doorlopen als voor ‘onvoldoende sociale participatie’. Dit betekent dat allereerst, waar nodig, de scores zijn gehercodeerd zodat een hogere score altijd duidt op een geringere mate van normatieve integratie. Tevens zijn ook hier de items met een zeer scheve antwoordverdeling uit de lijst verwijderd. Het gaat om een verhoudingsgewijs vrij fors aantal van negen items. Zo geeft slechts een kleine minderheid aan dat een ervaren chauffeur best mag autorijden als hij of zij vier glazen alcohol heeft gedronken, of dat het prima is om iets te kopen waarvan men weet dat het gestolen is. Daarentegen vindt vrijwel iedereen dat iemand die in Nederland woont de taal moet kunnen spreken, en dat ‘je moet accepteren dat mensen van elkaar verschillen’.

De 29 overgebleven indicatoren zijn in een categoriale principale componentenanalyse opgenomen. De eerste bevindingen zijn weinig bemoedigend: alleen de items met betrekking tot het arbeidsethos en integratie in Nederland hebben een sterke

componentlading (0,40 of meer). Nagegaan is daarom of er wellicht sprake is van twee of meer subschalen. De resultaten geven aan dat een model met twee subschalen de beste oplossing oplevert. Met een waarde van respectievelijk 0,81 en 0,65 is Cronbach's alpha voor beide subschalen acceptabel (zie tabel 3.4). Cronbach's alpha voor een derde subschaal is te laag (0,56).

In opeenvolgende rondes zijn vervolgens de items die op beide subschalen een componentlading lager dan 0,40 hebben uit de analyse verwijderd. Het uiteindelijke resultaat staat gepresenteerd in de laatste twee kolommen van tabel 3.4. De interne consistentie neemt licht af; Cronbach's alpha heeft een waarde van respectievelijk 0,79 en 0,62.

Tabel 3.4

Analyses voor 'onvoldoende normatieve integratie', model met twee subschalen (in componentladingen, n = 648)^a

	inclusief lage ladingen		exclusief lage ladingen	
	subschaal 1	subschaal 2	subschaal 1	subschaal 2
volg het nieuws (maximaal eenmaal per week)	0,18	0,34		
stemmen gemeenteraadsverkiezingen (nee)	0,07	0,61	0,08	0,69
aan goede doelen geven (nee)	0,06	0,48	0,11	0,44
registratie als orgaandonor (nee)	-0,10	0,19		
bloeddonor (nee)	0,00	0,09		
soms iets doen voor burens (nee)	-0,00	0,37		
soms eenzame mensen bezoeken (nee)	0,19	0,28		
kapot straatmeubilair melden (nooit)	0,11	0,40		
papier in papierbak gooien (nooit)	0,06	0,59	0,11	0,55
glas in glasbak gooien (nooit)	0,05	0,55	0,09	0,55
wet overtreden alleen erg wanneer gepakt (mee eens)	-0,44	0,05		
liegen goed ter bescherming vriend (eens)	0,38	-0,03		
zwartwerken door werkenden oké (ja)	0,15	0,15		
zwartwerken door bijstandsontvanger oké (ja)	0,05	0,01		
zelf ooit zwart gewerkt (ja)	0,01	-0,04		
in Nederland wonen = verbonden voelen met Nederlandse symbolen (oneens)	0,61	-0,03	0,64	0,04
in Nederland wonen = thuis Sinterklaas vieren (oneens)	0,55	-0,11	0,56	-0,03
werk altijd op de eerste plaats (oneens)	0,68	-0,07	0,79	-0,10
van het leven genieten = hard willen werken (oneens)	0,70	-0,05	0,74	-0,09
werken is plicht tegenover maatschappij (oneens)	0,71	0,03	0,76	0,04
men is pas iemand als men werkt (oneens)	0,72	-0,10	0,81	-0,11
alleen als je werkt, kun je je echt ontplooiën (oneens)	0,68	-0,11	0,76	-0,10

Tabel 3.4 (vervolg)

	inclusief lage ladingen		exclusief lage ladingen	
	subschaal 1	subschaal 2	subschaal 1	subschaal 2
werken is slechts manier om geld te verdienen (mee eens)	-0,54	0,13		
iedere mening mag verkondigd worden (oneens)	0,49	-0,07		
kwetsende mening voor je houden (oneens)	0,45	0,08		
homo's hebben dezelfde rechten als hetero's (oneens)	0,32	0,10		
een beetje overlast moet men verdragen (oneens)	0,39	-0,03		
gestemd tijdens Tweede Kamerverkiezingen 2006 (nee)	0,06	0,69	0,07	0,77
ga stemmen tijdens Tweede Kamerverkiezingen 2010 (nee) ^b	0,04	0,57	0,03	0,67
Cronbach's alpha	0,81	0,65	0,79	0,62

a Alle antwoordschalen zijn nominaal dan wel ordinaal; tussen haakjes staat welk antwoord wijst op sociale uitsluiting (zie ook internetbijlage B).

b Op het moment van dataverzameling moesten de Tweede Kamerverkiezingen van 2010 nog worden gehouden.

Bron: sCP (Verbetering meetinstrument sociale uitsluiting '10)

In totaal blijven er dertien items over die normatieve integratie beogen te meten. Van deze items hebben er zeven betrekking op 'zwak arbeidsethos en geringe integratie in Nederland', terwijl de andere zes zijn te omschrijven als 'weinig burgerlijke betrokkenheid'. De item-restcorrelaties geven geen aanleiding om het aantal vragen verder terug te brengen. Vooralsnog blijven deze items dus gehandhaafd als meting van de twee subschalen (zie tabel 3.5).

Tabel 3.5

Definitieve keuze van indicatoren voor 'onvoldoende normatieve integratie'(n = 648)^a

	componentlading
zwak arbeidsethos en geringe integratie	
in Nederland wonen = verbonden voelen met Nederlandse symbolen (oneens)	0,63
in Nederland wonen = thuis Sinterklaas vieren (oneens)	0,56
werk altijd op de eerste plaats (oneens)	0,79
van het leven genieten = hard willen werken (oneens)	0,74
werken is plicht tegenover maatschappij (oneens)	0,75
men is pas iemand als men werkt (oneens)	0,81
alleen als je werkt, kun je je echt ontplooiën (oneens)	0,76
Cronbach's alpha	0,85

Tabel 3.5 (vervolg)

	componentlading
weinig burgerlijke betrokkenheid	
stemmen gemeenteraadsverkiezingen (nee)	0,70
aan goede doelen geven (nee)	0,43
papier in papierbak gooien (nooit)	0,54
glas in glasbak gooien (nooit)	0,54
gestemd tijdens Tweede Kamerverkiezingen 2006 (nee)	0,80
ga stemmen tijdens Tweede Kamerverkiezingen 2010 (nee)	0,70
Cronbach's alpha	0,70

a Alle antwoordschalen zijn nominaal dan wel ordinaal; tussen haakjes staat welk antwoord wijst op sociale uitsluiting (zie ook internetbijlage B).

Bron: SCP (Verbetering meetinstrument sociale uitsluiting '10)

Het verband met subjectieve sociale uitsluiting en met risicofactoren Net als bij de subschaal 'geringe sociale contacten en activiteiten' is nagegaan of de twee schalen die in het kader van 'onvoldoende normatieve integratie' gevormd zijn, samenhangen met de mate waarin men het gevoel heeft mee te tellen in de samenleving of er juist buiten te staan. De subschaal 'zwak arbeidsethos en geringe integratie' blijkt aan geen van beide variabelen gerelateerd te zijn; de waarden van de niet-significante correlaties bedragen niet iets meer dan 0,06. De mate van burgerlijke betrokkenheid houdt wel verband met de subjectieve uitsluiting, al is de samenhang niet erg sterk (correlaties van respectievelijk 0,11 en 0,15).

Ook hier is bekeken of er een samenhang is indien men een situatie heeft meegemaakt die vrijwel automatisch leidt tot een zekere mate van sociale uitsluiting, zoals een langdurige ziekte, detentie of ontslag krijgen. De resultaten duiden erop dat er alleen een – opnieuw niet al te sterke – relatie is met het arbeidsethos, c.q. de mate van geïntegreerd zijn in Nederland: mensen die ooit in een situatie van sociale uitsluiting hebben gezeten, hebben een hogere score op de subschaal 'zwak arbeidsethos en geringe integratie' ($r = 0,09$).

Uit tabel 3.6 komen diverse achtergrondkenmerken naar voren die samenhangen met ten minste één van de geconstrueerde subschalen. Voor de schaal met betrekking tot het arbeidsethos en integratie in de Nederlandse samenleving zijn vooral leeftijd, opleidingsniveau, gezinssamenstelling, arbeidsmarktpositie en vaardigheden op het gebied van nieuwe media van belang. In overeenstemming met eerder onderzoek (De Beer 2001; Hoff 2010) hebben ouderen, laagopgeleiden en niet-werkenden minder vaak een zwak arbeidsethos. Hetzelfde geldt voor personen met beperkte vaardigheden met nieuwe media, terwijl leden van paren met kinderen juist vaker een zwak arbeidsethos vertonen. Opmerkelijk genoeg is er geen verband aangetroffen met de etnische herkomst: niet-westerse migranten scoren even hoog op de subschaal 'zwak arbeidsethos en geringe integratie' als autochtone Nederlanders en westerse migranten.

De subschaal ‘weinig burgerlijke betrokkenheid’ laat over het algemeen tamelijk zwakke relaties met de risicofactoren zien. Voor zover er samenhangen zijn gevonden, zijn het met name laagopgeleiden, niet-westerse migranten en mensen met taalproblemen die gemiddeld hoger – dus minder gunstig – scores. Daarnaast komt een geringe betrokkenheid vaker voor bij alleenstaanden en bij eenoudergezinnen.

Tabel 3.6

Verbanden tussen ‘zwak arbeidsethos en geringe integratie’, ‘weinig burgerlijke betrokkenheid’ en diverse risicofactoren (in Pearson-correlaties)

	zwak arbeidsethos en geringe integratie	weinig burgerlijke betrokkenheid
vrouw	0,12**	-0,06
≥ 65 jaar	-0,41**	-0,08*
opleidingsniveau maximaal lbo/mavo	-0,27**	0,11**
opleidingsniveau vader maximaal basisschool	-0,19**	0,05
niet-westerse migrant	0,06	0,12**
alleenstaand	0,04	0,15**
eenoudergezin met minderjarige kinderen	0,00	0,18**
paar met minderjarige kinderen	0,25**	-0,03
geen betaald werk	-0,29**	-0,06
in laatste vijf jaar werkloos geweest	0,13**	0,14**
ontvangt ww, wwB of A0-uitkering	0,02	-0,01
huishouden heeft minimuminkomen	-0,06	0,12**
inkomen onder modaal	-0,09*	0,10*
gezondheid hooguit redelijk	-0,08*	0,05
heeft handicap of chronische ziekte	-0,07	-0,01
in laatste vijf jaar langdurig ziek geweest	0,06	0,04
gering subjectief welbevinden	-0,04	0,03
problemen met lezen/begrijpen Nederlands	-0,10*	0,12**
hulp nodig bij invullen formulieren	-0,14**	0,14**
maximaal twee (van vier) moderne vaardigheden	-0,30**	0,08

* Significant verband tussen score op subschaal en kenmerk, $p < 0,05$.

** Significant verband tussen score op subschaal en kenmerk, $p < 0,01$.

Bron: SCP (Verbetering meetinstrument sociale uitsluiting '10)

Samenvattend

Uit de eerdere SCP-studies naar sociale uitsluiting is de dimensie ‘onvoldoende normatieve integratie’ keer op keer als ‘probleemkind’ naar voren gekomen. Normatieve integratie is een zeer abstract begrip: het gaat om het naleven van waarden en normen in de samenleving, maar het is moeilijk om hier concreet invulling aan te geven. De vraag is immers welke normen en waarden men dan in acht dient te nemen en wanneer de eigen opvattingen zodanig in strijd zijn met de heersende cultuur dat dit leidt tot (zelf)uitsluiting. Jehoel-Gijsbers (2004) stelde dat men zich in ieder geval zou moeten gedragen conform de geldende wet- en regelgeving, reden waarom ze in haar onderzoek een aantal vragen over regelovertreding opnam. Daarnaast werd een aantal waarden meegenomen waaraan geen wettelijke sancties zijn verbonden, maar die als belangrijk gelden in de Nederlandse samenleving. Net als in het huidige onderzoek ging het daarbij onder meer om het arbeidsethos en betrokkenheid bij de samenleving.

In de enquête voor de huidige studie zijn deels dezelfde items gebruikt als Jehoel-Gijsbers (2004) deed, maar zijn er ook vragen toegevoegd of geherformuleerd. Nieuw zijn bijvoorbeeld de vragen naar de opvattingen over fatsoensnormen (bv. ‘als eigenaar van een hond hoor je de hondenpoep op te ruimen’) en over de gevolgen van het wonen in Nederland (bv. ‘als je in Nederland woont, moet je volgens de Nederlandse regels leven’). De resultaten laten echter zien dat slechts enkele van de nieuwe vragen een niet al te scheve antwoordverdeling hebben en bovendien sterk genoeg op de onderliggende dimensie laden om gehandhaafd te blijven. In de twee subschalen die we uiteindelijk hebben geconstrueerd, zijn vooral items over het arbeidsethos en het stemgedrag vertegenwoordigd. Overigens is alleen de subschaal met betrekking tot burgerlijke betrokkenheid gebaseerd op vragen naar het gedrag; de indicatoren met betrekking tot arbeidsethos en integratie meten opvattingen.

De subschaal ‘zwak arbeidsethos en geringe integratie in Nederland’ blijkt naar verwachting gerelateerd te zijn aan een aantal achtergrondkenmerken: een sterk arbeidsethos is vooral te vinden onder ouderen, laagopgeleiden en niet-werkenden. De schaal houdt echter geen verband met de twee vragen naar het gevoel van sociale uitsluiting. Dit laatste geldt wel voor de subschaal ‘weinig burgerlijke betrokkenheid’, maar ook in dat geval is de samenhang nogal zwak.

Al met al lijkt het doel om een betere operationalisering van de dimensie ‘onvoldoende normatieve integratie’ te bewerkstelligen weinig succes te hebben gehad. Allereerst bleek het onmogelijk om een algemene schaal te construeren, maar zijn er twee subschalen te onderscheiden. De subschaal ‘weinig burgerlijke betrokkenheid’ is bovendien om inhoudelijke redenen enigszins dubieus: geen van de items heeft iets te maken met regelovertreding; ze gaan vooral over het stemgedrag en over afvalscheiding. Men kan zich afvragen of mensen die naar eigen zeggen niet stemmen als er verkiezingen zijn en die hun papier- en glasafval niet in aparte containers gooien nu werkelijk minder meedoen met de samenleving en zichzelf van die samenleving uitsluiten. Getuige de zwakke verbanden die zijn aangetroffen tussen de betrokkenheidschaal en het gevoel van sociaal uitgesloten zijn, hebben deze twee volgens de respondenten zelf in elk geval weinig met elkaar te maken.

3.1.3 Onvoldoende toegang tot sociale grondrechten

Tot de sociale grondrechten kunnen het recht op gezondheidszorg, huisvesting en onderwijs worden gerekend, maar ook het recht op een veilige woonomgeving, op gelijke behandeling en op zakelijke en maatschappelijke dienstverlening. In de enquête zijn voor deze grondrechten in totaal 81 vragen opgenomen. Acht daarvan blijken een zeer scheve antwoordverdeling te hebben en zijn om die reden uit de lijst geschrapt. Het gaat dan bijvoorbeeld om de vraag of het in het afgelopen jaar is voorgekomen dat iemand uit het huishouden een noodzakelijke tandheelkundige behandeling niet heeft gekregen. Slechts enkele respondenten geven te kennen dat deze situatie zich heeft voorgedaan. Achttien andere items zijn verwijderd omdat ze doorvragen naar aanleiding van een eerder gegeven antwoord en als gevolg daarvan het aantal respondenten per antwoordcategorie zeer klein is. Zo melden 88 respondenten (13%) dat ze zich wel eens gediscrimineerd voelen. Bij de daaropvolgende vragen door wie ze dan gediscrimineerd worden, neemt dit aantal echter snel af: discriminatie door andere burgers of werkgevers wordt nog redelijk vaak genoemd, maar slechts een enkeling stelt dat de gemeente, politie of justitie of de school van de kinderen zich eraan schuldig maken. Deze laatste vragen zijn daarom uit de lijst geschrapt.

De resterende 55 items zijn opgenomen in een categoriale principale componenten-analyse. In enkele gevallen is er sprake van een onlogische uitkomst. Zo gaat bij het item 'ik voel me gediscrimineerd door andere burgers' – tegengesteld aan de verwachting – het antwoord 'nee, niet genoemd' samen met meer sociale uitsluiting.² Dit wijst er mogelijk op dat het gegeven dat iemand zich gediscrimineerd voelt belangrijker is dan de vraag door wie. Aangezien het hier om een doorvraagitem gaat, is besloten hem uit de analyse weg te halen. Ook de enig overgebleven vraag wíé zich in de ogen van de respondenten discriminerend opstellen ('gediscrimineerd door werkgevers'), is verder buiten de analyses gelaten.

Een tweede setje items waarvan besloten is het verder te negeren, betreft de redenen waarom de huidige of laatste betaalde baan van de respondent niet aansluit bij de door hem of haar gevolgde opleiding. De resultaten suggereren dat het voor de mate van sociale uitsluiting wel uitmaakt dat baan en opleiding slecht op elkaar aansluiten, maar dat het er nauwelijks toe doet om welke reden dit is.

Gezien de inhoud van de overgebleven vragen is nagegaan of er binnen de dimensie 'onvoldoende toegang tot sociale grondrechten' wellicht onderscheid is te maken tussen twee of meer subschalen. Een model met twee subschalen blijkt de beste oplossing te geven. De interne consistentie voldoet ruim aan de norm (Cronbach's alpha = 0,88 en 0,79) en de verdeling van de items over de beide schalen is plausibel. Op de eerste schaal laden vooral items met betrekking tot veiligheid in de buurt en het omgaan met buurtgenoten, op de tweede schaal hebben de items met betrekking tot het contact met bepaalde instanties een sterke lading.

De bevindingen geven wel aanleiding om laatstgenoemde items (betreffende het contact met instanties) nader te bezien. In de enquête is gevraagd of men in de laatste twee jaar contact heeft gehad met een uitkeringsinstantie, en zo ja, hoe men door de instantie is geholpen, of men lang heeft moeten wachten dan wel direct terecht kon, en hoe vaak

men in de afgelopen twaalf maanden problemen met deze uitkeringsinstantie heeft gehad. Soortgelijke vragen zijn gesteld over het contact met een verzekeringsmaatschappij. De resultaten van de componentenanalyse wijzen voor beide reeksen uit dat de componentladingen vrijwel aan elkaar gelijk zijn. In het geval van de verzekeringsmaatschappij is bovendien sprake van identieke categoriekwantificaties,³ ongeacht het oordeel over de ontvangen hulp en ongeacht de gerapporteerde wachttijd bij de instantie. Omdat dit onlogische uitkomsten zijn, is besloten om verder alleen de algemene vragen over het contact met uitkeringsinstantie en verzekeringsmaatschappij te betrekken bij de analyses. Tabel 3.7 presenteert de uitkomsten waarin deze keuzes zijn verwerkt. Door het schrappen van de zes doorvraagitems neemt Cronbach's alpha voor beide subschalen af: bij de eerste subschaal gaat het om een lichte daling (van 0,88 naar 0,87), bij de tweede is de daling aanzienlijk (van 0,79 naar 0,68).

De twee algemene vragen naar het contact met de instanties hebben nu in geen van beide subschalen nog een componentlading van 0,40 of meer; in de tweede subschaal is hun plaats ingenomen door een drietal vragen over het contact met de politie. Deze items vertonen echter dezelfde ongewenste eigenschappen als de eerdere vragen over contacten met instanties: niet alleen zijn hun ladingen vrijwel gelijk aan elkaar, maar ook is er sprake van onlogische uitkomsten: voor personen die slachtoffer zijn geweest van een misdrijf blijkt, tegengesteld aan de verwachting, het doen van aangifte samen te gaan met een *grotere* kans op sociale uitsluiting. Bovendien maakt het nauwelijks uit of men positief dan wel negatief oordeelt over de wijze waarop die aangifte is afgehandeld. Besloten is de drie items alsnog buiten beschouwing te laten. De tweede subschaal vervalt hiermee. Voor de resterende subschaal bedraagt Cronbach's alpha nu 0,86. De interne consistentie blijft daarmee ruim acceptabel.

Verwijdering van de items met een relatief zwakke componentlading maakt vervolgens niet meer uit voor de interne consistentie; de waarde van Cronbach's alpha blijft gelijk aan 0,86. Wel blijkt de componentlading voor de vraag of men zich wel eens gediscrimineerd voelt nu ook onder de kritieke waarde van 0,40 te liggen. Nadat dit item eveneens is weggehaald, blijven de resultaten voor de overige variabelen vrijwel hetzelfde (zie laatste twee kolommen van tabel 3.7).

Tabel 3.7

Analyses voor 'onvoldoende toegang tot sociale grondrechten' (in componentladingen, n = 648)^a

	inclusief lage ladingen		exclusief contacten met instanties (één subschaal)		exclusief resterende lage lading
	subschaal 1	subschaal 2		ladingen	
vier weken wachten op medische behandeling (ja)	0,16	0,17	0,14	-	
problemen met ziektekostenverzekeraar (vaak)	0,23	-0,01	0,22	-	
medische behandeling niet gekregen (nee, niet)	0,27	0,05	0,26	-	
overlast buren (ja)	0,61	-0,17	0,63	0,66	0,66
overlast jongeren (ja)	0,55	-0,11	0,57	0,61	0,61
geluidsoverlast (ja)	0,55	-0,13	0,57	0,61	0,61
overlast stank of vuil (ja)	0,39	-0,08	0,41	0,44	0,44
overlast onveilig verkeer (ja)	0,39	-0,09	0,40	-	
politie houdt voldoende toezicht (nee)	0,35	-0,10	0,37	-	
plekken waar 's avonds liever niet alleen (ja)	0,44	0,03	0,44	0,47	0,47
bang 's avonds alleen thuis (bijna altijd)	0,48	-0,03	0,48	0,47	0,48
in buurt prettig met elkaar omgaan (oneens)	0,62	-0,19	0,64	0,70	0,71
in buurt kent men elkaar goed (oneens)	0,50	-0,11	0,51	0,58	0,58
tevreden met samenstelling buurt (oneens)	0,62	-0,13	0,63	0,68	0,68
achterstallig onderhoud woningen (ja)	0,36	-0,19	0,38	-	
achterstallig onderhoud straten (ja)	0,31	-0,12	0,32	-	
tevreden over kwaliteit woonomgeving (nee)	0,64	-0,27	0,66	0,66	0,66
tevreden over winkels enz. in de buurt (nee)	0,20	-0,14	0,21	-	
tevreden over hoeveelheid groen (nee)	0,35	-0,21	0,37	-	
criminaliteit in de buurt (veel)	0,61	0,07	0,60	0,62	0,63
geweld in de buurt (veel)	0,55	0,02	0,55	0,57	0,57
vandalisme in de buurt (veel)	0,57	0,05	0,56	0,59	0,60
tevreden over kwaliteit woning (nee)	0,49	-0,25	0,52	0,48	0,48
lekkages in huis	0,03	-0,02	0,04	-	
verzakte wanden, fundering in huis (ja)	0,20	0,12	0,21	-	
rotte kozijnen in huis (ja)	0,16	-0,12	0,17	-	

Tabel 3.7 (vervolg)

	inclusief lage ladingen		exclusief contacten met instanties (één subschaal)	exclusief lage ladingen	exclusief resterende lage lading
	subschaal 1	subschaal 2			
wil verhuizen (ja)	0,35	-0,07	0,36	-	-
contact met uitkeringsinstantie (ja)	0,24	-0,09	-	-	-
oordeel over hulp uitkeringsinstantie (slecht)	-	-	-	-	-
wachttijd uitkeringsinstantie (lang)	-	-	-	-	-
problemen met uitkeringsinstantie (vaak)	-	-	-	-	-
contact met verzekeringsmaatschappij (ja)	0,14	0,18	-	-	-
oordeel over hulp verzekeringsmaatschappij (slecht)	-	-	-	-	-
wachttijd verzekeringsmaatschappij (lang)	-	-	-	-	-
problemen met verzekeringsmaatschappij (vaak)	-	-	-	-	-
laatste vijf jaar slachtoffer misdrijf (ja)	0,39	0,87	-	-	-
aangifte gedaan (nee)	0,38	0,89	-	-	-
tevreten over afhandeling aangifte (nee)	0,35	0,88	-	-	-
hulp gewenst bij werk zoeken (ja)	0,20	-0,13	0,20	-	-
hulp gewenst bij huis zoeken (ja)	0,18	0,10	0,17	-	-
hulp gewenst bij opvoeding kind (ja)	0,18	0,14	0,16	-	-
hulp gewenst bij persoonlijke problemen (ja)	0,35	0,14	0,33	-	-
hulp gewenst bij juridische problemen (ja)	0,31	0,05	0,29	-	-
bijzondere bijstand afgewezen (ja)	0,23	-0,06	0,24	-	-
aanvraag lening afgewezen (ja)	0,30	0,12	0,29	-	-
gediscrimineerd (vaak)	0,44	0,01	0,43	0,37	-
aansluiting baan bij opleiding (nee)	0,13	-0,16	0,15	-	-
had meer onderwijs gewild (ja)	0,24	0,01	0,23	-	-
niet meer onderwijs vanwege geld (ja)	0,27	0,02	0,27	-	-
tevreten over gevolgde opleiding (nee)	0,23	-0,15	0,25	-	-
Cronbach's alpha	0,87	0,68	0,86	0,86	0,86

a Alle antwoordschalen zijn nominaal dan wel ordinaal; tussen haakjes staat welk antwoord wijst op sociale uitsluiting (zie ook internetbijlage B).

Bron: SCP (Verbetering meetinstrument sociale uitsluiting '10)

Verdere beperking van het aantal items

Het aantal items dat oorspronkelijk in de enquête is opgenomen ter meting van de toegang tot sociale grondrechten is in het voorgaande stapsgewijs – en om verschillende redenen – teruggebracht van 81 tot dertien. Deze hebben alle betrekking op het thema ‘wonen in een prettige en veilige buurt’. Nu bekijken we of het aantal vragenlijstitems nog verder kan worden beperkt. Uit een betrouwbaarheidsanalyse blijkt dat vier van de items kunnen vervallen zonder dat dit de interne consistentie sterk aantast. Verwijdering van ‘overlast in de buurt van stank, stof of vuil’, ‘bang om ’s avonds alleen thuis te zijn’, ‘er zijn plekken in de buurt waar ik ’s avonds liever niet alleen kom’ en ‘mate van tevredenheid met de kwaliteit van de woning’ doet Cronbach’s alpha dalen van 0,86 naar 0,84. Wanneer daarnaast nog de drie vragen over criminaliteit, vandalisme en geweld in de buurt worden weggehaald, neemt die waarde af naar 0,82. De componentladingen van de zeven overgebleven items zijn allen hoger dan 0,60. Tabel 3.8 toont de uiteindelijke keuze van indicatoren ter meting van de toegang tot sociale grondrechten.

Tabel 3.8

Definitieve keuze van indicatoren voor ‘onvoldoende toegang tot sociale grondrechten’ (n = 648)^a

	componentlading
<i>geen prettige en veilige woonomgeving</i>	
overlast burens (ja)	0,72
overlast jongeren (ja)	0,62
geluidsoverlast (ja)	0,66
in buurt prettig met elkaar omgaan (oneens)	0,77
in buurt kent men elkaar goed (oneens)	0,65
tevreden met samenstelling buurt (oneens)	0,74
tevreden over kwaliteit woonomgeving (nee)	0,66
Cronbach’s alpha	0,82

a Alle antwoordschalen zijn nominaal dan wel ordinaal; tussen haakjes staat welk antwoord wijst op sociale uitsluiting (zie ook internetbijlage B).

Bron: SCP (Verbetering meetinstrument sociale uitsluiting '10)

Het verband met subjectieve sociale uitsluiting en met risicofactoren

Ook voor de dimensie ‘onvoldoende toegang tot sociale grondrechten’ is onderzocht of de geconstrueerde subschaal naar verwachting samenhangt met het gerapporteerde gevoel van sociale uitsluiting, met de ervaring van uitsluitingsituaties en met een aantal risicofactoren. De score op de subschaal ‘geen prettige en veilige woonomgeving’ blijkt significant samen te hangen met het gevoel niet mee te tellen en buiten de samenleving te staan. In beide gevallen heeft de correlatie een waarde van circa 0,25. Tevens is er een verband met de ervaring van situaties waarvan verondersteld kan worden dat ze vrijwel zeker samengaan met enige mate van sociale uitsluiting. Mensen die bijvoorbeeld een echtscheiding hebben meegemaakt of slachtoffer zijn geweest van een ernstig misdrijf

scoren hoger op de subschaal en geven op die manier te kennen dat ze minder toegang hebben tot het grondrecht 'een prettige en veilige woonomgeving' ($r = 0,15$). Van alle onderzochte risicofactoren blijkt het subjectieve welbevinden de sterkste samenhang met de schaalscore te vertonen. Hierbij is niet vast te stellen in welke richting het verband gaat; overlast en een onprettige omgang met buurtgenoten kunnen zorgen voor een verminderd welbevinden, maar andersom is mogelijk dat mensen die zich ongelukkig en neerslachtig voelen hun omgeving negatief zullen beoordelen. Andere gevonden verbanden lopen eveneens in overeenstemming met de verwachting: het zijn onder meer mensen met een lager inkomen, niet-westerse migranten en mensen met een slechtere gezondheid die hun woonomgeving als 'slecht' kwalificeren.

Tabel 3.9

Verbanden tussen 'geen prettige en veilige woonomgeving' en diverse risicofactoren (in Pearson-correlaties)

	geen prettige en veilige woonomgeving
vrouw	0,08*
≥ 65 jaar	-0,10**
opleidingsniveau maximaal lbo/mavo	-0,02
opleidingsniveau vader maximaal basisschool	-0,10*
niet-westerse migrant	0,10*
alleenstaand	0,15**
eenoudergezin met minderjarige kinderen	0,01
paar met minderjarige kinderen	0,03
geen betaald werk	-0,04
in laatste vijf jaar werkloos geweest	0,12**
ontvangt ww, wwv of ao-uitkering	0,02
huishouden heeft minimuminkomen	0,10*
inkomen onder modaal	0,11**
gezondheid hooguit redelijk	0,13**
heeft handicap of chronische ziekte	0,09*
in laatste vijf jaar langdurig ziek geweest	0,06
gering subjectief welbevinden	0,23**
problemen met lezen/begrijpen Nederlands	0,09*
hulp nodig bij invullen formulieren	-0,01
maximaal twee (van vier) moderne vaardigheden	-0,08*

* Significant verband tussen score op subschaal en kenmerk, $p < 0,05$.

** Significant verband tussen score op subschaal en kenmerk, $p < 0,01$.

Bron: scp (Verbetering meetinstrument sociale uitsluiting '10)

Samenvattend

Ten aanzien van de dimensie ‘onvoldoende toegang tot sociale grondrechten’ is een groot aantal variabelen in de enquête opgenomen. Deze beslaan een verscheidenheid aan grondrechten, variërend van het recht op gezondheidszorg tot het recht op gelijke behandeling. Stapsgewijs is een aantal items ongeschikt bevonden en uit de analyses gehaald. De uiteindelijke selectie van indicatoren voor deze dimensie bestaat uit zeven items, die alle betrekking hebben op het recht op een veilige en prettige woonomgeving. Dit stemt overeen met de bevindingen van eerder onderzoek (o.a. Lautenbach et al. 2005), maar het is teleurstellend dat de diverse andere grondrechten waarnaar is gevraagd volledig uit het zicht zijn verdwenen.

De samenhangen met het gevoel van sociale uitsluiting en met diverse risicofactoren zijn in de verwachte richting. Mensen die aangeven in een relatief onprettige en onveilige buurt te wonen, rapporteren vaker een gevoel van buitengesloten zijn en hebben vaker gebeurtenissen meegemaakt die vrijwel zeker tot enige mate van uitsluiting leiden. Tevens betreft dit mensen met een gering subjectief welbevinden, een slechtere fysieke gezondheid en minder inkomen.

3.1.4 Materiële deprivatie

De vierde en laatste theoretische dimensie van sociale uitsluiting betreft materiële deprivatie. Hiervan is sprake wanneer een huishouden tekorten heeft op materieel gebied. Dit kan blijken uit het ontbreken van bepaalde duurzame goederen (bv. een televisie of een wasmachine), maar ook uit het feit dat men zich bijvoorbeeld niet kan veroorloven dagelijks een warme maaltijd op tafel te zetten of eens per jaar een week op vakantie te gaan, dat men betalingsachterstanden heeft of moeite met het betalen van de vaste lasten, en dat men onverwachte uitgaven niet kan opvangen (zie ook Guiaux 2011). Het hebben van weinig inkomen vormt een belangrijke risicofactor voor materiële deprivatie, maar niet iedereen met een gering inkomen is materieel gedepriveerd.

In de enquête zijn vragen gesteld over hoe gemakkelijk of moeilijk men van het huishoudensinkomen kan rondkomen, over betalingsachterstanden en over het al dan niet bezitten van bepaalde luxegoederen. Daarnaast is gevraagd naar de toereikendheid van het inkomen voor een aantal basale levensbehoeften en voor zaken die de meeste mensen als zeer wenselijk beschouwen, en of men zich tegen bepaalde risico's heeft verzekerd.

Net als bij de andere drie dimensies zijn we eerst nagegaan of er items zijn met een zeer scheve antwoordverdeling. Dit leidt tot het weghalen van de vragen over achterstanden bij de aflossing van op afbetaling gekochte artikelen, bij de betaling van verzekeringen (uitgezonderd de ziektekostenverzekering) en bij de betaling van de telefoonrekening. Daarnaast vervalt de vraag of men, al dan niet om financiële redenen, geen basis-ziektekostenverzekering heeft afgesloten.

Tabel 3.10

Analyses voor 'materiële deprivatie', model met vier subschalen (in componentladingen, n = 648)^a

	excl. lage ladingen			
	subschaal 1	subschaal 2	subschaal 3	subschaal 4
vaste lasten betalen (moeilijk)	0,75	0,08	-0,14	-0,14
zorgen maken over geld (vaak)	0,67	0,14	-0,15	-0,16
rondkomen (moeilijk)	0,79	0,11	-0,17	-0,09
vergelijking met rondkomen twee jaar geleden (nu moeilijker)	0,54	0,12	-0,14	-0,19
verwachting geld opzij te kunnen zetten (nee)	0,69	0,06	-0,20	-0,02
betalingsachterstand lening bank (ja)	0,07	0,67	0,18	0,05
betalingsachterstand lening vrienden (ja)	0,12	0,60	0,18	0,06
betalingsachterstand woonlasten (ja)	-0,02	0,90	0,19	0,08
betalingsachterstand ziektekostenverzekering (ja)	-0,03	0,89	0,19	0,08
betalingsachterstand belastingen (ja)	-0,04	0,88	0,15	0,04
hulp gewenst bij financiële problemen (ja)	0,58	0,06	-0,01	-0,09
bezit computer (nee, vanwege geld)	0,33	-0,16	0,22	0,76
bezit internet (nee, vanwege geld)	0,32	-0,15	0,22	0,80
bezit wasdroger (nee, vanwege geld)	0,34	-0,11	0,20	0,52
bezit diepvriezer (nee, vanwege geld)	0,39	-0,01	0,19	0,54
voldoende geld voor week vakantie (nee)	0,66	-0,05	-0,14	-0,01
voldoende geld om huis te verwarmen (nee)	0,44	0,03	0,06	0,05
voldoende geld voor vervanging apparaten (nee)	0,73	0,09	-0,04	-0,05
voldoende geld voor nieuwe kleren (nee)	0,74	0,07	-0,17	-0,03
voldoende geld vrienden te eten vragen (nee)	0,67	-0,07	-0,16	0,09
voldoende geld warme maaltijd (nee)	0,42	-0,15	0,13	0,12
voldoende geld voor lidmaatschap clubs (nee)	0,71	-0,09	-0,10	0,10
voldoende geld cadeautjes kopen (nee)	0,68	0,02	-0,08	-0,20
voldoende geld op visite gaan (nee)	0,50	0,05	-0,09	-0,08
voldoende geld voor verjaardag vieren (nee)	0,59	0,03	-0,05	-0,05
voldoende geld uit eten gaan (nee)	0,65	-0,05	-0,23	0,06
voldoende geld voor onverwachte uitgave (nooit)	0,74	0,08	-0,25	-0,03
aanvullende verzekering (nee, vanwege geld)	0,37	-0,17	0,62	-0,25
tandartsverzekering (nee, vanwege geld)	0,27	-0,16	0,65	-0,18
inboedelverzekering (nee, vanwege geld)	0,34	-0,14	0,60	-0,25
aansprakelijkheidsverzekering (nee, vanwege geld)	0,41	-0,17	0,65	-0,22
uitvaartverzekering (nee, vanwege geld)	0,33	-0,17	0,58	-0,26
Cronbach's alpha	0,91	0,74	0,64	0,58

a Alle antwoordschalen zijn nominaal dan wel ordinaal; tussen haakjes staat welk antwoord wijst op sociale uitsluiting (zie ook internetbijlage B).

Bron: scp (Verbetering meetinstrument sociale uitsluiting '10)

De overige 35 items zijn opgenomen in een categoriale principale componentenanalyse. Een model met vier subschalen blijkt de beste oplossing te geven. De eerste subschaal kan worden omschreven als 'geringe financiële armslag'; hiertoe behoren de items met betrekking tot de moeite waarmee men kan rondkomen en de ervaring dat er onvoldoende geld is om aan bepaalde behoeften te kunnen voldoen. Op de tweede subschaal hebben de vragen over de aanwezigheid van betalingsachterstanden een sterke lading, terwijl het al dan niet afsluiten van verzekeringen op de derde subschaal laadt. De vierde subschaal, tot slot, betreft de items over het bezit van enkele luxegoederen. Zoals gezegd laden de vragen over betalingsachterstanden sterk op de tweede subschaal. De vraag of de respondent ook nog 'overige betalingsachterstanden' heeft, vormt echter een uitzondering: dit item heeft een lading op de eerste subschaal. Ook bij de vragen naar de aanwezigheid van bepaalde bezittingen in het huishouden wijkt er een af: de vraag of men een abonnement op een krant heeft, laadt op de eerste subschaal, terwijl alle overige vragen over bezittingen samen de vierde subschaal vormen. Besloten is de twee afwijkende variabelen, die kennelijk iets anders meten dan de reeks waartoe ze behoorden, verder buiten beschouwing te laten. Ten slotte blijkt de vraag naar het bezit van een auto op geen van de vier subschalen een componentlading van 0,40 of meer te hebben. Ook dit item is uit de analyses weggehaald. Tabel 3.10 laat de ladingen van de resterende vragen in de verschillende subschalen zien, evenals de waarden van Cronbach's alpha.

Verdere beperking van het aantal items

Om het aantal items verder terug te brengen, zijn per subschaal nadere betrouwbaarheidsanalyses uitgevoerd. Voor de subschaal 'geringe financiële armslag' duiden de vrij lage item-restcorrelaties en de geringe dalingen in de alphawaarden erop dat er diverse items uit de lijst kunnen worden verwijderd. Het gaat hier allereerst om een viertal vragen naar de toereikendheid van het huishoudensinkomen om aan bepaalde behoeften te voldoen: is er voldoende geld voor respectievelijk de verwarming van het huis en iedere dag een warme maaltijd, en is er voldoende geld om bij familieleden of vrienden op visite te gaan en om verjaardagen te vieren? Daarnaast blijkt ook de vraag of men nu gemakkelijker of moeilijk kan rondkomen dan twee jaar geleden van minder belang, evenals de vraag of men wegens financiële problemen in de laatste twee jaar behoefte heeft gehad aan hulp van een instantie. De overige items staan vermeld in tabel 3.11. Bij de drie andere subschalen speelt het probleem dat een grote meerderheid van de respondenten telkens hetzelfde antwoord geeft. Zo heeft 90% van de respondenten geen van de overgebleven vijf betalingsachterstanden en heeft 85% zich tegen ten minste vier van de vijf genoemde risico's verzekerd. Wat betreft de aanwezigheid van luxegoederen in het huishouden (computer, internet, diepvriezer en wasdroger) geeft de helft van de respondenten aan dat ze alle vier de artikelen bezitten, terwijl nog eens een kwart drie van de vier goederen bezit. Overigens gaat de aanwezigheid van een computer in 98% van de gevallen samen met het hebben van internet.

Een en ander heeft tot gevolg dat er weinig respondenten zijn die een antwoord geven dat op materiële deprivatie duidt. In veel gevallen ligt dit aantal maar net boven het criterium van vijftien. Zo varieert het aantal personen dat toegeeft dat er sprake is van

een betalingsachterstand tussen 16 (woonlasten) en 28 (belastingen). Het aantal dat zich naar eigen zeggen niet verzekerd heeft tegen een bepaald risico ligt over het algemeen duidelijk hoger, maar dat is inclusief degenen voor wie andere dan financiële overwegingen een rol spelen. En ook ten aanzien van de luxegoederen gaat dit laatste op: hoewel het aantal respondenten dat meldt een artikel niet in bezit te hebben, uiteenloopt van ruim 60 (computer) tot bijna 200 (wasdroger), is dat meestal om niet-financiële redenen.

Al met al duiden deze bevindingen erop dat de gebruikte items geen goede indicatoren zijn voor materiële deprivatie. Weliswaar is het aannemelijk dat mensen die met betalingsachterstanden te kampen hebben, die zich om financiële redenen niet verzekeren tegen bepaalde risico's of die zich bepaalde artikelen niet kunnen veroorloven materieel gedepriveerd zijn. Tegelijkertijd blijken deze situaties zo weinig voor te komen dat het technisch moeilijk is om goede schalen te vormen. In het vervolg zullen daarom alleen de items behorend tot de subschaal 'geringe financiële armslag' in de lijst worden gehandhaafd.

Tabel 3.11

Definitieve keuze van indicatoren voor 'materiële deprivatie' (n = 648)^a

geringe financiële armslag	componentlading
vaste lasten betalen (moeilijk)	0,79
zorgen maken over geld (vaak)	0,69
rondkomen (moeilijk)	0,82
verwachting geld opzij te kunnen zetten (nee)	0,74
voldoende geld voor week vakantie (nee)	0,67
voldoende geld voor vervanging apparaten (nee)	0,72
voldoende geld voor nieuwe kleren (nee)	0,76
voldoende geld vrienden te eten vragen (nee)	0,68
voldoende geld voor lidmaatschap clubs (nee)	0,72
voldoende geld cadeautjes kopen (nee)	0,65
voldoende geld uit eten gaan (nee)	0,71
voldoende geld voor onverwachte uitgave (nooit)	0,78
Cronbach's alpha	0,92

a Alle antwoordschalen zijn nominaal dan wel ordinaal; tussen haakjes staat welk antwoord wijst op sociale uitsluiting (zie ook internetbijlage B).

Bron: SCP (Verbetering meetinstrument sociale uitsluiting '10)

Het verband met subjectieve sociale uitsluiting en met risicofactoren
Ook bij deze laatste theoretische dimensie ('materiële deprivatie') is onderzocht welke verbanden er zijn met subjectieve sociale uitsluiting en met diverse risicofactoren. Er is inderdaad een relatie met de twee variabelen die het gevoel van sociale uitsluiting beogen te meten: een hoge score op de subschaal 'geringe financiële armslag' gaat samen met zowel het gevoel niet mee te tellen in de samenleving als met het gevoel

buiten die samenleving te staan. In beide gevallen heeft de correlatie een waarde van bijna 0,40. Zoals te verwachten is, blijkt er tevens een verband te zijn met het hebben ervaren van bijvoorbeeld een ontslag, een echtscheiding of een detentieperiode. Personen die in dergelijke situaties hebben verkeer, hebben op het moment van de enquête weinig financiële armslag. De correlatie is wederom vrij hoog ($r = 0,28$).

Tabel 3.12

Verbanden tussen 'geringe financiële armslag' en diverse risicofactoren (in Pearson-correlaties)

	geringe financiële armslag
vrouw	0,13**
≥ 65 jaar	0,01
opleidingsniveau maximaal lbo/mavo	0,27**
opleidingsniveau vader maximaal basisschool	0,12**
niet-westerse migrant	0,10*
alleenstaand	0,14**
eenoudergezin met minderjarige kinderen	0,11**
paar met minderjarige kinderen	0,03
geen betaald werk	0,20**
in laatste vijf jaar werkloos geweest	0,19**
ontvangt ww, wwB of Ao-uitkering	0,05
huishouden heeft minimuminkomen	0,19**
inkomen onder modaal	0,47**
gezondheid hooguit redelijk	0,29**
heeft handicap of chronische ziekte	0,21**
in laatste vijf jaar langdurig ziek geweest	0,26**
gering subjectief welbevinden	0,35**
problemen met lezen/begrijpen Nederlands	0,10*
hulp nodig bij invullen formulieren	0,20**
maximaal twee (van vier) moderne vaardigheden	0,16**

* Significant verband tussen score op subschaal en kenmerk, $p < 0,05$.

** Significant verband tussen score op subschaal en kenmerk, $p < 0,01$.

Bron: SCP (Verbetering meetinstrument sociale uitsluiting '10)

De samenhangen met de onderzochte achtergrondkenmerken en risicofactoren lopen alle in de verwachte richting. Het zijn vooral vrouwen, laagopgeleiden, alleenstaanden

en eenoudergezinnen, niet-werkenden en mensen met een lager inkomen die relatief weinig financiële armlag hebben. Ongetwijfeld gaat het hier om groepen die elkaar deels overlappen. Ook mensen met een relatief slechte gezondheid, die hun gemoedstoestand negatief beoordelen en van wie de vaardigheden op het gebied van taal en nieuwe media te wensen overlaten, hebben een hoge schaal score. In een aantal gevallen is onduidelijk in welke richting het causale verband loopt. Zo lijkt het aannemelijk dat mensen met een slechte beheersing van de Nederlandse taal minder goede kansen op de arbeidsmarkt hebben, wat leidt tot minder financiële middelen. Omgekeerd kan het echter ook zijn dat mensen die in een moeilijke financiële situatie verkeren geen geld kunnen opbrengen om een cursus te volgen die hun kans op werk zou kunnen verbeteren. Ongeacht welk van beide redeneringen correct is, kan echter gesteld worden dat de bevindingen geheel in overeenstemming met de verwachting zijn.

Samenvattend

De bijna 40 vragen die oorspronkelijk in de enquête zijn opgenomen ter meting van de dimensie 'materiële deprivatie' bleken in eerste instantie vier onderliggende subschalen weer te geven. Deze waren te benoemen als respectievelijk 'geringe financiële armlag', 'betalingsachterstanden', 'niet verzekerd tegen risico's' en 'het ontbreken van luxe goederen'. De laatste drie schalen hadden wel een hoge interne consistentie, maar dat was het gevolg van een geringe variatie in de antwoorden: veruit de meeste respondenten hebben geen enkele achterstand in aflossingen of betalingen, hebben alle gevraagde verzekeringen afgesloten en hebben alle onderzochte luxegoederen in bezit. Bij nader inzien is daarom besloten deze drie schalen te laten vervallen.

De verbanden tussen de overgebleven subschaal 'geringe financiële armlag' en de diverse externe variabelen blijken alle in de verwachte richting te verlopen. Er zijn sterke correlaties aangetroffen met het gevoel sociaal uitgesloten te zijn en met het meegemaakt hebben van situaties waarvan aannemelijk is dat ze leiden tot enige mate van sociale uitsluiting. Bovendien is de subschaal gerelateerd aan vrijwel alle risicofactoren. Vanzelfsprekend geldt dit vooral voor het inkomensniveau, maar ook hangt een ervaren tekort op materieel gebied duidelijk samen met een gering welbevinden, een slechte gezondheid en een laag opleidingsniveau.

3.2 Van subschalen naar een algemene index

In paragraaf 3.1 is beschreven hoe we hebben onderzocht of er betrouwbare indices konden worden geconstrueerd voor de theoretische dimensies. Uit de analyses kwamen in totaal vijf subschalen naar voren. Drie daarvan betroffen respectievelijk de dimensies 'onvoldoende sociale participatie', 'onvoldoende toegang tot sociale grondrechten' en 'materiële deprivatie'. De twee overige subschalen hadden betrekking op aspecten van 'onvoldoende normatieve integratie'. Tezamen omvatten de vijf subschalen 39 items, welke nu als basis dienen voor de tweede stap in de bottom-up benadering: de constructie van de index voor het algemene begrip sociale uitsluiting. Zoals we aan het begin van paragraaf 3.1 al aangaven, gebruiken we het statistische programma Overals om tot de algemene index voor sociale uitsluiting te komen. Over-

als staat toe dat de items meerdere theoretische domeinen beslaan. Dit betekent dat de vijf gevonden subschalen tegelijkertijd – als afzonderlijke sets van indicatoren – in de analyse kunnen worden meegenomen. Op basis van de gewichten,⁴ componentladingen⁵ en categoriekwantificaties⁶ selecteren we vervolgens de variabelen die kunnen worden gezien als meting van het begrip sociale uitsluiting. Tabel 3.13 presenteert de bevindingen.

Tabel 3.13

Index voor sociale uitsluiting, op basis van de bottom-up benadering (n = 626)^a

	gewicht	componentlading
geringe sociale contacten en activiteiten (loss = 0,65)		
maak deel uit van groep vrienden (nee)	0,29	0,40
aantal mensen persoonlijke kwesties bespreken (geen)	0,44	0,51
weinig burgerlijke betrokkenheid (loss = 0,62)		
aan goede doelen geven (nee)	0,45	0,51
glas in glasbak gooien (nooit)	0,35	0,43
geen prettige en veilige woonomgeving (loss = 0,54)		
tevreden over kwaliteit woonomgeving (nee)	0,68	0,68
geringe financiële armslag (loss = 0,46)		
vaste lasten betalen (moeilijk)	0,24	0,47
voldoende geld voor vervanging apparaten (nee)	0,17	0,51
voldoende geld voor lidmaatschap clubs (nee)	0,30	0,56
voldoende geld cadeautjes kopen (nee)	0,28	0,58
eigenwaarde = 0,43		

a Alle antwoordschalen zijn nominaal dan wel ordinaal; tussen haakjes staat welk antwoord wijst op sociale uitsluiting (zie ook internetbijlage B).

Bron: Verbetering meetinstrument sociale uitsluiting (s.c.p. '10).

De subschaal 'zwak arbeidsethos en geringe integratie', onderdeel van de theoretische dimensie 'onvoldoende normatieve integratie', blijkt geen deel uit te maken van de totale index. Zes van de zeven items hadden een te lage componentlading om gehandhaafd te blijven, terwijl de loss van de overgebleven indicator – met een waarde van 0,90 – te hoog was.⁷

Van de vier andere subschalen blijkt 'geringe financiële armslag' het meest bij te dragen aan de algemene index voor sociale uitsluiting. De loss van deze subschaal is gelijk aan 0,46, waar die van 'geringe sociale contacten', 'weinig burgerlijke betrokkenheid' en 'geen prettige woonomgeving' varieert tussen 0,54 en 0,65.

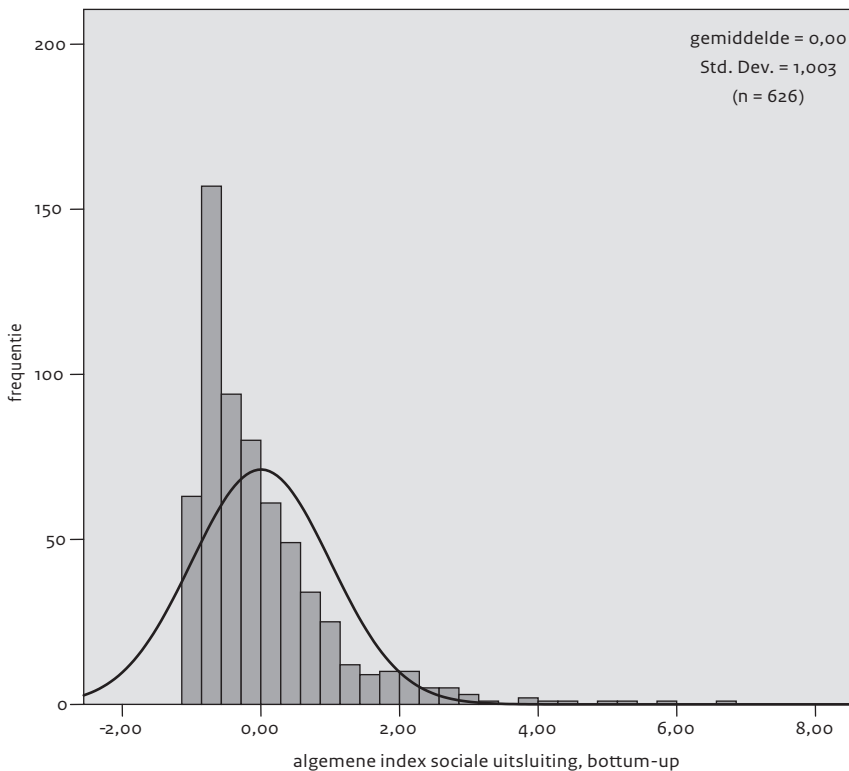
In elke subset van vragen is een aantal indicatoren uit de analyse gehaald. De lage componentladingen, veelal gecombineerd met relatief lage gewichten, duiden erop dat hun

correlatie met de index voor sociale uitsluiting gering is. Dit geldt onder andere voor de mate waarin men zijn of haar sociale contacten als oppervlakkig beoordeelt, voor het ervaren van geluidsoverlast in de buurt, en voor het al dan niet stemmen bij Tweede Kamer- of gemeenteraadsverkiezingen. Ook zijn enkele variabelen verwijderd vanwege onlogische uitkomsten. Dit is onder meer gebeurd bij de vraag naar de tijdbesteding aan sociale contacten in vergelijking met anderen, omdat zowel het antwoord 'veel minder' als het antwoord 'veel meer' duidt op sociale uitsluiting.

Er zijn in totaal negen variabelen met een componentlading van 0,30 of meer, een gewicht van 0,10 of meer en een logische ordening van de geschaalde antwoordcategorieën. Ze gaan over sociale contacten, het 'goede' willen doen, de woonomgeving, en de toereikendheid van het inkomen. Tezamen lijkt dit een nogal beperkte weergave van de vier dimensies die in theorie ten grondslag liggen aan het begrip 'sociale uitsluiting'. De canonische correlatie voor de index bedraagt 0,24.⁸ Figuur 3.1 toont de antwoordverdeling van de index.

Figuur 3.1

Antwoordverdeling van de algemene index sociale uitsluiting, bottom-up benadering

Bron: Verbetering meetinstrument sociale uitsluiting (SCP '10).

3.3 De top-down benadering

In paragrafen 3.1 en 3.2 is de bottom-up benadering aan de orde geweest, in deze paragraaf behandelen we de tweede methode om naar sociale uitsluiting te kijken, de top-down benadering. Het doel is nu in eerste instantie om een betrouwbare index voor het begrip sociale uitsluiting als zodanig te construeren. Pas daarna kijken we of de vier theoretische dimensies daarin terug te vinden zijn.

Voor de top-down benadering verrichten we eveneens een Overals-analyse. In plaats van voort te bouwen op de resultaten van eerdere analyses nemen we nu de totale vragenlijst als uitgangspunt.⁹ In afwijking van de keuzes die we in de paragrafen 3.1 en 3.2 maakten, nemen we nu ook de items met een zeer scheve antwoordverdeling in de analyse op. In enkele gevallen zijn deze samengevoegd tot een nieuwe, samengestelde variabele. Een voorwaarde hierbij is dat die nieuwe variabele in een volgende meting van sociale uitsluiting ook als één enkele enquêtevraag in de lijst kan worden opgenomen. De huidige items moeten daarom logisch en op eenvoudige wijze om te vormen zijn tot één nieuwe vraag. Een voorbeeld betreft de twee vragen waarmee is nagegaan of in het laatste jaar iemand in het huishouden een medische c.q. tandartsbehandeling nodig heeft gehad, maar niet heeft gekregen. Het item over de tandarts bleek een zeer scheve verdeling van de antwoorden op te leveren; het item over de medische zorg voldeed nog net aan het criterium van ten minste vijftien respondenten aan beide zijden van de schaal. Voor een volgende meting lijken de twee losse items eenvoudig samen te voegen tot een enkele nieuwe vraag naar het al dan niet hebben ontvangen van een noodzakelijke medische of tandheelkundige behandeling. Ook in de Overals-analyse kunnen ze daarom als samengestelde variabele worden meegenomen.

De vier theoretische dimensies komen terug door hun bijbehorende variabelen als afzonderlijke sets van indicatoren in de analyse op te nemen. Tabel 3.14 laat zien welke variabelen een voldoende hoge componentlading (0,30 of meer), een voldoende zwaar gewicht (0,10 of meer) en logisch verlopende categoriekwantificaties hebben. Deze items zijn te beschouwen als meting van het begrip sociale uitsluiting.

Tabel 3.14

Index voor sociale uitsluiting, op basis van de top-down benadering (n = 574)^a

	gewicht	componentlading
onvoldoende sociale participatie (loss = 0,42) ^b		
er zijn mensen met wie ik goed kan praten (nee)	0,18	0,39
voel me van andere mensen geïsoleerd (ja)	0,27	0,43
er zijn mensen die me echt begrijpen (nee)	0,33	0,51
contact met burens (nooit)	0,43	0,52
onvoldoende normatieve integratie (loss = 0,53)		
aan goede doelen geven (nee)	0,20	0,38
soms iets doen voor burens (nee)	0,43	0,50
glas in glasbak gooien (nooit)	0,27	0,38
werken in slechte manier om geld te verdienen (mee eens)	0,25	0,31
onvoldoende toegang tot sociale grondrechten (loss = 0,41)		
medische of tandartsbehandeling niet gekregen (nee, niet)	0,38	0,44
in buurt prettig met elkaar omgaan (oneens)	0,42	0,52
tevreden over kwaliteit woning (nee)	0,42	0,49
materiële deprivatie (loss = 0,51)		
voldoende geld om huis te verwarmen (nee)	0,32	0,45
voldoende geld voor lidmaatschap clubs (nee)	0,19	0,47
voldoende geld op visite gaan (nee)	0,24	0,44
voldoende geld voor onverwachte uitgave (nooit)	0,29	0,53
eigenwaarde = 0,53		

a Alle antwoordschalen zijn nominaal dan wel ordinaal; tussen haakjes staat welk antwoord wijst op sociale uitsluiting (zie ook internetbijlage B).

Bron: Verbetering meetinstrument sociale uitsluiting (SCP '10).

Vergelijking van de *losses* van de vier sets van indicatoren toont aan dat 'onvoldoende toegang tot sociale grondrechten' het meest bijdraagt aan de index voor sociale uitsluiting, direct gevolgd door de vragen met betrekking tot 'onvoldoende sociale participatie'. De dimensie 'onvoldoende normatieve integratie' draagt het minst bij, alhoewel de *loss* veel lager – en dus gunstiger – is dan in eerder onderzoek is gevonden (Jehoel-Gijsbers 2004: 107; Roest et al. 2010: 53).

Geen van de vier subsets blijkt de oplossing al te zeer te domineren. Nadere analyses, waarbij telkens een van de sets van indicatoren buiten beschouwing is gelaten, tonen aan dat de *losses* van de resterende sets in alle gevallen variëren tussen 0,33 en 0,55.

Daarbij is geen van de vier subsets aan te wijzen als die met consequent de laagste of juist de hoogste *loss*. Zo heeft ‘onvoldoende normatieve integratie’ de hoogste *loss* (0,55) in de variant waarin ‘onvoldoende sociale participatie’ buiten de analyse is gehouden, maar een lagere (0,39) in de variant exclusief ‘materiële deprivatie’.

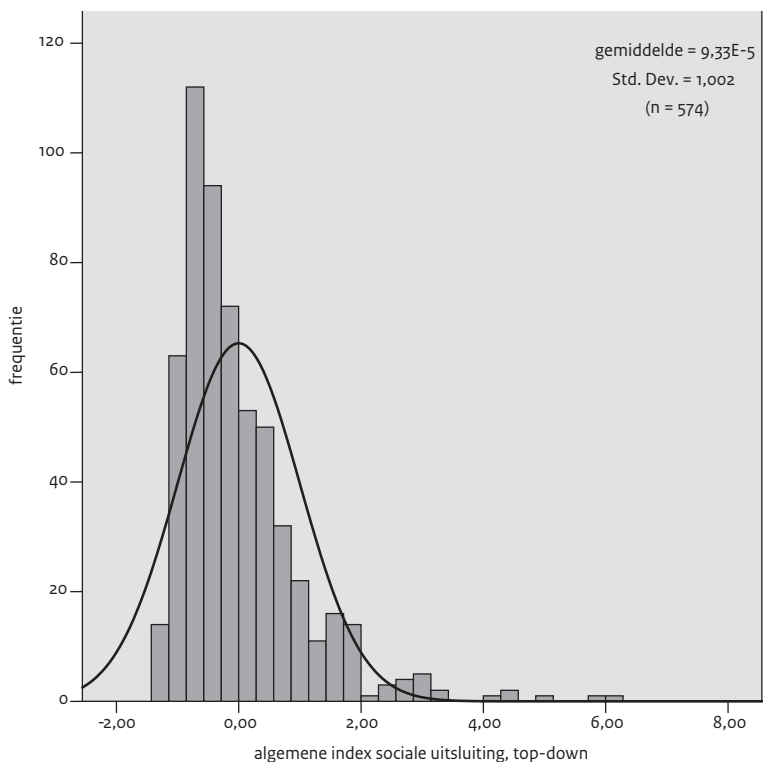
In totaal blijven er vijftien items over die aan de criteria voor de componentladingen en de gewichten voldoen. Wat opvalt is dat ze – per set van indicatoren – meerdere aspecten lijken weer te geven en zodoende een wat breder spectrum vertegenwoordigen. Zo hebben de items die de theoretische dimensie ‘normatieve integratie’ vertegenwoordigen betrekking op iets voor een ander over hebben, op betrokkenheid bij het milieu (afvalscheiding) en op de houding tegenover het verrichten van betaald werk. Voor de vragen met betrekking tot ‘toegang tot sociale grondrechten’ geldt iets soortgelijks: ze gaan over de medische zorg, de sociale omgang met buurtgenoten en de kwaliteit van de woning. Dit is een duidelijk verschil met de bevindingen op basis van de items die uit de eerdere CatPCA-analyses zijn overgebleven (zie tabel 3.13). Doordat die techniek de samenhangen op het niveau van de subschalen optimaliseert, waren de indicatoren voor de totale index voor sociale uitsluiting bij voorbaat al minder gevarieerd. De Overalsmethode heeft er vervolgens voor gezorgd dat alle ‘overbodige’ items zijn vervallen, wat de variatie nog verder heeft teruggeschroefd.

De canonische correlatie voor de index op basis van de top-down benadering is hoger dan die voor de index die uit de bottom-up benadering is voortgekomen (0,38 versus 0,24). Dit correspondeert met de lagere gemiddelde *loss* en – dus ook – de hogere eigenwaarde (0,53 versus 0,43). Figuur 3.2 laat de antwoordverdeling van de index zien.

Naast de algemene top-down index zijn ook scores te berekenen voor de vier subsets van indicatoren.¹⁰ Tabel 3.15 presenteert de verbanden tussen deze deelindices onderling en met de totale index. De samenhang tussen de subsets en de algemene index loopt uiteen van 0,68 tot en met 0,77. De correlaties tussen de subsets onderling zijn aanzienlijk zwakker, variërend tussen 0,28 en 0,44. Aangezien elke deelindex een andere theoretische dimensie representeert, is dit niet verrassend. Een sterk verband tussen de subsets zou een contra-indicatie zijn dat sociale uitsluiting een meerdimensioneel verschijnsel betreft.

Figuur 3.2

Antwoordverdeling van de algemene index sociale uitsluiting, top-down benadering

Bron: Verbetering meetinstrument sociale uitsluiting (SCP '10).

Tabel 3.15

Verbanden tussen de subsets van indicatoren (in Pearson-correlaties)

	onvoldoende sociale participatie	onvoldoende normatieve integratie	onvoldoende toegang tot sociale grondrechten	materiële deprivatie
onvoldoende sociale participatie	1,00			
onvoldoende normatieve integratie	0,41	1,00		
onvoldoende toegang tot sociale grondrechten	0,43	0,34	1,00	
materiële deprivatie	0,35	0,28	0,44	1,00
sociale uitsluiting, algemene index	0,76	0,68	0,77	0,70

Bron: SCP (Verbetering meetinstrument sociale uitsluiting '10)

Een vergelijking van de items die vermeld staan in tabel 3.14 met die in tabel 3.13 maakt duidelijk dat slechts drie ervan in beide indices voorkomen. Dit zijn de variabelen met betrekking tot het doneren aan goede doelen, het scheiden van glasafval, en de toereikendheid van het inkomen om het lidmaatschap van een sportclub of hobbyvereniging te betalen. Hoewel de twee indices dus grotendeels uit verschillende variabelen zijn samengesteld, hangen ze wel sterk met elkaar samen ($r = 0,72$). Dit duidt erop dat ze allebei, hoewel met gebruikmaking van onderling afwijkende indicatoren, tot op zekere hoogte hetzelfde construct meten. Ook de respectievelijke subsets van indicatoren van de beide indices laten een matig tot sterk verband zien; de correlaties variëren van 0,37 ('sociale contacten / sociale participatie') tot en met 0,78 ('materiële deprivatie').

3.4 De algemene indices en hun verbanden met subjectieve sociale uitsluiting en met risicofactoren

Net als eerder is gedaan voor de subschalen (zie § 3.1) gaan we na in hoeverre de scores op de twee algemene indices voor sociale uitsluiting, beschreven in de tabellen 3.13 en 3.14, samenhangen met een aantal risicofactoren. Het verband met de subjectieve ervaring van sociale uitsluiting is in beide gevallen tamelijk sterk. Voor de index op basis van de bottom-up benadering (verder ook wel: de bottom-up index) is de correlatie met de vragen 'heeft u het gevoel mee te tellen in de samenleving?' en 'heeft u wel eens het gevoel buiten de samenleving te staan?' respectievelijk 0,37 en 0,39. Voor de index op basis van de top-down benadering (de top-down index) liggen de correlaties nog iets hoger; respectievelijk 0,40 en 0,42.

Beide indices laten tevens een verband zien met de ervaring van een of meer situaties die vrijwel automatisch enige mate van sociale uitsluiting met zich meebrengen. Mensen die bijvoorbeeld een echtscheiding, een detentieperiode of een langdurige ziekte hebben meegemaakt, scoren hoger op de indices dan mensen die geen van dergelijke gebeurtenissen hebben ervaren. De samenhang bedraagt respectievelijk 0,15 en 0,13.

Tabel 3.16 toont de verbanden tussen de scores op de twee indices en een aantal risicofactoren. Net als eerder in het hoofdstuk gaat het onder meer om leeftijd, opleidingsniveau, arbeidsmarktpositie en gezondheid. Ouderen blijken volgens deze cijfers geen verhoogd risico op sociale uitsluiting te lopen. Dit is wellicht te verklaren vanuit het gegeven dat hun hogere score op 'onvoldoende sociale participatie' wordt gecompenseerd door een lagere score op 'onvoldoende normatieve integratie' en 'onvoldoende toegang tot sociale grondrechten'. Dergelijke resultaten zijn ook in de eerdere studies gevonden (o.a. Jehoel-Gijsbers 2007; Jehoel-Gijsbers en Vrooman 2008a). Een samenhang tussen de leeftijd en de mate van financiële armlaag is niet aangetroffen in dit onderzoek.

De gevonden verbanden zijn verder in overeenstemming met de verwachting. Laagopgeleiden zijn vaker sociaal uitgesloten dan middelbaar of hoogopgeleiden, terwijl ook niet-westerse migranten, alleenstaanden en alleenstaande ouders een verhoogde kans hebben sociaal uitgesloten te zijn. De relaties met de gezondheid van de betrokkene, de hoogte van het inkomen en de beheersing van de Nederlandse taal zijn eveneens naar

verwachting. Net zoals eerder onderzoek naar sociale uitsluiting heeft laten zien (bv. Jehoel-Gijsbers 2004), zijn mensen met een slechtere gezondheid, een beperkt huishoudensinkomen en problemen met het begrijpen of lezen van het Nederlands vaker sociaal uitgesloten.

Tabel 3.16

Verbanden tussen de twee indices voor sociale uitsluiting en diverse risicofactoren
(in Pearson-correlaties)

	index op basis van bottom-up benadering (n = 626)	index op basis van top-down benadering (n = 574)
vrouw	0,02	0,04
≥ 65 jaar	-0,04	-0,06
opleidingsniveau maximaal lbo/mavo	0,21**	0,12**
opleidingsniveau vader maximaal basisschool	0,06	0,08
niet-westerse migrant	0,14**	0,18**
alleenstaand	0,16**	0,16**
eenoudergezin met minderjarige kinderen	0,12**	0,13**
paar met minderjarige kinderen	-0,04	-0,05
geen betaald werk	0,16**	0,02
in laatste vijf jaar werkloos geweest	0,16**	0,19**
ontvangt ww, wwv of Ao-uitkering	0,04	-0,03
huishouden heeft minimuminkomen	0,18**	0,13**
inkomen onder modaal	0,32**	0,23**
gezondheid hooguit redelijk	0,26**	0,19**
heeft handicap of chronische ziekte	0,16**	0,09*
in laatste vijf jaar langdurig ziek geweest	0,14**	0,14**
gering subjectief welbevinden	0,29**	0,30**
problemen met lezen/begrijpen Nederlands	0,15**	0,09*
hulp nodig bij invullen formulieren	0,11**	0,06
maximaal twee (van vier) moderne vaardigheden	0,10*	0,09*

* Significant verband tussen score op subschaal en kenmerk, $p < 0,05$.

** Significant verband tussen score op subschaal en kenmerk, $p < 0,01$.

Bron: SCP (Verbetering meetinstrument sociale uitsluiting '10)

Over het algemeen vertonen de twee indices dezelfde relaties met de diverse risicofactoren, maar er zijn ook enkele opmerkelijke verschillen. Een daarvan betreft het hebben van een betaalde baan. De bottom-up index hangt hier wel mee samen, maar de top-down index absoluut niet. Een dergelijke uitkomst blijkt ook voor de risicofactor 'moeite met het invullen van formulieren'. Op het eerste gezicht lijkt de verklaring te liggen in het feit dat bij de constructie van de top-down index minder respondenten betrokken zijn dan bij de berekening van de bottom-up index.¹¹ Nadere analyse leert dat deze ruim 50 respondenten relatief vaak niet-werkzaam waren op het moment van de enquête en vaker hulp nodig hebben bij het invullen van formulieren. De score op de bottom-up index voor sociale uitsluiting betreft daarom een groep waarvan een groter deel tot een risicogroep behoort. Echter, ook wanneer de genoemde 50 respondenten uit de correlatie worden verwijderd, blijken de twee indices verschillend te reageren op de twee factoren.

De verklaring moet daarom worden gezocht bij de items waaruit de twee indices zijn samengesteld. Zoals hiervoor al is aangestipt, geeft de top-down index een breder, algemener beeld weer, waarbij 'onvoldoende sociale participatie' en 'onvoldoende toegang tot sociale grondrechten' de belangrijkste aspecten vormen. Tegelijkertijd laat nadere analyse zien dat de items uit deze subschalen over het algemeen geen verband houden met het al dan niet hebben van een betaalde baan of de moeite die men heeft bij het invullen van formulieren. De bottom-up index leunt daarentegen meer op items met betrekking tot 'financiële armslag'. Het lijkt goed denkbaar dat deze sterkere nadruk op de ervaren toereikendheid van het inkomen verantwoordelijk is voor de gevonden samenhang met de arbeidsmarktpositie en met de behoefte aan hulp bij het invullen van formulieren, een kenmerk dat wellicht (ook) van invloed is op de kansen op de arbeidsmarkt.

3.5 Sociale uitsluiting in Nederland: hoe vaak komt het voor?

De vijftien items van de top-down index leveren tezamen een bredere, gevarieerdere en technisch betere meting van sociale uitsluiting op dan de negen vragen die de bottom-up index vormen. Daarnaast komt in de eerste index beter de mening van de focusgroepen terug dat sociale uitsluiting vooral te maken heeft met betrokkenheid, zowel bij de directe, eigen omgeving als bij de samenleving als geheel (zie hoofdstuk 2). Om deze redenen kiezen we voor de top-down vragenset als het nieuwe meetinstrument voor sociale uitsluiting.

Met dit nieuwe meetinstrument proberen we (ook) vast te stellen hoeveel mensen in Nederland sociaal uitgesloten zijn en of dit aantal in de loop der tijd verandert. Het bepalen van de omvang van de groep sociaal uitgesloten personen is echter minder eenvoudig dan het in eerste instantie lijkt. De algemene index is gebaseerd op meerdere indicatoren. Alleen wanneer iemand op alle indicatoren een antwoord geeft dat duidt op de aan- of juist afwezigheid van sociale uitsluiting kan met zekerheid worden gesteld dat die persoon wel of niet sociaal uitgesloten is. De meeste mensen zullen echter een score hebben die hier tussenin ligt, terwijl er geen natuurlijke grens bestaat tussen wel en niet uitgesloten zijn.

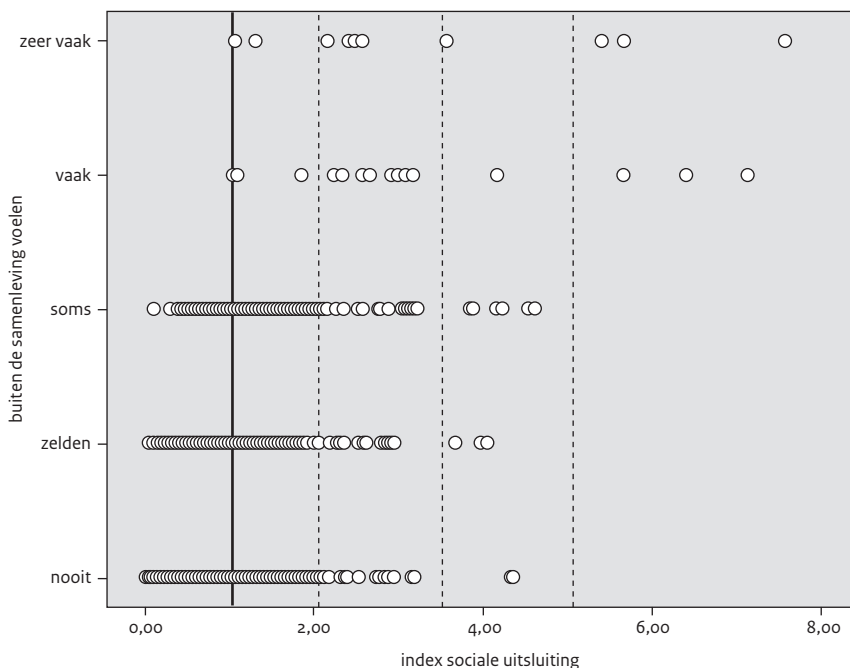
In het eerdere SCP-onderzoek naar sociale uitsluiting is dit probleem op twee verschillende manieren aangepakt, die echter geen van beide echt bevredigend zijn gebleken. Jehoel-Gijsbers (2004) legde de grens tussen wel en niet uitgesloten zijn bij de schaal-score met een standaardafwijking gelijk aan 1. Dit houdt per definitie in dat het aandeel sociaal uitgesloten personen circa 10% à 11% van de totale groep betreft. Wel kan binnen bepaalde subgroepen (vrouwen, ouderen, alleenstaanden, enz.) het aandeel met een dergelijke schaal-score afwijken van dit algemene gemiddelde. In het onderzoek van Roest et al. (2010) zijn de respondenten (kinderen van 5-17 jaar) in vier mogelijke categorieën ingedeeld op grond van het percentage indicatoren waarop ze een score hebben die verwijst naar sociale uitsluiting. Nadelen van deze methode zijn dat we weer teruggaan naar het itemniveau en dat er daarbij soms sprake is van willekeur: bij de variabele 'frequentie van contact met de bureu' bijvoorbeeld kan worden besloten dat het antwoord 'enkele keren per jaar' al duidt op sociale uitsluiting of dat dit pas geldt voor het antwoord 'nooit contact'.

In het huidige onderzoek gebruiken we nog een andere manier, waarmee we trachten de voordelen van de eerdere methoden te behouden en tegelijkertijd de bezwaren ervan te ondervangen. Net als Jehoel-Gijsbers (2004) gaan we uit van de totale schaal-score, maar nemen daarbij in plaats van de standaardafwijking een percentage van de mediaan als grens tussen wel en niet uitgesloten zijn. En net als Roest et al. (2010) delen we de onderzoeksgroep op in vier categorieën, waardoor er sprake is van een oplopende mate van sociale uitsluiting. Dit houdt in dat we drie verschillende grenswaarden, ofwel percentages van de mediaan, moeten hanteren.

Om te bepalen bij welke waarden van de mediaan men overgaat van 'niet' naar 'enigszins' sociaal uitgesloten, en wanneer iemand 'tamelijk' of 'zeer' sociaal uitgesloten is, is de antwoordverdeling van de algemene top-down index voor sociale uitsluiting afgezet tegen die van de vraag naar het gevoel buiten de samenleving te staan (zie figuur 3.3).¹² De verticale lijn in de figuur betreft de mediaan van de uitsluitingsindex, oftewel het middenpunt van de antwoordverdeling (50% van de onderzoeksgroep heeft een lagere score en 50% een hogere score).

Figuur 3.3

Scatterplot van de algemene index sociale uitsluiting (top-down benadering), afgezet tegen de variabele 'heeft u wel eens het gevoel buiten de samenleving te staan?'

Bron: SCP (Verbetering meetinstrument sociale uitsluiting '10)

Wanneer we de grens tussen 'niet' en 'enigszins' sociaal uitgesloten op de mediaan zouden leggen, zou dit betekenen dat (per definitie) 50% van de totale groep niet sociaal uitgesloten is. We nemen dan aan dat de overige 50% 'enigszins' tot 'zeer' uitgesloten is. Figuur 3.3 laat zien dat pas iets voorbij (de getransformeerde) score 2 op de uitsluitings-index het aantal personen dat zich nooit of zelden buiten de samenleving voelt staan, begint af te nemen. Besloten is de grens tussen 'niet' en 'enigszins' sociaal uitgesloten op dat punt (200% van de mediaan, eerste stippellijn) te leggen. Aan de hand van de scatterplot is verder besloten dat voor de andere categorieën de grenzen dienen te liggen bij 350% respectievelijk 500% van de mediaan (zie tweede en derde stippellijn). Tabel 3.17 presenteert per categorie het gewogen aandeel respondenten dat deze keuzes oplevert, alsmede het absolute aantal in de volwassen Nederlandse bevolking. Zoals de tabel laat zien, zijn er volgens deze berekening ruim 625.000 mensen van 18 jaar of ouder die te kampen hebben met een tamelijk of zeer ernstige mate van sociale uitsluiting. Overigens is dit mogelijk een onderschatting, aangezien de enquête is afgenomen bij een steekproef van mensen die vaker aan onderzoek meewerken. Wellicht voelen ze zich meer betrokken bij de samenleving dan mensen die niet (regelmatig) aan dergelijke projecten deelnemen.

Tabel 3.17

Omvang van sociale uitsluiting in Nederland, op basis van algemene top-down index (in gewogen percentages en absolute aantallen)

	gewogen percentage in de responsgroep	aantal in de bevolking, ≥ 18 jaar (x 1000) ^a
niet of nauwelijks sociaal uitgesloten	80,8	10.553
enigszins sociaal uitgesloten	14,5	1.894
tamelijk sociaal uitgesloten	3,4	444
zeer sociaal uitgesloten	1,4	183
totaal	100	13.061

a Door afronding komen de aantallen na optelling hoger uit dan het genoemde totaal.

Bron: SCP (Verbetering meetinstrument sociale uitsluiting '10)

Ook voor de subsets van indicatoren kunnen scores worden berekend. Indien we daarbij dezelfde grenswaarden hanteren tussen de verschillende maten van uitsluiting (twee keer, resp. drieënhalve keer en vijf keer de mediaan) als bij de totale index, dan blijkt bijna 15% van de bevolking tamelijk of zeer uitgesloten te zijn op het terrein van sociale participatie (zie tabel 3.18). Ten aanzien van de overige dimensies van sociale uitsluiting loopt het aandeel tamelijk of zeer uitgesloten personen uiteen van 7% (onvoldoende toegang tot sociale grondrechten) tot 22% (materiële deprivatie).

Tabel 3.18

Omvang van sociale uitsluiting, per dimensie (in gewogen percentages)

	onvoldoende sociale participatie	onvoldoende normatieve integratie	onvoldoende toegang tot sociale grondrechten	materiële deprivatie
niet of nauwelijks uitgesloten	72,9	69,4	79,5	71,9
enigszins uitgesloten	12,2	20,3	13,7	5,7
tamelijk uitgesloten	7,0	8,4	5,8	5,3
zeer uitgesloten	7,8	1,8	1,0	17,0

Bron: SCP (Verbetering meetinstrument sociale uitsluiting '10)

3.6 Samenvatting en conclusie

In dit hoofdstuk hebben we gezocht naar goede, betrouwbare indices voor sociale uitsluiting en de vier dimensies die theoretisch aan dit begrip zijn te onderscheiden. Dit hebben we op twee verschillende manieren gedaan: via een bottom-up benadering en via een top-down benadering. In het eerste geval zijn we begonnen met de indexconstructie voor de dimensies, om vervolgens na te gaan of ze tezamen ook sociale

uitsluiting meten. Hiervoor is gebruikgemaakt van categoriale principale componentenanalyses, aangevuld met het statistische programma Overals. In het tweede geval vormde het algemene begrip sociale uitsluiting het uitgangspunt en waren we pas in tweede instantie geïnteresseerd in de subschalen. Bij deze benadering konden we volstaan met een Overals-analyse.

Bottom-up methode: van items naar subschalen naar algemene index

In de herziene vragenlijst die we in deze derde fase van het onderzoek aan bijna 650 respondenten hebben afgenomen, waren in totaal 203 items met betrekking tot sociale uitsluiting opgenomen. Per dimensie varieerde het aantal indicatoren van 38 ('onvoldoende normatieve integratie') tot en met 81 ('onvoldoende toegang tot sociale grondrechten').

Voor elke dimensie is het mogelijk gebleken om met behulp van CatPCA tot een betrouwbare index te komen. Wel zijn er verschillen in de inhoudelijke kwaliteit van die indices. Voor de dimensies 'onvoldoende sociale participatie' en 'materiële deprivatie' zijn subschalen gevonden die de kern van deze begrippen redelijk goed lijken weer te geven, maar voor de beide andere dimensies kan dit niet met dezelfde stelligheid worden beweerd. Voor 'onvoldoende normatieve integratie' kwamen twee subschalen naar voren. Een daarvan meet het arbeidsethos in combinatie met integratie in Nederland. De tweede subschaal bevat vragen over het stemgedrag, het geven aan goede doelen en het scheiden van glas- en papierafval en is omschreven als 'weinig burgerlijke betrokkenheid'. Voor de dimensie 'onvoldoende toegang tot sociale grondrechten' kwamen we uiteindelijk wel tot één enkele index. Deze doet echter geen recht aan de variatie aan grondrechten waarnaar gevraagd is in de enquête, maar heeft uitsluitend betrekking op het recht op een veilige woonomgeving. Tezamen omvatten de vijf subschalen 39 items. Een belangrijke vraag is of we met de gevonden indices inderdaad (aspecten van) sociale uitsluiting meten. Om dit vast te stellen, hebben we gekeken naar de verbanden met twee vragen naar het gevoel niet mee te tellen in de samenleving, respectievelijk het gevoel buiten de samenleving te staan. Drie van de vijf subschalen blijken significant en in de verwachte richting gecorreleerd te zijn met deze indicatoren voor subjectieve sociale uitsluiting. Dit zijn de schalen die zijn gevonden voor de dimensies 'onvoldoende sociale participatie', 'onvoldoende toegang tot sociale grondrechten' en 'materiële deprivatie'. De twee subschalen die als representant van de dimensie 'onvoldoende normatieve integratie' fungeren, zijn niet of slechts zwak gerelateerd aan het gevoel buitengesloten te zijn van de samenleving. Dit suggereert dat deze dimensie opnieuw, net als in de eerdere studies naar sociale uitsluiting (zie Jehoel-Gijsbers 2004; Roest et al. 2010), niet erg indicatief is voor het algemene begrip sociale uitsluiting.

Net als in de eerdere studies naar sociale uitsluiting is het programma Overals gebruikt om tot een algemene index voor dit begrip te komen. De analyse bouwde voort op de bevindingen van de CatPCA-analyses; als input dienden alleen die variabelen die als goede indicatoren voor de afzonderlijke dimensies uit de bus waren gekomen. Deze procedure leverde een index op die zich in principe leent als meting van het begrip sociale uitsluiting. De index bestaat negen items, die tezamen vier van de vijf eerder gevonden subschalen vertegenwoordigen. De schaal 'zwak arbeidsethos en geringe integratie'

bleek geen stand te kunnen houden in de algemene index. De negen overgebleven indicatoren hebben betrekking op (onvoldoende) sociale contacten, 'goed willen doen', de woonomgeving en de toereikendheid van het inkomen. Zoals gezegd zijn hiermee vier subschalen vertegenwoordigd, maar dit betreft wel een inhoudelijk zeer beperkte weergave. De mate van sociale uitsluiting is met deze index teruggebracht tot de aan- of afwezigheid van het gevoel tot een groep te behoren, in een redelijke buurt te wonen en financiële armslag te hebben, gecombineerd met het (niet) geven aan goede doelen en het (niet) scheiden van glasafval.

Top-down methode: zonder tussenstap op zoek naar een algemene index

In de top-down benadering zijn we teruggekeerd naar de totale vragenlijst en hebben we een analyse verricht waarbij in beginsel weer (vrijwel) alle enquêtevragen waren betrokken. Hieruit komt een index naar voren die in totaal vijftien variabelen bevat, afkomstig uit alle vier theoretische dimensies. Per set van indicatoren lijken ze meer verschillende aspecten weer te geven dan in het geval van de bottom-up index. De vragen die de dimensies 'onvoldoende sociale participatie' en 'materiële deprivatie' vertegenwoordigen, zijn nog het meest eenduidig: ze gaan over gevoelens van sociaal isolement, inclusief het contact met burens, respectievelijk over de ervaring van materiële tekorten. Bij dit laatste komen overigens zowel basisbehoeften (een goede verwarming van het huis) als meer 'luxe' zaken (op visite gaan, lidmaatschap van een club) aan de orde. De vragen die de dimensies 'onvoldoende normatieve integratie' en 'onvoldoende toegang tot sociale grondrechten' beogen te meten, behandelen diverse aspecten. In het eerste geval gaat het om iets voor een ander overhebben, maar ook om betrokkenheid bij het milieu en de houding tegenover betaald werk. In het tweede geval hebben de vragen betrekking op de toegang tot de medische zorg, de omgang met mensen in de buurt waar men woont en de kwaliteit van de woning.

De gevarieerdere set van indicatoren, zowel in de totale index als per theoretische dimensie, vormt een belangrijk voordeel van deze top-down index. Technisch gesproken gaat de voorkeur eveneens naar deze variant uit; de gemiddelde *loss* is lager, waardoor de eigenwaarde van de index duidelijk hoger uitvalt. Bovendien is de canonische correlatie aanzienlijk hoger: 0,38 versus 0,24. Een derde reden om te kiezen voor deze index is dat hij inhoudelijk gezien meer overeenkomt met de opvattingen van de deelnemers aan de focusgroepen. Zoals uit hoofdstuk 2 naar voren kwam, associëren mensen 'sociale uitsluiting' spontaan vooral met betrokkenheid, zowel bij andere mensen als bij de maatschappij. De aspecten die men daarbij heeft genoemd, komen in belangrijke mate terug in de top-down index. Tot slot blijken de samenhangen met een aantal achtergrondkenmerken en risicofactoren in veruit de meeste gevallen in de verwachte richting te lopen. Het zijn onder meer de laagopgeleiden, de niet-westerse migranten en de alleenstaanden of alleenstaande ouders die een verhoogde kans op sociale uitsluiting hebben. Hetzelfde geldt daarnaast voor mensen met een relatief slechte gezondheid, een geringer welbevinden, een beperkt inkomen en/of een slechtere beheersing van de Nederlandse taal. Naast de positieve kenmerken van de top-down index zijn er ook enkele kanttekeningen te maken. Deze hebben betrekking op de items die de dimensie 'normatieve integratie' vertegenwoordigen. Ze gaan over het geven van geld aan goede doelen, iets doen voor

de buren, over afvalscheiding en over de houding tegenover werk. Dit wijst op betrokkenheid bij zowel de directe als de wijdere omgeving, maar het is de vraag of hiermee de breedte van het begrip normatieve integratie volledig tot zijn recht komt. Zaken als asociaal of delinquent gedrag, arbeidsethos en aanpassing aan de (ongeschreven) regels van de Nederlandse samenleving zijn er niet in terug te vinden. Er is dan ook wat voor te zeggen om deze subset te hernoemen tot 'sociale verbondenheid', hetgeen beter weerspiegelt wat de desbetreffende items meten.¹³

Noten

- 1 De bevindingen in verband met het huishoudinkomen dienen met voorzichtigheid te worden geïnterpreteerd. Het gaat om inkomensgegevens zoals door de respondenten opgegeven, die bovendien verouderd kunnen zijn.
- 2 Niet alleen de componentladingen, maar ook de categoriekwantificaties van een variabele zijn van belang. Categoriekwantificaties zijn getallen die CatPCA toekent aan de categorieën van een variabele ter vervanging van de oorspronkelijke waarden van die categorieën. De nieuwe, getransformeerde variabele is te beschouwen als een variabele op intervalniveau, geschikt om correlaties met de principale componenten te berekenen (Van den Berg 1988).
- 3 Zie noot 2.
- 4 Gewichten zijn vergelijkbaar met regressiecoëfficiënten en geven aan in hoeverre elke indicator bijdraagt aan de totale index. We hanteren hier als vuistregel dat een gewicht ten minste een waarde van 0,10 dient te hebben.
- 5 Componentladingen zijn de correlaties tussen de indicatoren en de algemene index. Bij Overals dient een componentlading gelijk te zijn aan 0,30 of meer.
- 6 Categoriekwantificaties zijn de getallen die Overals toekent aan de categorieën van een nominale of ordinale variabele, waardoor die kan worden beschouwd als een variabele op intervalniveau. Net als bij CatPCA dienen de categoriekwantificaties logisch te verlopen: de kwantificatie moet hoger zijn naarmate een antwoordcategorie meer op sociale uitsluiting duidt. Hier is gekeken naar de *single category coordinates*, waarbij de kwantificaties zijn vermenigvuldigd met het gewicht van de indicator.
- 7 De *loss* geeft per dimensie (we kijken hier alleen naar de eerste dimensie van de Overals-oplossing) en per set van indicatoren weer hoeveel procent van de variantie *niet* verklaard wordt door de gewogen combinatie van variabelen. De waarde van de *loss* varieert tussen 0 en 1, maar dient zo laag mogelijk te zijn.
- 8 De canonische correlatie geeft de samenhang tussen de sets van indicatoren weer. De berekening gebeurt aan de hand van de volgende formule: $rd = ((K \times Ed) - 1) / (K - 1)$, waarbij d = de dimensie, K = het aantal sets en E = de eigenwaarde.
- 9 Een aantal doorvraagitems, alle met betrekking tot de dimensie 'onvoldoende toegang tot sociale grondrechten', is buiten beschouwing gelaten. Het gaat hier om de vragen naar de reden waarom iemand een noodzakelijke medische c.q. tandartsbehandeling niet heeft gekregen, om de reden waarom men wil verhuizen, om de vraag door wie men zich gediscrimineerd voelt, en om de redenen waarom iemands betaalde baan niet aansluit bij zijn of haar opleiding. Het besluit om deze items te negeren, komt voort uit het feit dat ofwel geen van de antwoorden bepalend lijkt te zijn voor sociale uitsluiting, ofwel niet is aan te geven *welk* antwoord het meest bepalend is. Voor de mate van sociale

uitsluiting is het bijvoorbeeld wel van belang dat men zich gediscrimineerd voelt, maar zal het minder uitmaken wie zich daaraan schuldig maakt.

- 10 Het is mogelijk om op basis van de Overals-resultaten scores te berekenen voor de afzonderlijke subsets van indicatoren. Dit gebeurt in drie stappen: a) elke categorie van elke bij de analyse betrokken variabele hercoderen tot de categoriekwantificatie die door Overals is gegeven; b) per variabele vermenigvuldigen met het gewicht dat door Overals is gegeven; en c) per subset van indicatoren de variabelen bij elkaar optellen (zie Boelhouwer 2010: 194).
- 11 In beide gevallen zijn alleen die respondenten bij de analyse betrokken die op hooguit één set van indicatoren een of meer ontbrekende waarden hebben. Aangezien de kans op ontbrekende waarden toeneemt bij een groter aantal items, vielen bij de Overals op basis van de totale vragenlijst meer respondenten uit.
- 12 De antwoordverdeling van de index voor sociale uitsluiting is zodanig getransformeerd dat de laagste score gelijk is aan nul. De opnieuw berekende mediaan bedroeg 1,0361. Het feit dat de mediaan nu een positieve waarde heeft, maakte het eenvoudiger om logische percentages van de mediaan te kiezen als grenswaarden voor de mate van sociale uitsluiting.
- 13 Een meer technische kanttekening in verband met de vragen voor 'onvoldoende normatieve integratie' (of: 'lage sociale verbondenheid') is dat ze mogelijk zijn geselecteerd omdat ze sterk samenhangen met items uit de andere dimensies van sociale uitsluiting. Zo is het denkbaar dat iemand geen geld geeft aan goede doelen omdat hij of zij materiële tekorten ervaart. Op dezelfde wijze kan men minder geneigd zijn de burens te helpen wanneer de omgang in de buurt niet prettig is (onderdeel van 'onvoldoende toegang tot sociale grondrechten') of wanneer men zelden of nooit contact heeft met de burens ('onvoldoende sociale participatie'). Nadere analyse leert echter dat de verbanden tussen de items voor 'sociale verbondenheid' en de overige items van de index over het algemeen vrij zwak zijn. Zelfs de sterkste correlatie, namelijk tussen de items 'soms iets doen voor de burens' en 'frequentie van contact met de burens', heeft slechts een waarde van 0,46. De gedachte dat deze subset van indicatoren alleen bijdraagt aan de algemene index vanwege een samenhang met bepaalde items uit andere subsets, wordt daarom niet ondersteund door de gegevens.

4 Slotbeschouwing

In dit afsluitende hoofdstuk plaatsen we de bevindingen van deze methodische studie in een ruimere context. We bespreken kort de betekenis van sociale uitsluiting in beleid en wetenschap, waarna we kort refereren aan de lacunes die uit het eerdere onderzoek naar dit begrip zijn gebleken. Na een bespreking van de resultaten van de huidige studie geven we aan in hoeverre het instrument lijkt te zijn verbeterd door de benadering die wij hebben gekozen.

4.1 De betekenis van sociale uitsluiting

Het begrip ‘sociale uitsluiting’ is de afgelopen twintig jaar vooral op Europees niveau steeds centraler komen te staan. Het EU-beleid richtte zich aanvankelijk op ‘de bestrijding van armoede’, maar in de loop der tijd is deze formulering aangepast tot ‘het tegengaan van armoede en sociale uitsluiting’. Sinds enkele jaren geeft men de voorkeur aan een positiever begrip en spreekt men liever van ‘(het bevorderen van) sociale insluiting’, hoewel dit in de praktijk geen gevolgen heeft voor de beleidsinterventies. Terwijl sociale uitsluiting (of insluiting) dus een belangrijk speerpunt is van de Europese Unie, is niet echt duidelijk wat de EU onder dit begrip verstaat, van welke definitie ze uitgaat. Zoals in hoofdstuk 1 al is beschreven, heeft de EU ervoor gekozen de incidentie van sociale uitsluiting af te meten aan de aanwezigheid van bepaalde risicofactoren. In eerste instantie betrof dit een veelheid van factoren, waaronder een laag inkomen, schooluitval, een zwakke gezondheid en echtscheiding. Later, in 2010, is deze lijst teruggebracht tot drie sociaaleconomische indicatoren: een relatief gering huishoudensinkomen (minder dan 60% van het mediane besteedbare inkomen in het land), materiële tekorten en een lage deelname aan de formele arbeidsmarkt.

Aan een wetenschappelijke conceptualisering van sociale uitsluiting worden striktere voorwaarden verbonden: er dient sprake te zijn van een waarneembaar verschijnsel dat een goede weerspiegeling is van het onderliggende theoretisch begrip, en van een betrouwbare meting van het operationele begrip. Daarnaast moeten de betrokken actoren zich kunnen herkennen in de manier van meting en de uitkomsten, en moet het meetinstrument eenvoudig en efficiënt kunnen worden toegepast in de onderzoekspraktijk. Het SCP heeft de afgelopen jaren een meetinstrument voor sociale uitsluiting ontwikkeld dat zo veel mogelijk aan deze criteria voldoet. Sociale uitsluiting is daarbij gedefinieerd als een toestand waarin sprake is van achterstand in termen van sociale participatie en normatieve integratie (sociaal-culturele uitsluiting), op materieel gebied en wat betreft de toegang tot sociale grondrechten (economisch-structurele uitsluiting). Deze definitie overlapt tot op zekere hoogte de manier waarop het verschijnsel sinds kort in EU-verband in kaart wordt gebracht. In beide gevallen vormt materiële deprivatie immers een van de indicatoren waaraan sociale uitsluiting wordt afgemeten. Terwijl de EU-benadering beperkt blijft tot sociaaleconomische differentiaties, is de SCP-definitie echter multidimensioneel. Bovendien maakt deze definitie nadrukkelijk onderscheid tussen de toestand van sociale uitsluiting en de risicofactoren die de kans op sociale

uitsluiting vergroten. In de SCP-methodiek worden de EU-indicatoren 'kans op armoede' en 'lage arbeidsintensiteit' niet aangemerkt als kenmerken van sociaal uitgesloten zijn, maar als risicofactoren.

4.2 Lacunes in de bestaande meting van sociale uitsluiting

De afgelopen jaren is het bestaande meetmodel in verschillende varianten toegepast in een aantal SCP-onderzoeken. Hieruit bleek telkens dat voor 'onvoldoende sociale participatie' en 'materiële deprivatie' goede, betrouwbare indices zijn te maken, maar dat de beide andere dimensies ('onvoldoende normatieve integratie' en 'onvoldoende toegang tot sociale grondrechten') in dit opzicht problematischer zijn. Dit laatste ligt ten dele aan de beschikbare data; over het algemeen zijn in de reguliere surveys alleen gegevens voorhanden met betrekking tot materiële deprivatie en sociale participatie, en daarnaast enkele aspecten van sociale grondrechten.

Ook in de gevallen waarin het databestand wel gegevens over normatieve integratie bevat, leveren die tot nu toe niet de gewenste resultaten op. Voor zover er een goede deelschaal kan worden gevormd, blijkt deze niet samen te hangen met de andere aspecten van sociale uitsluiting. Een mogelijke oorzaak is dat we steeds de verkeerde vragen hebben gesteld om normatieve integratie te meten. Daarnaast kan het zijn dat normatieve integratie alleen als theoretisch construct van belang is, maar empirisch geen aspect van sociale uitsluiting vormt.

Een laatste lacune in de bestaande meting van sociale uitsluiting betreft het vaststellen van de grens tussen wel en niet uitgesloten zijn. Alleen wanneer iemand consequent bij alle indicatoren een antwoord geeft dat duidt op de aan- of afwezigheid van sociale uitsluiting kunnen we hierover een duidelijke uitspraak doen; in alle andere gevallen zal de afbakening tot op zekere hoogte willekeurig zijn.

Ons onderzoek had tot doel inzicht te verkrijgen in de manier waarop sociale uitsluiting het best kan worden gemeten, in de hoop daarmee tegelijkertijd de nadelen van de bestaande meting weg te nemen. Hiertoe hebben we drie onderzoeksfases doorlopen. Allereerst organiseerde onderzoeksbureau Veldkamp, dat het veldwerk heeft verricht, vier focusgroepbijeenkomsten. De leden van deze groepen discussieerden over de definitie van sociale uitsluiting en oordeelden over de vragen die in eerdere studies zijn gebruikt om dit begrip in beeld te brengen. In de tweede fase is de herziene vragenlijst aan acht personen voorgelegd, die individueel hun oordeel mochten geven over de duidelijkheid en begrijpelijkheid van de items. De derde en laatste fase van het onderzoek betrof de afname van de (vooralnog) definitieve versie van de vragenlijst aan een representatieve steekproef uit de Nederlandse bevolking van 18 jaar of ouder. Op grond van de gegevens van bijna 650 respondenten zijn we op diverse wijzen nagegaan of er een betrouwbare index was te construeren, die in het vervolg als meetinstrument voor sociale uitsluiting kan dienen.

4.3 Naar een verbeterd meetinstrument voor sociale uitsluiting: de resultaten van het project

Uit de focusgroepen kwam naar voren dat mensen het begrip ‘meedoen aan de samenleving’ vooral associëren met betrokkenheid bij andere mensen en bij de maatschappij, met ‘je aanpassen aan de regels van de samenleving’ en met ‘elkaar fatsoenlijk behandelen’. Deze uitkomsten geven aan dat de dimensies ‘onvoldoende sociale participatie’ en ‘onvoldoende normatieve integratie’ het meest leven voor de respondenten. Ook laatstgenoemde dimensie maakt naar het oordeel van de focusgroepen dus wel degelijk deel uit van sociale uitsluiting. De eerder geopperde mogelijkheid dat normatieve integratie alleen voor onderzoekers een relevant begrip is (zie hoofdstuk 1), vindt daarom geen empirische ondersteuning.

In de discussie kwamen ‘materiële deprivatie’ en ‘onvoldoende toegang tot sociale grondrechten’ aanzienlijk minder vaak spontaan naar boven, al vond men desgevraagd wel dat ook deze aspecten onder het begrip sociale uitsluiting vielen. De toegang tot sociale grondrechten werd met name weinig genoemd, omdat de deelnemers het recht op voorzieningen als gezondheidszorg en onderwijs als vanzelfsprekend ervaren. Iedere focusgroep kreeg tijdens de bijeenkomst tevens de gelegenheid een oordeel te geven over de vragen die in eerdere studies naar sociale uitsluiting zijn gebruikt. Over het algemeen vonden de deelnemers dat de items relevant waren en geschikt als meting van het desbetreffende aspect van sociale uitsluiting. Toch kwamen ze ook met suggesties ter verbetering van de vragenlijst. Op grond hiervan is onder meer besloten om bij de dimensie ‘onvoldoende normatieve integratie’ zo veel mogelijk te vragen naar gedrag in plaats van naar opvattingen. De achterliggende aanname is dat er geen sprake is van niet-geïntegreerd zijn als iemand vindt dat regelovertreding soms gerechtvaardigd is, maar pas als hij of zij daadwerkelijk (naar eigen opgave) bepaalde regels heeft overtreden.

Op grond van deze en andere opmerkingen van de deelnemers aan de vier focusgroepen zijn er in de vragenlijst items aangevuld, geherformuleerd en verwijderd. De herziene versie van de lijst is in de tweede fase van het onderzoek aan acht individuele respondenten voorgelegd, met het doel te achterhalen hoe men de vragen interpreteert, of men de formuleringen begrijpelijk vindt en of de aangeboden antwoordcategorieën logisch en duidelijk zijn. Aan de hand van de opmerkingen die door de deelnemers zijn gemaakt, is de lijst verder aangepast. In vrijwel alle gevallen ging het om kleine wijzigingen in de vraagformulering of de antwoordcategorieën.

In de derde onderzoeksfase is de definitieve versie van de vragenlijst bij een representatieve steekproef uit de volwassen Nederlandse bevolking afgenomen. Iets minder dan 650 personen hebben de enquête via internet of schriftelijk ingevuld. Bij de analyse van deze gegevens zijn twee benaderingen gevolgd. In de eerste is het meetmodel (zie figuur 1.2) ‘bottom-up’ benaderd: eerst is getracht een zo goed mogelijke (beknopte) schaal voor de afzonderlijke dimensies te maken, waarna bezien werd of die schalen onderling zodanig samenhangen dat zij tot een goede algemene index voor sociale uitsluiting konden leiden. Bij de top-down benadering is simultaan gekeken of de items bijdroegen aan de afzonderlijke dimensies, en of de dimensies indicatief waren voor

het algemene concept. Hieruit bleek dat sociale uitsluiting meer is dan de som der delen: de top-down benadering levert een bredere, gevarieerdere en technisch betere meting van sociale uitsluiting op. Dit resulteerde in een algemene index van vijftien items, waarbij elk van de theoretische dimensies met drie à vier items in de vragenreeks vertegenwoordigd is (zie tabel 4.1). Anders dan in de eerdere studies naar sociale uitsluiting dragen de hier gekozen vragen over 'onvoldoende normatieve integratie' bij aan de algemene index.

Tabel 4.1

Index voor sociale uitsluiting, op basis van de top-down benadering (n = 574)^a

	gewicht	componentlading
onvoldoende sociale participatie (loss = 0,42) ^b		
er zijn mensen met wie ik goed kan praten (nee)	0,18	0,39
voel me van andere mensen geïsoleerd (ja)	0,27	0,43
er zijn mensen die me echt begrijpen (nee)	0,33	0,51
contact met burens (nooit)	0,43	0,52
onvoldoende normatieve integratie (loss = 0,53)		
aan goede doelen geven (nee)	0,20	0,38
soms iets doen voor burens (nee)	0,43	0,50
glas in glasbak gooien (nooit)	0,27	0,38
werken in slechte manier om geld te verdienen (mee eens)	0,25	0,31
onvoldoende toegang tot sociale grondrechten (loss = 0,41)		
medische of tandartsbehandeling niet gekregen (nee, niet)	0,38	0,44
in buurt prettig met elkaar omgaan (oneens)	0,42	0,52
tevreden over kwaliteit woning (nee)	0,42	0,49
materiële deprivatie (loss = 0,51)		
voldoende geld om huis te verwarmen (nee)	0,32	0,45
voldoende geld voor lidmaatschap clubs (nee)	0,19	0,47
voldoende geld op visite gaan (nee)	0,24	0,44
voldoende geld voor onverwachte uitgave (nooit)	0,29	0,53
eigenwaarde = 0,53		

a De antwoordschalen zijn nominaal dan wel ordinaal; tussen haakjes staat welk antwoord wijst op sociale uitsluiting (zie ook bijlage B, te vinden via www.scp.nl bij het desbetreffende rapport).

b De loss geeft per set van variabelen weer hoeveel procent van de variantie niet verklaard wordt door de gewogen combinatie van die variabelen. De loss dient zo laag mogelijk te zijn.

Bron: SCP (Verbetering meetinstrument sociale uitsluiting '10)

In paragraaf 4.2 gingen we kort in op het probleem dat er bij het bepalen van het aantal sociaal uitgesloten personen geen natuurlijke grens bestaat tussen wel en niet

uitgesloten zijn. De scheidslijn tussen degenen die wel te maken hebben met een zekere mate van sociale uitsluiting en degenen voor wie dat niet geldt, zal daarom altijd op een tamelijk willekeurig punt liggen. In het huidige onderzoek nemen we, uitgaand van de schaalscore op basis van de top-down benadering, 200% van de mediaan als grens tussen de wel en niet uitgesloten groep. Binnen de eerste groep maken we vervolgens onderscheid tussen ‘enigszins’, ‘tamelijk’ en ‘zeer’ uitgesloten personen. De bijbehorende grenzen liggen op respectievelijk 350% en 500% van de mediaan. Volgens deze berekening zijn er in Nederland ruim 625.000 mensen van 18 jaar of ouder die te kampen hebben met een tamelijk of zeer ernstige mate van sociale uitsluiting. Dit is iets minder dan 5% van de bevolking van die leeftijd (zie tabel 4.2). Ook voor de sets van indicatoren die de vier theoretische dimensies vertegenwoordigen, zijn scores te berekenen. Het aandeel tamelijk of zeer uitgesloten personen loopt dan uiteen van 7% (onvoldoende toegang tot sociale grondrechten) tot 22% (materiële deprivatie).

Tabel 4.2

Omvang van sociale uitsluiting, totaal en per dimensie (in gewogen percentages)

	sociale uitsluiting, totale index	onvoldoende sociale participatie	onvoldoende normatieve integratie	onvoldoende toegang sociale grondrechten	materiële deprivatie
niet of nauwelijks uitgesloten	80,8	72,9	69,4	79,5	71,9
enigszins uitgesloten	14,5	12,2	20,3	13,7	5,7
tamelijk uitgesloten	3,4	7,0	8,4	5,8	5,3
zeer uitgesloten	1,4	7,8	1,8	1,0	17,0

Bron: SCP (Verbetering meetinstrument sociale uitsluiting '10)

4.4 Conclusies

In grote lijnen heeft het project aan de doelstellingen beantwoord. Er is een beknopte set van indicatoren gevonden, die gemakkelijk in toekomstig onderzoek kan worden toegepast. De (verbeterde) vragen dekken alle dimensies, en omgekeerd hebben deze laatste elk betrekking op een redelijke verscheidenheid aan onderwerpen. Het is ook mogelijk gebleken een algemene schaal voor sociale uitsluiting te construeren, met inbegrip van het voorheen lastige aspect ‘onvoldoende normatieve integratie’. Alle schalen zijn ook extern gevalideerd; ze hangen op de verwachte wijze samen met theoretische risicofactoren en met de subjectief ervaren sociale uitsluiting van de respondenten. Door de inzet van focusgroepen en het organiseren van individuele interviews is het instrument bovendien vermoedelijk herkenbaar voor de betrokkenen. Het instrument is in beginsel toepasbaar voor de gehele volwassen bevolking. Voor kinderen zal, gezien hun specifieke behoeften, omstandigheden, ontwikkeling en de afhankelijkheid van hun ouders, een afzonderlijke meetwijze noodzakelijk blijven (Roest et al. 2010).

Als beleid zich ten doel stelt sociale uitsluiting in kaart te brengen, leent het instrument zich goed voor monitoring, zeker omdat de verschillende aspecten van sociale uitsluiting

in beginsel in verband kunnen worden gebracht met risicofactoren op micro-, meso- en macroniveau (zie figuur 1.1). De directe meting van sociale uitsluiting in combinatie met zo'n causale analyse lijkt meer aanknopingspunten voor beleid te kunnen bieden dan de drie sociaaleconomische indicatoren die in 2010 op EU-niveau zijn aanbevolen. Toch zijn er ook nog enkele kanttekeningen bij het instrument te plaatsen, met name bij de meting van 'onvoldoende normatieve integratie'. Hoewel deze dimensie voldoende blijkt bij te dragen aan de algemene index, lijkt ze inhoudelijk een tamelijk smal spectrum weer te geven. Een aantal zaken die de deelnemers aan de focusgroepen belangrijk vonden, keert er niet in terug. Dit geldt bijvoorbeeld voor asociaal of crimineel gedrag, voor arbeidsethos en voor de aanpassing aan de (Nederlandse) samenleving. Aan de andere kant passen de uiteindelijk overgebleven onderwerpen wel goed bij de betrokkenheid bij de eigen en wijdere omgeving, die in de focusgroepen als een centraal aspect van sociale uitsluiting naar voren kwam. Een ander voordeel is dat de meeste van deze items (namelijk drie van de vier) betrekking hebben op het eigen gedrag, zodat ze iets zeggen over de normatieve integratie van de respondent zelf en niet over die van 'de anderen'. Doordat ze betrekking hebben op eenvoudige zaken, zoals glas in de glasbak doen en het financieel steunen van goede doelen, zijn het bovendien geen bedreigende vragen. Dit verkleint de kans dat men sociaal wenselijke antwoorden geeft. Bij de overgebleven vragen over normatieve integratie valt op dat het positieve handelingen en attitudes zijn, en dat het vrijwillig is. Er bestaat geen wettelijke of sterk informele verplichting om deze handelingen te doen, terwijl er evenmin een regel wordt overtreden als men het niet doet. In het verlengde daarvan zijn er ook geen sancties of directe voordelen aan verbonden als men het gedrag nalaat of juist wel vertoont. De gedragingen waarnaar wordt gevraagd zijn, kortom, onbaatzuchtig en ongecalculeerd. Deze invulling sluit aan op het sociaal-culturele aspect van sociale uitsluiting: juist omdat ze het niet per se hoeven te doen of te vinden, getuigen degenen die het gevraagde gedrag vertonen van een intrinsieke, echte verbondenheid met de omgeving. Het omgekeerde gaat echter minder op: het lijkt nogal ver te voeren om mensen die geen geld aan goede doelen geven, de burens nooit helpen, hun glas niet naar de glasbak brengen en die eigenlijk vooral voor het geld werken als 'normatief niet-geïntegreerd' te bestempelen. Het is immers heel goed mogelijk dat ze bijvoorbeeld tegelijkertijd heel hard werken, nooit de belasting ontduiken, en nooit rommel achterlaten of overlast bezorgen. Het niet vertonen van de desbetreffende gedragingen wijst op een zekere mate van egocentrisme: men laat zich weinig aan anderen gelegen liggen. Wellicht moeten we ook niet de pretentie hebben dat we met de genoemde vragen normatieve integratie volledig meten, maar dienen we deze subset te hernoemen tot 'sociale verbondenheid'.

Vervolgonderzoek blijft nodig

De uiteindelijke conclusie luidt dat de top-down index met vijftien variabelen, afkomstig uit alle vier de theoretische dimensies, zowel in technisch opzicht als inhoudelijk de beste 'papieren' lijkt te hebben. Om verschillende redenen is het echter noodzakelijk de stabiliteit van dit resultaat te onderzoeken. Een eerste reden is dat bij de huidige enquête een steekproef was betrokken die mogelijk relatief veel personen bevat die niet sociaal uitgesloten zijn. Weliswaar is bij de steekproeftrekking gelet op represen-

tativiteit naar kenmerken als geslacht, leeftijd en opleidingsniveau, maar daarmee is niet gegarandeerd dat de deelnemers tevens representatief zijn voor de Nederlandse bevolking wat betreft het kenmerk sociale uitsluiting. Het gegeven dat ze lid zijn van een onderzoekspanel dan wel eerder hebben meegedaan aan onderzoek van Cendris, duidt erop dat het hier gaat om personen die hun mening willen geven en zich in die zin betrokken (willen) voelen bij de samenleving.

Een tweede reden om de huidige onderzoeksresultaten te willen repliceren, is dat de gevonden index een samengestelde variabele bevat. In de huidige enquête zijn twee afzonderlijke vragen gesteld over het al dan niet ontvangen van een medische respectievelijk tandheelkundige behandeling. In vervolgonderzoek dient te worden nagegaan of het uitmaakt als deze items worden samengevoegd tot één enkele vraag.

Nog een overweging is dat in het huidige onderzoek het aantal waarnemingen betrekkelijk gering was (iets minder dan 650). Dit kan ertoe hebben geleid dat bepaalde uitzonderlijke situaties of gedragingen niet genoeg voorkwamen om in de huidige studie aan het licht te komen. Onderzocht dient te worden of een grootschaliger enquête soortgelijke samenhangen oplevert, zowel tussen de indexvragen onderling als met externe factoren.

Ten slotte dient nader te worden onderzocht of het instrument bruikbaar is voor alle groepen die men zou willen onderscheiden. Het aantal waarnemingen in de kwantitatieve analyses liet namelijk geen al te gedetailleerde uitsplitsingen toe. Met name de scores van niet-westerse migranten (uitgesplitst naar herkomstland), maar ook bijvoorbeeld van verschillende groepen ouderen (65-74 jaar versus 75-plussers), zijn in dat verband van belang.

Summary

Dimensions of social exclusion

Towards an improved measurement instrument

This summary places the findings of this methodological study in a broader context. We will briefly discuss the meaning of social exclusion within policy and science, before touching on the gaps that have emerged from earlier SCP research on this issue. After discussing the results of the present study, we will indicate to what extent the instrument appears to have been improved by our chosen approach.

The meaning of social exclusion

The notion ‘social exclusion’ has gained increasing prominence over the last 20 years, especially at European level. EU policy was initially aimed at ‘combating poverty’, but over time this formulation was modified to ‘combating poverty and social exclusion’. In more recent years, a more positive definition has been preferred, along the lines of ‘(promoting) social inclusion’ – although in practice this has no consequences for the policy interventions that are being pursued.

While social exclusion (or inclusion) is an important focus area for the European Union, then, it is not really clear what the EU understands by this concept and which definition it takes as a basis. The EU has opted to measure the incidence of social exclusion on the basis of the presence of certain risk factors. Initially a variety of factors were used, including a low income, school dropout, poor health and divorce. Later, in 2010, this list was reduced to three socioeconomic indicators: a relatively low household income (less than 60% of the national median disposable income), material deprivation and a low rate of household participation on the formal labour market.

A scientific approach of social exclusion requires an observable phenomenon which is a good representation of the underlying theoretical concept, and a reliable measurement of this operational concept. In addition, the actors involved must recognise themselves in the method of measurement and the outcomes, and the measurement instrument must lend itself to simple and efficient application in research practice. The Netherlands Institute for Social Research|SCP has developed a measurement instrument for social exclusion in recent years which tries to meet these criteria as closely as possible. It defines social exclusion as a state in which there is a deficit in terms of social participation and normative integration (sociocultural exclusion), and in the material domain and as regards access to basic social rights (economic-structural exclusion).

This definition to some extent overlaps the way in which the phenomenon has been defined at EU level in recent years; in both cases, material deprivation is one of the indicators used to measure social exclusion. However, while the EU approach is limited to socioeconomic differentiations, the SCP definition is multidimensional. Moreover, the SCP definition draws an explicit distinction between the state of social exclusion

and the risk factors which increase the risk of social exclusion; in the SCP method, the EU indicators ‘risk of poverty’ and ‘share of jobless households’ are not regarded as characteristics of social exclusion, but as risk factors for it.

Gaps in the existing measurement of social exclusion

Different variants of the existing measurement model have been used in a number of SCP studies in recent years. It has consistently been found that good, reliable indices could be constructed for the aspects ‘inadequate social participation’ and ‘material deprivation’, but that the two other dimensions (‘inadequate normative integration’ and ‘inadequate access to basic social rights’) are more problematic in this regard. This is partly due to the available data: generally speaking, standard surveys (such as EU-SILC) only contain data on material deprivation and social participation, and on a limited number of aspects of basic social rights.

Even where the dataset used does contain information on normative integration, this has to date not led to the desired results. In several cases we were able to construct a good subscale, but this did not correlate with the other aspects of social exclusion. One possible cause is that we have consistently asked the wrong questions for measuring normative integration. It is also possible that normative integration is only important as a theoretical construct, and is not an empirical aspect of social exclusion.

A final gap in the existing measurement of social exclusion relates to establishing where the line lies between being excluded and not being excluded. Only where someone consistently produces a response to all indicators which indicates the presence or absence of social exclusion can we make a clear statement about this; in all other cases, setting the threshold value tends to be a somewhat arbitrary decision.

The purpose of our study was to investigate how social exclusion can best be measured, in the hope that this would simultaneously remove the disadvantages of our existing measurement methods. To this end, we divided the study into three phases. First, the Veldkamp Market Research bureau, which carried out the fieldwork, organised four focus group sessions. The participants in these focus groups discussed the definition of social exclusion and expressed views on the questions used in earlier studies to operationalise the concept. In the second phase, the revised questionnaire was submitted to eight respondents, who were able to give their individual opinions on how clear and comprehensible the questionnaire items were. The third and final phase consisted in administering the (provisionally) final version of the questionnaire among a representative sample of the Dutch population aged 18 years or older. Based on the data received from just under 650 respondents, we investigated in several ways whether it was possible to construct a reliable index that could serve as a measurement instrument for social exclusion in the future.

Results of the present project

It emerged from the focus groups that people associate the notion ‘taking part in society’ primarily with involvement with other people and with the community, with

'adapting to the rules of society' and with 'behaving decently towards each other'. These outcomes suggest that the dimensions 'inadequate social participation' and 'inadequate normative integration' are the most relevant for respondents. In the view of the focus groups, therefore, this latter dimension is also most definitely an element of social exclusion.

The concepts 'material deprivation' and 'inadequate access to basic social rights' came up spontaneously much less often in the focus groups, although when asked, participants did feel that these aspects, too, fell within the notion of social exclusion. Access to basic social rights, in particular, was rarely cited, reflecting the fact that the focus group members take the right to provisions such as health care and education for granted in the Netherlands.

Each focus group was also given an opportunity during the session to express an opinion on the questions used to measure social exclusion in earlier studies. In general, the focus group members felt that the items were relevant and suitable for measuring the aspects of social exclusion in question. However, they also made suggestions for improving the questionnaire. Based on these suggestions, it was decided among other things that the questions relating to the dimension 'inadequate normative integration' should focus as far as possible on behaviour rather than on opinions. The underlying assumption is that a person should not be described as being 'not integrated' if they think that breaking the rules is sometimes justified, but only if he or she has (by their own admission) actually broken certain rules.

Based on these and other comments by the participants in the four focus groups, questionnaire items were supplemented, reformulated or removed. The revised questionnaire was submitted in the second phase of the study to eight individual respondents, with the aim of discovering how people interpreted the questions, whether they found the formulations comprehensible and whether the response categories provided were logical and clear. The list was then further modified on the basis of comments from the respondents. In almost all cases, all that was required were minor changes to the question formulation or response categories.

In the third phase of the study the final version of the questionnaire was submitted to a representative sample from the adult Dutch population. Just under 650 persons completed the questionnaire either via the Internet or in writing. Two approaches were followed in analysing these data. In the bottom-up approach we first constructed the best possible scales for the various separate dimensions, following which we tested whether the scale correlations were strong enough to construct a general social exclusion index. In the top-down approach, consideration was simultaneously given to whether the items contributed to the individual dimensions, and whether the dimensions were indicative for the general concept. The Overals technique – a combination of canonical correlation and optimal scaling – was used in these analyses. The outcomes revealed that social exclusion is more than the sum of its parts: the top-down approach produced a broader, more varied and technically better measurement of social exclusion. This resulted in a general index containing 15 items, in which each of the theoretical dimensions was represented by three or four items in the question set (see

table S.1). In contrast to earlier studies of social exclusion, the questions selected here on ‘inadequate normative integration’ contribute to the general index.

Table S.1

Index for social exclusion, based on the top-down approach (n = 574)^a

	weight	component loading
inadequate social participation ((loss = 0.42) ^b		
there are people with whom I can have a good conversation (no)	0.18	0.39
I feel cut off from other people (yes)	0.27	0.43
there are people who genuinely understand me (no)	0.33	0.51
I have contact with neighbours (never)	0.43	0.52
inadequate normative integration (loss = 0.53)		
I give to good causes (no)	0.20	0.38
I sometimes do something for my neighbours (no)	0.43	0.50
I put glass items in the bottle bank (never)	0.27	0.38
work is just a way of earning money for me (agree)	0.25	0.31
inadequate access to basic social rights (loss = 0.41)		
I didn't receive a medical or dental treatment (agree)	0.38	0.44
we all get on well in our neighbourhood (disagree)	0.42	0.52
I am satisfied with the quality of my home (no)	0.42	0.49
material deprivation (loss = 0.51)		
I have enough money to heat my home (no)	0.32	0.45
I have enough money for club memberships (no)	0.19	0.47
I have enough money to visit others (no)	0.24	0.44
I have enough money to meet unexpected expenses (never)	0.29	0.53
eigenvalue = 0.53		

a The response scales are either nominal or ordinal; the response that indicates social exclusion is shown between brackets.

b The loss shows for each set of variables what percentage of the variance is unexplained by the weighted combination of those variables. The loss should be as low as possible.

Source: s c P (Verbetering meetinstrument sociale uitsluiting '10)

Earlier in this section we touched briefly on the problem that, when trying to determine the number of people who are socially excluded, there is no natural boundary between being excluded and not being excluded. In the present study, we contrasted the distribution on the general index with the respondents' subjective perception of their degree of social exclusion. From this several cut-off points emerged, and we took 200% of the median as the boundary between the group who are excluded and those who are not. In the first group we then drew a distinction between ‘slightly’, ‘fairly’ and

‘very’ excluded persons. The associated thresholds lie at 350% and 500%, respectively, of the median. According to this calculation, there are more than 625,000 persons in the Netherlands aged 18 years or older who are faced with a fairly or very serious degree of social exclusion; that is just under 5% of the population in that age category (see table S.2). Scores can also be calculated for the set of indicators representing the four theoretical dimensions of social exclusion. The percentage of persons who are fairly or very excluded then ranges from 7% (‘inadequate access to basic social rights’) to 22% (‘material deprivation’).

Table S.2

Extent of social exclusion, total and per dimension (in weighted percentages)

	social exclusion, total index	inadequate social participation	inadequate normative integration	inadequate access to basic social rights	material deprivation
not or barely excluded	80.8	72.9	69.4	79.5	71.9
slightly excluded	14.5	12.2	20.3	13.7	5.7
fairly excluded	3.4	7.0	8.4	5.8	5.3
very excluded	1.4	7.8	1.8	1.0	17.0

Source: SCP (Verbetering meetinstrument sociale uitsluiting '10)

Conclusions

Broadly speaking, the project achieved its objectives. A concise set of indicators was found which can be readily used in future research. The (improved) questions cover all dimensions, while each of those dimensions relates to a variety of topics. It also proved possible to construct a general scale for social exclusion, including for the previously difficult aspect ‘inadequate normative integration’. All scales were also externally validated; they correlate in the expected way with theoretical risk factors and with the subjective perceptions of social exclusion of the respondents. Moreover, the use of focus groups and the organisation of individual interviews probably makes the instrument recognisable for those concerned. In principle, the instrument can be applied to the entire adult population. Given their specific needs, circumstances, development and dependence on their parents, a separate measurement method will continue to be needed for children (cf. Roest et al. 2010).

If the aim of policy is to obtain a picture of social exclusion in the Netherlands, this instrument developed here lends itself well for monitoring purposes, especially given that the different aspects of social exclusion can in principle be related to risk factors at the micro, meso and macro-level. Direct measurement of social exclusion, combined with such a causal analysis, would appear to offer a better point of departure for policy development than the three socioeconomic indicators recommended at EU level in 2010. A few qualifying comments need to be made about the instrument, however, especially with regard to the measurement of ‘inadequate normative integration’. Although this

dimension appears to contribute sufficiently to the general index, in terms of its content it seems to reflect a fairly narrow spectrum; a number of issues that members of the focus groups considered important are absent from this indicator, such as antisocial or criminal behaviour, work ethic and adaptation to (Dutch) society. On the other hand, the topics which ultimately remained do fit well with people's involvement with their immediate and wider environment, which emerged as a central aspect of social exclusion in the focus groups. Another advantage is that most of the items (three of the four) relate to people's own behaviour, which means they say something about the normative integration of the respondent themselves rather than about the normative integration of 'others'. Since they relate to simple issues, such as placing glass in bottle banks and donating to good causes, they are moreover not threatening questions; this reduces the likelihood that people will give socially desirable responses.

In the selected questions on normative integration, it is notable that they deal with positive actions and attitudes, which are moreover voluntary. There is no statutory or strong informal obligation to perform these actions, and people are moreover not breaking any rules if they do not do so. As a corollary to this, there are no sanctions or direct advantages associated with displaying or not displaying a particular behaviour. The behaviours about which respondents were asked are in short not self-seeking and not calculated. This fits in with the sociocultural aspect of social exclusion: precisely because they are not obliged to do or think something, those who exhibit the requested behaviour display an intrinsic, genuine connectedness with their environment. The converse holds less strongly, however: it would seem to be going somewhat too far to suggest that people who do not give money to good causes, never help their neighbours, do not take their old glass to the bottle bank and who really only work for the money are 'normatively non-integrated'. It is perfectly possible that they also work very hard, for example, pay all their taxes and never leave litter or cause nuisance. Not displaying the behaviours in question does suggest a degree of egocentrism: those concerned have little interest in others. It may be that we should not have the pretension of seeking to measure normative integration completely with our questions, but should rename this subscale as 'social connectedness'.

Further research still needed

The ultimate conclusion is that the top-down index, with 15 variables drawn from all four theoretical dimensions, appears to be the most suitable both technically and in terms of content. There are however several reasons why it is necessary to investigate the stability of this result. A first reason is that the present survey relied on a sample which may have contained a relatively high proportion of persons who are not socially excluded. While attention was paid in the sampling process to representativeness in terms of characteristics such as gender, age and education level, this does not guarantee that the participants were also representative of the Dutch population as regards the characteristic 'social exclusion'. The fact that they were members of a research panel or had earlier taken part in research conducted by the market research bureau suggests

that these might be persons who are willing to give their opinions and who in that sense (wish to) feel involved in society.

A second reason for wishing to replicate the present research results is that the index found contains a compound variable. Two separate questions were put to respondents in the present survey on whether or not the respondent had received a medical or dental treatment, respectively. In follow-up research it would be necessary to investigate whether it makes any difference if these terms are combined into a single question.

A further consideration is that the number of observations in the present study was fairly small (just under 650). This may have meant that certain exceptional situations or behaviours did not occur frequently enough to come to light in this study. Research is needed to determine whether a larger survey would produce similar relationships, both between the index questions themselves and between those questions and external factors.

Finally, further investigation is needed to determine whether the instrument is usable for all groups that we may wish to distinguish. The number of observations in the quantitative analyses did not permit very detailed breakdowns. In particular, the scores of non-Western migrants (broken down by country of origin), but also of different groups of older persons (65-74 years versus the over-75s), for example, are important in this regard.

Literatuur

- Atkinson, T., B. Cantillon, E. Marlier en B. Nolan (2002). *Social indicators; the EU and social inclusion*. Oxford: Oxford University Press.
- Beer, P.T. de (2001). *Over werken in de postindustriële samenleving*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2001/10).
- Berg, G.M. van den (1988). *Principals voor beginners*. Leiden: Rijksuniversiteit Leiden, vakgroep Datatheorie.
- Berghman, J. (1995). 'Social exclusion in Europe: policy context and analytical framework'. In: G. Room (red.), *Beyond the threshold: the measurement and analysis of social exclusion*. Bristol: The Policy Press.
- Boelhouwer, J. (2010). *Well-being in het Netherlands. The SCP life situation index since 1974*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2010/17).
- Boer, A.H. de (red.) (2006). *Rapportage ouderen 2006. Veranderingen in de leefsituatie en levensloop*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2006/12).
- Broese van Groenou, M. en A. de Boer (2009). Uitkomst: ervaren belasting. In: A. de Boer, M. Broese van Groenou en J. Timmermans (red.), *Mantelzorg. Een overzicht van de steun van en aan mantelzorgers in 2007* (p. 144-166). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2009/5).
- Bude, H. (2009). Sociale uitsluiting beperkt zich niet tot onderste bevolkingslagen. In: *NRC Handelsblad*, 20 april 2009.
- Devicienti, F. en A. Poggi (2007). *Poverty and social exclusion: Two sides of the same coin or dynamically interrelated processes?* Turijn: Laboratoriu R. Revelli (Working paper nr. 62).
- Durkheim, E. (1897). *Le suicide; Étude de sociologie*. Paris: Félix Alcan.
- EC (1992). *Toward a Europe of solidarity: intensifying the fight against social inclusion, fostering integration*. Brussel: European Commission.
- EC (2000). *Proposal for a decision of the European Parliament and of the Council establishing a programme of Community action to encourage cooperation between member states to combat social exclusion*. Brussel: European Commission.
- EC (2002). *Joint report on social inclusion 2001*. Brussel: European Commission.
- Fahey, T. (2010). *Poverty and the two concepts of relative deprivation*. Dublin: University College.
- Guiaux, M. (2011). *Armoede en sociale uitsluiting in de kindertijd en 25 jaar later – omvang en verklaringen* (voorlopige titel). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (nog te verschijnen).
- Hoff, S. (2010). *Uit de armoede werken. Omvang en oorzaken van uitstroom uit armoede*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2010/22).
- Hoff, S., A. Soede, C. Vrooman, C. van Gaalen, A. Luten en S. Lamers (2010). *The minimum agreed upon. Consensual budget standards for the Netherlands*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Huijnk, W. (2011). Sociaal-culturele positie. In: M. Gijsberts, W. Huijnk en R. Vogels (red.), *Chinese Nederlanders. Van horeca naar hogeschool*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (nog te verschijnen).
- Ingen, E. van, J. de Haan en M. Duimel (2007). *Achterstand en afstand. Digitale vaardigheden van lager opgeleiden, ouderen, allochtonen en inactieven*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2007/24).
- Jehoel-Gijsbers, G. (2004). *Sociale uitsluiting in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2004/17).
- Jehoel-Gijsbers, G. (2007). Sociale uitsluiting van ouderen in Europa. In: C. Vrooman, S. Hoff, F. Otten en W. Bos (red.), *Armoedemonitor 2007*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2007/30).

- Jehoel-Gijsbers, G. en C. Vrooman (2007). *Explaining social exclusion; a theoretical model tested in the Netherlands*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Jehoel-Gijsbers, G. en C. Vrooman (2008a). *Social exclusion of the elderly. A comparative study of EU Member States*. Brussel: CEPS (ENEPRI Research Report no. 57. AIM WP8.1, www.enepri.org of shop.ceps.eu).
- Jehoel-Gijsbers, G. en C. Vrooman (2008b). Sociale uitsluiting in Nederland en Europa. In: P. Schnabel, R. Bijl en J. de Hart (red.), *Betrekkelijke betrokkenheid. Studies in sociale cohesie. Sociaal en Cultureel Rapport 2008* (p. 237-258). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2008/26).
- Jehoel-Gijsbers, G. (2009). *Kunnen alle kinderen meedoen? Onderzoek naar de maatschappelijke participatie van arme kinderen. Nulmeting*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-special 32).
- Jehoel-Gijsbers, G., W. Smits, J. Boelhouwer en H. Bierings (2009). *Sociale uitsluiting: een meetinstrument*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-special 38).
- Lautenbach, H., C. Siermann en G. Jehoel-Gijsbers (2005). Armoede en sociale uitsluiting onder ouderen. In: C. Vrooman, H.-J. Dirven, A. Soede en R. Trimp (red.), *Armoedemonitor 2005*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2005/16).
- Merens, A., M. van den Brakel, M. Hartgers en B. Hermans (2011). *Emancipatiemonitor 2010*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2011/4).
- Merton, R.K. (met A.S. Rossi) (1968). Contributions to the theory of reference group behavior. In: R.K. Merton, *Social theory and social structure*, 1968 enlarged edition (p. 279-334). New York: The Free Press.
- Paugam S. (1996). La constitution d'un paradigme. In: S. Paugam (red.), *L'Exclusion, l'État des savoirs*. Parijs: La Découverte.
- Roest, A., A.M. Lokhorst en C. Vrooman (2010). *Sociale uitsluiting bij kinderen: omvang en achtergronden*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2010/8).
- Roest, A. (2011). *Kunnen meer kinderen meedoen? Veranderingen in de maatschappelijke participatie van arme kinderen 2008-2010* (voorlopige titel). Den Haag : Sociaal en Cultureel Planbureau (nog te verschijnen).
- Runciman, W.G. (1966). *Relative deprivation and social justice*. Londen: Routledge and Kegan Paul.
- SCP/CBS (2010). *Armoedesignalement 2010*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2010/33).
- Soede, A.J. (2006) *Naar een nieuwe armoedegrens?* Den Haag, Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Soede, A. (2011). *Armoedegrens op basis van de budgetbenadering – revisie 2010*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2011-13).
- Soede, A. en C. Vrooman (2008). *Beyond the breadline; a poverty threshold based on a generalised budget approach*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-special 16).
- Stouffer, S.A. (1949). *Studies in social psychology in World War II: The American soldier*. Princeton: Princeton University Press.
- Townsend, P. (1979). *Poverty in the United Kingdom – a survey of household resources and standards of living*. Harmondsworth: Penguin.
- Vrooman, C., G. Jehoel-Gijsbers en A. Soede (2007). Armoede en sociale uitsluiting van kinderen. In: C. Vrooman, S. Hoff, F. Otten en W. Bos (red.), *Armoedemonitor 2007*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2007/30).
- Vrooman, J.C. (2009). *Rules of relief; Institutions of social security, and their impact*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2009-11).
- Whelan, C.T., R. Layte en B. Maître (2004). Understanding the mismatch between income poverty and deprivation: a dynamic comparative analysis. In: *European Sociological Review*, 20, p. 287-302.

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt twee keer per jaar zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma is te vinden op de website van het scp: www.scp.nl.

scp-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn verkrijgbaar bij de boekhandel, of via de website van het scp. Een complete lijst is te vinden op www.scp.nl/publicaties.

Sociale en Culturele Rapporten

Investeren in vermogen. Sociaal en Cultureel Rapport 2006. ISBN 90-377-0285-6

Betrekkelijke betrokkenheid. Studies in sociale cohesie. Sociaal en Cultureel Rapport 2008.

ISBN 978 90 377 0368-9

Wisseling van de wacht: generaties in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2010. Andries van den Broek, Ria Bronneman-Helmers en Vic Veldheer (red.). ISBN 978 90 377 0505 8

scp-publicaties 2010

- 2010-1 *Liever Mark dan Mohammed? Onderzoek naar arbeidsmarktdiscriminatie van niet-westerse migranten via praktijktests* (2010). Iris Andriessen, Eline Nievers, Laila Faulk, Jaco Dagevos. ISBN 978 90 377 0421 1
- 2010-2 *Op weg met de Wmo. Evaluatie van de Wet maatschappelijke ondersteuning 2007-2009* (2010). Mirjam de Klerk, Rob Gilsing en Joost Timmermans (red.), Gijs van Houten, Anna Maria Marangos, Mathijs Tuynman, Martha Dijkgraaf, Jennifer van den Broeke, Judith van der Veer, Jelmer Shalk, Jurjen Iedema, Alice de Boer. ISBN 978 90 377 0463 1
- 2010-4 *Steeds meer verstandelijk gehandicapten? Ontwikkelingen in vraag en gebruik van zorg voor verstandelijk gehandicapten 1998-2008* (2010). Michiel Ras, Isolde Woittiez, Hetty van Kempen, Klarita Sadiraj. ISBN 978 90 377 0468 6
- 2010-5 *Een baanloos bestaan. De betekenis van werk voor werklozen, arbeidsongeschikten en werkenden* (2010). Patricia van Echtelt. ISBN 978 90 377 0350 4
- 2010-6 *The social state of the Netherlands 2009* (2010). Rob Bijl, Jeroen Boelhouwer, Evert Pommer, Peggy Schyns (red.). ISBN 978 90 377 0466 2
- 2010-7 *The minimum agreed upon. Consensual budget standards for the Netherlands* (2010). Stella Hoff, Arjan Soede, Cok Vrooman, Corinne van Gaalen, Albert Luten, Sanne Lamers. ISBN 978 90 377 0472 3
- 2010-8 *Sociale uitsluiting bij kinderen: omvang en achtergronden* (2010). Annette Roest, Anne Marike Lokhorst, Cok Vrooman. ISBN 978 90 377 0493 8
- 2010-9 *Beperkt aan het werk. Rapportage ziekteverzuim, arbeidsongeschiktheid en arbeidsparticipatie* (2010). Gerda Jehoel-Gijsbers (red.). ISBN 978 90 377 0489 1
- 2010-10 *Minder werk voor laagopgeleiden? Ontwikkelingen in baanbezit en baankwaliteit 1992-2008* (2010). Edith Josten. ISBN 978 90 377 0474 7

- 2010-11 *At home in the Netherlands* (2010). Mérove Gijsberts, Jaco Dagevos.
ISBN 978 90 377 0487 7
- 2010-12 *FAQs over kunstbeoefening in de vrije tijd* (2010). Andries van den Broek.
ISBN 978 90 377 0455 6
- 2010-13 *Mogelijkheden tot kunstbeoefening in de vrije tijd* (2010). Andries van den Broek (red.).
ISBN 978 90 377 0456 3
- 2010-14 *Toekomstverkenning kunstbeoefening* (2010). Andries van den Broek.
ISBN 978 90 377 0491 4
- 2010-15 *Steeds gewoner, nooit gewoon. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland* (2010). Saskia Keuzenkamp et al. ISBN 978 90 377 0501 0
- 2010-16 *Publieke dienstverlening in perspectief. scp-memorandum voor de kabinetsformatie 2010* (2010). Evert Pommer en Evelien Eggink (red.). ISBN 978 90 377 0513 3
- 2010-17 *Wellbeing in the Netherlands. The scp life situation index since 1974* (2010). Jeroen Boelhouwer. ISBN 978 90 377 0345 0
- 2010-18 *Minderheden in de mixed-mode? Een inventarisatie van voor- en nadelen van het inzetten van verschillende dataverzamelingmethoden onder niet-westerse migranten* (2010). R. Feskens, J. Kappelhof, J. Dagevos, I. Stoop. ISBN 978 90 377 0517 1
- 2010-19 *Just different, that's all. Acceptance of homosexuality in the Netherlands* (2010). Saskia Keuzenkamp (ed.) et al. ISBN 978 90 377 0502 7
- 2010-20 *Discriminatiemonitor niet-westerse migranten op de arbeidsmarkt 2010* (2010). Eline Nievers en Iris Andriessen (red.). ISBN 978 90 377 0438 9
- 2010-21 *Iemand moet het doen. Ervaringen van verzorgers van partners* (2010). Judith van Male, Marion Duimel en Alice de Boer. ISBN 978 90 377 0518 8
- 2010-22 *Uit de armoede werken. Omvang en oorzaken van uitstroom uit armoede* (2010). Stella Hoff. ISBN 978 90 377 0519 5
- 2010-23 *Het werken waard. Het arbeidsaanbod van laagopgeleide vrouwen vanuit een economisch en sociologisch perspectief* (2010). Mariëlle Cloïn. ISBN 978 90 377 0514 0
- 2010-24 *Zorgen voor Zorg. Ramingen van de vraag naar personeel in de verpleging en verzorging tot 2030* (2010). Evelien Eggink, Debbie Oudijk en Isolde Woittiez. ISBN 978 90 377 0512 6
- 2010-25 *Alle kanalen staan open. De digitalisering van mediagebruik* (2010). Frank Huysmans en Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0521 8
- 2010-26 *Tijd op orde? Een analyse van de tijdsorde vanuit het perspectief van de burger* (2010). Mariëlle Cloïn, Marjon Schols en Andries van den Broek, m.m.v. Maria Koutamanis. ISBN 978 90 377 0520 1
- 2010-27 *Maten voor Gemeenten 2010. Een analyse van de prestaties van de lokale overheid* (2010). Bob Kuhry, Jedid-Jah Jonker en Ab van der Torre. ISBN 978 90 377 0522 5
- 2010-28 *Naar Hollands gebruik? Verschillen in gebruik van hulp bij opvoeding, onderwijs en gezondheid tussen autochtonen en migranten* (2010). Angela van den Broek, Ellen Kleijnen en Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0525 6
- 2010-29 *Sport: een leven lang. Rapportage sport 2010* (2010). Annet Tiessen-Raaphorst, Desirée Verbeek, Jos de Haan en Koen Breedveld (red.). ISBN 978 90 377 0504 1
- 2010-30 *Komt tijd, komt raad? Essays over mogelijkheden voor een nieuwe tijdsorde* (2010). Andries van den Broek en Mariëlle Cloïn (red.). ISBN 978 90 377 0523 2
- 2010-31 *Definitief advies over het wmo-budget huishoudelijke hulp voor 2011. Van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Uitgebracht aan het bestuurlijk overleg financiële verhoudingen* (2010). Ab van der Torre en Evert Pommer. ISBN 978 90 377 0535 5

- 2010-32 *Wisseling van de wacht: generaties in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2010* (2010). Andries van den Broek, Ria Bronneman-Helmers en Vic Veldheer (red.). ISBN 978 90 377 0505 8
- 2010-33 *Armoedesignalement* (2010). SCP/CBS. ISBN 978 90 377 0458 7
- 2010-34 *Wie zijn de cliënten van de langdurige AWBZ-thuiszorg?* Isolde Woittiez. ISBN 978 90 377 0541 6

SCP-publicaties 2011

- 2011-1 *KLEUR. SCP-nieuwjaarsuitgave 2011* (2011). ISBN 978 90 377 0537 9
- 2011-2 *Stemming onbestemd. Tweede verdiegingsstudie Continu Onderzoek Burgerperspectieven* (2011). Paul Dekker en Josje den Ridder (red.). ISBN 978 90 377 0528 7
- 2011-3 *Vluchtelingengroepen in Nederland. Over de integratie van Afghaanse, Iraakse, Iraanse en Somalische migranten* (2011). Jaco Dagevos en Edith Dourleijn (red.). ISBN 978 90 377 0526 3
- 2011-4 *Emancipatiemonitor 2010* (2011). Ans Merens, Marion van den Brakel-Hofmans, Marijke Hartgers en Brigitte Hermans (red.). ISBN 978 90 377 0503 4
- 2011-5 *Moelijk werken. Gezondheid en de arbeidsdeelname van migrantenvrouwen* (2011). Myra Keizer en Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0524 9
- 2011-6 *Informele groepen. Verkenningen van eigentijdse bronnen van sociale cohesie* (2011). E. van den Berg, P. van Houwelingen en J. de Hart (red.). ISBN 978 90 377 0527 0
- 2011-7 *Gezinsrapport 2011* (2011). Freek Bucx (red.). ISBN 978 90 377 0538 6
- 2011-8 *Hoe cultureel is de digitale generatie? Het internetgebruik voor culturele doeleinden onder schoolgaande tieners* (2011). Marjon Schols, Marion Duimel en Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0457 0
- 2011-10 *Kwetsbare ouderen* (2011). Cretien van Campen (red.). ISBN 978 90 377 0542 3
- 2011-12 *Wonen, wijken en interventies. Krachtwijkenbeleid in perspectief* (2011). Karin Wittebrood, Matthieu Permentier, m.m.v. Fenne Pinkster. ISBN 978 90 377 0065 7
- 2011-13 *Armoedegrens op basis van de budgetbenadering – revisie 2010* (2011). Arjan Soede. ISBN 978 90 377 0551 5
- 2011-14 *Werkgevers over de crisis* (2011). Edith Josten. ISBN 978 90 377 0543 0
- 2011-15 *Op weg naar een inclusieve arbeidsmarkt. Bijdragen van de sprekers op het symposium 15 oktober 2010, Den Haag* (2011). Gerda Jehoel-Gijsbers (red.). ISBN 978 90 377 0546 1
- 2011-16 *Eropuit! Nederlanders in hun vrije tijd buitenshuis* (2011). Desirée Verbeek en Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0547 8
- 2011-17 *De opmars van het pgb. De ontwikkeling van het persoonsgebonden budget in nationaal en internationaal perspectief* (2011). K. Sadiraj, D. Oudijk, H. van Kempen, J. Stevens. ISBN 978 90 377 0557 7
- 2011-19 *Kwetsbare ouderen in de praktijk. Een journalistieke samenvatting* (2011). Malou van Hintum. ISBN 978 90 377 0555 3
- 2011-20 *Dimensies van sociale uitsluiting. Naar een verbeterd meetinstrument* (2011). Stella Hoff en Cok vrooman. ISBN 978 90 377 0532 4

SCP-essays

- 1 *Voorbeelden en nabeelden* (2005). Joep de Hart. ISBN 90-377-0248-1
- 2 *De stem des volks* (2006). Arjan van Dixhoorn. ISBN 90-377-0265-1
- 3 *De tekentafel neemt de wijk* (2006). Jeanet Kullberg. ISBN 90-377-0261-9

- 4 *Leven zonder drukte* (2006). Tjirk van der Ziel met een naschrift van Anja Steenbekkers en Carola Simon. ISBN 90-377-0262-7
- 5 *Otto Neurath en de maakbaarheid van de betere samenleving* (2007). Ferdinand Mertens. ISBN 978-90-5260-260-8

Overige publicaties

- Hoe het ons verging... Traditionele nieuwjaarsuitgave van het SCP* (2010). Paul Schnabel (red.). ISBN 978 90 377 0465 5
- Wmo Evaluatie. Vierde tussenrapportage. Ondersteuning en participatie van mensen met een lichamelijke beperking; twee jaar na de invoering van de Wmo* (2010). A. Marangos, M. Cardol, M. Dijkgraaf, M. de Klerk. ISBN 978 90 377 0470 9
- Op weg met de Wmo. Journalistieke samenvatting door Karolien Bais. Mirjam de Klerk, Rob Gilsing en Joost Timmermans. Samenvatting door Karolien Bais* (2010). ISBN 978 90 377 0469 3
- NL Kids online. Risico's en kansen van internetgebruik onder jongeren* (2010). Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0430 3
- Kortdurende thuiszorg in de AWBZ. Een verkenning van omvang, profiel en afbakening* (2010). Maaïke den Draak. ISBN 978 90 377 0471 6
- De publieke opinie over kernenergie* (2010). Paul Dekker, Irene de Goede, Joop van der Pligt. ISBN 978 90 377 0488 4
- Op maat gemaakt? Een evaluatie van enkele responsverbeterende maatregelen onder Nederlanders van niet-westerse afkomst* (2010). J. Kappelhof. ISBN 978 90 377 0495 2
- Oudere tehuisbewoners. Landelijk overzicht van de leefsituatie van ouderen in instellingen 2008-2009* (2010). Maaïke den Draak. ISBN 978 90 377 0499 0
- Kopers in de knel? Een scenariostudie naar de gevolgen van de crisis voor huiseigenaren met een hypotheek* (2010). Michiel Ras, Ingrid Ooms, Evelien Eggink. ISBN 978 90 377 0498 3
- Gewoon anders. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland* (2010). Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0502 7
- De aard, de daad en het Woord. Een halve eeuw opinie- en besluitvorming over homoseksualiteit in protestants Nederland, 1959-2009* (2010). David Bos. ISBN 978 90 377 0506 5
- Werkloosheid in goede banen. Bijdragen aan de SCP-studiemiddag 2010* (2010). Patricia van Echtelt (red.). ISBN 978 90 377 0516 4
- Europa's welvaart. De Lissabon Agenda in een breder welvaartspectief en de publieke opinie over de Europese Unie* (2010). Harold Creusen (CPB), Paul Dekker (SCP), Irene de Goede (SCP), Henk Kox (CPB), Peggy Schijns (SCP) en Herman Stolwijk (CPB). ISBN 978 90 377 0492 1
- Maakt de buurt verschil?* (2010). Merové Gijsberts, Miranda Vervoort, Esther Havekes en JacoDagevos. ISBN 978 90 377 0227 9
- Mantelzorg uit de doeken* (2010). Debbie Oudijk, Alica de Boer, Isolde Woittiez, Joost Timmermans, Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0486 0
- Monitoring acceptance of homosexuality in the Netherlands* (2010). Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0484 6
- Registers over wijken* (2010). Matthieu Permentier en Karin Wittebrood (SCP), Marjolijn Das en Gelske van Daalen (CBS). ISBN 978 90 377 0499 0
- Data voor scenario's en ramingen van de GGZ* (2010). Cretien van Campen. ISBN 978 90 377 0494 5
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2010. Deel 1* (2010). Paul Dekker, Josje den Ridder en Irene de Goede. ISBN 978 90 377 0490 7
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2010. Deel 2* (2010). Josje den Ridder en Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0507 2

Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2010. Deel 3 (2010). Josje den Ridder, Lonneke van Noije en Eefje Steenvoorden. ISBN 978 90 377 0508

Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2010. Deel 4 (2010). Josje den Ridder, Paul Dekker en Eefje Steenvoorden. ISBN 978 90 377 0531 7

Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2011. Deel 1 (2011). Eefje Steenvoorden, Paul Dekker en Pepijn van Houwelingen. ISBN 978 90 377 0549 2